

สังคมวิทยา อีสาน

สังคมวิทยาอีสาน

สุภีร์ สมอนา

๒๕๕๙

สำนักพิมพ์

ศักดิ์ศรีอักษรการพิมพ์

สังคมิวิทยาอีสาน

ผู้แต่ง : สุภีร์ สมอนา
จัดทำโดย : สุภีร์ สมอนา
พิมพ์ครั้งที่ ๑ : มกราคม ๒๕๕๙
จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม
ราคา ๒๒๐

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

สุภีร์ สมอนา

สังคมิวิทยาอีสาน. --อุดรธานี : สำนักพิมพ์ศักดิ์ศรีอักษรกรพิมพ์
อุดรธานี, 2559. 248 หน้า : ภาพประกอบ.

1. สังคมิวิทยา 2. สังคมิวิทยาอีสาน 3. การเปลี่ยนแปลง
ทางสังคมิ 4. อีสาน

I ชื่อเรื่อง

ISBN : 978-616-406-597-0

พิมพ์ที่ : ศักดิ์ศรีอักษรกรพิมพ์

๓๓ ถนนทหาร ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ๔๑๐๐๐

โทรศัพท์ ๐๔๒ ๔๓๑ ๒๐๒ โทรสาร ๐๔๒ ๓๔๑ ๒๐๓

อีเมล saksri99udon@gmail.com

saksriaksornpress.com

คำนิยม

ทันทีที่ข้าพเจ้าได้รับการทาบทามให้อ่านงานเขียนของ อาจารย์สุภีร์ และได้รับเกียรติให้เขียนคำนิยมในหนังสือ “สังคมวิทยา อีสาน” ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติอย่างมาก เนื่องจากโดยส่วนตัวก็เป็นผู้ที่สนใจเกี่ยวกับภูมิภาคอีสาน ประเทศไทย อยู่แล้ว

ส่วนตัวของข้าพเจ้าเคยทำงานวิจัยทางด้านสังคมวิทยาที่ ภูมิภาคอีสานมาก่อน โดยได้เข้าไปคลุกคลีสัมผัสมาตั้งแต่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ในช่วงเวลานั้นหนังสือหรือตำราวิชาการที่เขียนเกี่ยวกับภาค อีสานในมุมมองทางสังคมวิทยายังมีน้อยมาก เนื้อหาและข้อมูลที่ อาจารย์สุภีร์ได้บรรจงถ่ายทอดออกมาโดยผ่านมุมมองทางสังคม วิทยาในงานเขียนเล่มนี้ นับว่าจะประโยชน์อย่างยิ่งต่อนักวิชาการ ชาวต่างชาติที่สนใจในภูมิภาคอีสาน เนื่องจากได้นำเสนอในรูปแบบที่ แตกต่างจากอดีตอย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพของการ เปลี่ยนแปลงในภูมิภาคที่เกิดขึ้นในทศวรรษนี้

ผลงานชิ้นนี้จึงถือเป็นงานเขียนทางสังคมวิทยาที่ ทรงคุณค่ากับท่านผู้อ่าน ทั้งที่เป็นนิสิต นักศึกษา นักวิชาการ ซึ่งหมาย รวมถึงนักวิชาการชาวต่างชาติ และผู้สนใจทั่วไป โดยเฉพาะการ มุ่งเน้นความสนใจไปที่ภูมิภาคอีสาน ภูมิภาคที่เคยมีร่องรอยของความ ชัดแย้ง ภูมิภาคที่ยังมีลักษณะเป็นท้องถิ่นนิยมอยู่ และในปัจจุบันได้

กลายเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่ง
อาจารย์สุกรีได้ถ่ายทอดออกมาให้เห็นว่าภายใต้สิ่งที่เรียกว่าภูมิภาค
นั้น ผู้คน สังคม ได้เปลี่ยนแปลงตัวเองไปอย่างไร มีการปรับตัวไปใน
มิติต่างๆ อย่างไร ภาคอีสานในวันนี้แตกต่างจากเมื่อวานอย่างไร
ประโยชน์ตรงนี้มีใช้เพียงแค่การเปิดมุมมองใหม่ๆ ทางด้านสังคมวิทยา
เท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่านั้นก็คือได้ช่วยให้เราเกิดความเข้าใจต่อ
ภูมิภาคแห่งนี้มากขึ้น

งานเขียนเล่มนี้ยังเชิญชวนให้ท่านผู้อ่านได้ตั้งคำถาม
วิพากษ์วิจารณ์ความรู้ที่มีต่อภูมิภาคอีสาน ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจหลัก
ของสังคมวิทยาที่มีลักษณะมุ่งให้ผู้คนเกิดการแลกเปลี่ยนถกเถียงเพื่อ
นำไปสู่ความรู้ใหม่ๆ ในส่วนนี้ข้าพเจ้ารู้สึกได้ถึงความตั้งใจและ
ปณิธานอันแรงกล้าของอาจารย์สุกรี

ท้ายที่สุด ข้าพเจ้าขอแสดงความชื่นชมในงานเขียนเล่มนี้
และขอแสดงความยินดีในความพยายามของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.
สุกรี สมนานา ที่พยายามเขียนงานในลักษณะนี้ด้วยความเข้าใจและใช้
ภาษาที่เรียบง่าย จนถ่ายทอดออกมาเป็นหนังสือ "สังคมวิทยาอีสาน"
ตามความตั้งใจและความต้องการให้เกิดประโยชน์กับท่านผู้อ่าน

ศ.ดร.โนริยุกิ ชูซุกิ

บัณฑิตวิทยาลัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยวชิราทิว ประเทศญี่ปุ่น

คำนำ

หนังสือ “สังคมวิทยาอีสาน” เล่มนี้เขียนขึ้นโดยมีเจตนาให้ผู้อ่านมองเห็นและเข้าใจอีสานอีกแง่มุมหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากงานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนเห็นว่ามียาวอยู่แล้ว

เนื้อหาในเล่มนี้ไม่ใช่ภาพแทนคนอีสานทั้งภูมิภาคและไม่สามารถอธิบายภาพของอีสานได้ทุกแง่มุม แต่เป็นความพยายามในการอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคแห่งนี้โดยได้นำเอาแนวคิด มโนทัศน์ทางสังคมวิทยาออกไปทำการวิเคราะห์

รายละเอียดภายในเล่มหลายๆ บทมีการกล่าวถึงส่วนที่เป็นสาระสำคัญทางทฤษฎี รวมถึงได้กล่าวถึงปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาค ความมุ่งหวังตรงนี้เพื่อให้ผู้อ่านซึ่งเป็นนิสิตนักศึกษา ได้เห็นความสัมพันธ์ของทั้งสองส่วน

ผู้เขียนขอขอบพระคุณสำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ที่สนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือประเภท “สังคมวิทยา” (อีสาน) ประโยชน์ในส่วนนี้จะช่วยให้ผู้อ่านที่เป็นนิสิต นักศึกษา ได้เกิดการถกเถียง แลกเปลี่ยน และต่อยอดความคิดในประเด็นที่สำคัญๆ ต่อภูมิภาคอีสาน

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลงานเล่มนี้คงได้ช่วยให้ผู้อ่านได้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงอีสานรวมไปถึงได้เกิดการถกเถียงแลกเปลี่ยนดังที่ผู้เขียนตั้งใจนำเสนอเอาไว้ ประโยชน์ทางตรงอันนี้สามารถที่จะนำไปสู่การขยายความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิภาคอีสานมากขึ้น โดยเฉพาะผู้สนใจทั่วไป ผู้ที่เป็นนิสิต นักศึกษา ซึ่งสามารถนำไปคิดวิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ และค้นคว้าเพื่อเปิดมุมมองต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “ผู้คน” และ “สังคม” อีสานให้ลุ่มลึกและกว้างขวางต่อไป

สุภีร์ สมอนา

กลางฤดูหนาว, มกราคม ปี ๒๕๕๙

สารบัญ

คำนิยาม		ก
คำนำ		ค
ภาคที่ ๑ โหมโรง		๑
บทที่ ๑	อีสานก่อนเป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๓
บทที่ ๒	ร่องรอยความขัดแย้งในภูมิภาคอีสาน	๑๑
ภาคที่ ๒ สังคมวิทยาอีสาน		๒๓
บทที่ ๓	สายธารความคิดสังคมวิทยาอีสาน	๒๕
	พัฒนาการของสังคมวิทยาในภาคอีสาน	๒๗
	เมื่อกระแสแนวคิดหลังสมัยใหม่มาถึง	๓๔
	สองด้านของทฤษฎีและสองด้านของคนอีสาน	๓๙
	ความท้าทายในการศึกษาสังคมวิทยาอีสาน	๔๖
	สรุป	๔๘
บทที่ ๔	ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์	๕๑
	จุดอ่อนของทฤษฎีสังคมวิทยากระแสหลัก	๕๔
	ลักษณะปรัชญาของทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์	๕๖
	ทฤษฎีและนักคิดที่สำคัญของทฤษฎี	๕๗
	สังคมเชิงวิพากษ์	
	ข้อดีของทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์	๖๗
	สรุป	๖๙

บทที่ ๕	อีสานในตำนานมายาคติ	๗๑
	สังเขปอีสาน	๗๓
	อีสาน: พื้นที่ที่ถูกสร้างแทนความจริง	๗๙
	การครอบครองความเป็นเจ้า	๘๔
	จิตสำนึกที่ผิดพลาด	๘๙
	สรุป	๙๕
บทที่ ๖	อีสานในภาวะความทันสมัย	๙๗
	นิยามอีสานในภาวะความทันสมัย	๙๙
	วิธีการผลิตใหม่	๑๐๒
	ชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสาน	๑๐๘
	เก้าเก้าในชนบทอีสาน	๑๑๘
	รสนิยมอีสาน	๑๒๑
	ท้องถิ่นนิยมในภาวะความทันสมัย	๑๒๘
	สรุป	๑๓๕
บทที่ ๗	ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน	๑๓๗
	ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคืออะไร	๑๔๐
	เงื่อนไขและบริบทของการเกิดขบวนการ	๑๔๔
	เคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน	
	รูปแบบการเคลื่อนไหวต่อสู้	๑๔๘
	ผลกระทบของการเคลื่อนไหว	๑๕๒
	ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการเคลื่อนไหว	๑๕๗

	ตัวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวกองสัจนิยมอีสาน:	๑๖๕
	กรณีขบวนการเคลื่อนไหวกองต่อต้านเมืองแร่อีสาน	
	สรุป	๑๗๔
บทที่ ๘	โครงสร้างและผู้กระทำการอีสาน	๑๗๕
	ถ้าไม่ใช่เรื่องโครงสร้างก็เป็นเรื่องผู้กระทำการ	๑๗๘
	โครงสร้างและผู้กระทำการในทัศนะของกิตเดนส์	๑๘๐
	ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้กระทำการอีสาน:	๑๘๔
	มิตินของกิตเดนส์	
	โครงสร้างและผู้กระทำการ: มิตินชาวไร่อ้อยอีสาน	๑๙๐
	สรุป	๑๙๕
บทที่ ๙	ระบบอุปถัมภ์ในอีสาน	๑๙๗
	แนวคิดระบบอุปถัมภ์	๑๙๙
	ระบบอุปถัมภ์คืออะไร	๒๐๒
	ปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในพื้นที่การเมืองอีสาน	๒๐๘
	ปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในชีวิตแรงงานอีสาน	๒๑๔
	สรุป	๒๑๘
	บรรณานุกรม	๒๑๙
	ดัชนี	๒๒๙
	เกี่ยวกับผู้เขียน	๒๓๓

ภาคที่ ๑

โหมโรง

บทที่ ๑

อีสานก่อนเป็น
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า “อีสาน” หรือ “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” คือชื่อเรียกอาณาบริเวณพื้นที่ ๒๐ จังหวัดของประเทศไทยในปัจจุบัน

ก่อนหน้าที่จะมีการเรียกดินแดนที่เป็นแอ่งอารยธรรมของคนที่ราบสูงในเขตประเทศไทยว่า “อีสาน” ในสายตาของนักประวัติศาสตร์ สุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๓๘ ใน ธิดา สาระยา, ๒๕๔๖) ยืนยันว่าภูมิภาคนี้เคยเป็นอาณาจักร “เจนละ”^๑ มาก่อน โดยเฉพาะบริเวณแอ่งโคราชคือ ปลายลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ที่ผู้คนอาศัยอยู่หลากหลายชาติพันธุ์ไม่ว่าจะเป็น ชนพื้นเมืองเดิม (กลุ่มโนนชัย กลุ่มทุ่งสัมริด กลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้) พวกกูย พวกลาว พวกลาม พวกลอง พวกลาว

^๑ อาณาจักรโบราณมีตัวตนแท้จริง เริ่มมีพัฒนาการราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ (หลัง พ.ศ. ๑,๐๐๐) ดร.ธิดา สาระยา อธิบายว่าชื่อเจนละเป็นคำที่จีนใช้เรียก อาจเพี้ยนมาจากคำว่า “กัมพูช” “กัมพูช” “คะแมร์”

และกัมพูชา ล้วนแล้วแต่เป็นชนรกรากเดิมที่อาศัยอยู่ก่อน โดยคนพวก
นี้มีชุมชนหนาแน่นอยู่รอบๆ พุงกุลาร่องให้ ก่อนที่จะกระจายตัวและทำ
มาหากินออกไปยังเขตอุบลราชธานี ยโสธร รวมไปถึงบริเวณลุ่มน้ำโขง
ตอนล่าง โดยดำรงความเจริญมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๓,๐๐๐ ปี ก่อน
จะเสื่อมอิทธิพลลงในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ (หลัง พ.ศ.๑๘๐๐)

หลังยุคเจนละ อิทธิพลทางการเมืองทางลุ่มน้ำเจ้าพระยา
คือ “สยามประเทศ” โดยรัฐไทยได้แผ่ขยายเข้ามายังภูมิภาคอีสาน ทำ
ให้ดินแดนอีสานหันไปพึ่งอำนาจของฝ่ายล้านช้าง-เวียงจันทน์ที่อยู่ทาง
เหนือ (ปัจจุบันประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว)

การเข้ามามีอิทธิพลของรัฐไทยทำให้อีสานถูกปกคลุมจาก
อิทธิพลทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัย
อยุธยาเรื่อยไปจนในสมัยธนบุรี เห็นได้จากปี พ.ศ.๒๓๒๑ รัฐไทย
สามารถขยายอำนาจเข้าปกครองดินแดนอีสานตั้งแต่ดินแดนบริเวณ
เมืองพุง (อยู่ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ดปัจจุบัน) จนถึงบริเวณเขมรป่าดง
แถบจังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ (ธีรชัย บุญมาธรรม, ๒๕๒๘)
ส่งผลให้ดินแดนที่เคยมีอิสระในการปกครองตนเองมาอย่างยาวนาน
ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยยังสามารถแผ่อิทธิพลจน
ผนวกเอาดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงรวมถึงอีสานที่เคยเป็นรัฐกษัตริย์
ระหว่างไทยกับเมืองประเทศราชเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์เอาไว้ได้

กระทั่งภายหลังเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ไทยก็สามารถควบคุมดินแดนในส่วนดังกล่าวไว้ได้อย่างสมบูรณ์

แม้รัฐไทยจะสามารถควบคุมหัวเมืองที่สำคัญๆ ได้สำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นเวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ รวมถึงดินแดนฝั่งทางซ้ายแม่น้ำโขง แต่การปกครองเมื่อครานั้นก็ได้อาศัยกลุ่มเจ้าเมืองในเขตพื้นที่เมืองในอีสานเป็นผู้ดำเนินการจัดการปกครองภายใต้การควบคุมของเมืองนครราชสีมาอีกทอดหนึ่ง โดยที่ไทยไม่ได้เข้าไปปกครองหัวเมืองเหล่านั้นด้วยตนเอง และยังคงปล่อยให้หัวเมืองต่างๆ ในอีสานมีอิสระในการปกครองตามแบบธรรมเนียมลาว (ดาร์วาร์ตัน เมตตาริกานนท์, ๒๕๔๘) ฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างสยามไทยกับเมืองต่างๆ ในอีสานที่ดำเนินภายหลังจากอีสานถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่ง จึงยังไม่ถึงกับหรือธรรมเนียมการปกครองเดิมมากนัก เป็นแต่เพียงการให้แสดงความสวามิภักดิ์ในรูปแบบของการส่งส่วยและเกณฑ์แรงงานเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ หรือสมัยปฏิรูปการปกครอง ทรงมีนโยบายรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางคือราชสำนักกรุงเทพฯ ด้วยเห็นว่าการปล่อยให้หัวเมืองต่างๆ ได้ปกครองอย่างอิสระอาจกลายเป็นความแปรปรวนของไทยเอง อีกทั้งอาจมีความเสี่ยงต่อการทำทลายอำนาจของหัวเมืองในอีสาน รวมถึงภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาเคลื่อนไหวในภูมิภาค

เหตุผลดังกล่าว ปี พ.ศ.๒๔๒๕ รัชกาลที่ ๕ จึงทรงออกนโยบายขยายอำนาจการควบคุมดูแลการปกครองไปยังหัวเมืองอีสาน ผลจากการนี้ในปี พ.ศ.๒๔๓๓ ทำให้มีการปรับปรุงการปกครองใหม่ กล่าวคือ มีการรวมหัวเมืองลาวและหัวเมืองแถบเขมรป่าดงเข้าด้วยกัน เป็น ๔ กองใหญ่ คือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก (กองว่าราชการอยู่ที่ นครจำปาศักดิ์) หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ (กองว่าราชการ อยู่เมืองอุบลราชธานี) หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ (กองว่าราชการอยู่ หนองคาย) และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง (กองว่าราชการอยู่ นครราชสีมา) โดยทั้ง ๔ กองนี้มีข้าหลวงใหญ่กำกับราชการอยู่ที่เมือง จำปาศักดิ์ (เดิม วิชาคย์พจนกิจ, ๒๕๔๖)

คำว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ได้ปรากฏตั้งแต่เมื่อมีการปรับปรุงการปกครองในขณะนั้นเป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม คำว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีความหมายเพียงแค่เขตการปกครองที่มี อุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางโดยมีเมืองขึ้นหลายต่อหลายเมืองอยู่ ภายใต้สวามิภักดิ์ ดังนั้นการเรียกชื่อ “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ของไทย จึงเป็นเพียงการเรียกชื่อเขตการปกครองตาม “ทิศ” ที่มีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางอำนาจเท่านั้น

กระทั่งปี พ.ศ.๒๔๓๗ สมัยรัชกาลที่ ๕ จึงมีการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล คือ เป็นมณฑลลาวกลาง (บัญชาการมณฑลอยู่ที่เมืองนครราชสีมา) มณฑลลาวทวน (บัญชาการมณฑลอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี) และมณฑลลาวพวน

(บัญชาการอยู่ที่เมืองอุดรธานี) (ไพฑูริย์ มีกุล, ๒๕๓๒) ทำให้เขตการปกครอง “หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ” ถูกเรียกใหม่เป็น มณฑลลาวกาว

ชื่อ “ลาว” อันเป็นชื่อเรียกกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมและเคยมีเอกราชในอดีต ได้ถูกเรียกรวมกับการจัดการปกครองแบบมณฑลตั้งแต่นั้น อย่างไรก็ตาม คำเรียกนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเกิดความกังวลพระทัย เพราะเกรงว่าหากยังคงคำว่า “ลาว” ไว้ท่ามกลางยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงอาจเป็นอุปสรรคต่อการสถาปนารัฐชาติให้เป็นปึกแผ่น ดังความว่า “ถ้าจะคงไว้จะกลับให้โทษแก่บ้านเมือง” เหตุดังกล่าวจึงทรงมีพระราชดำริและให้ประกาศเรียกชื่อเสียใหม่คือ มณฑลลาวกลาง ให้เรียกเป็น “มณฑลนครราชสีมา” มณฑลลาวพวน ให้เรียก “มณฑลฝ่ายเหนือ” และเปลี่ยนเป็น “มณฑลอุดร” (พ.ศ. ๒๔๔๓) มณฑลลาวกาว เปลี่ยนเป็น “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ” และต่อมาเป็น “มณฑลอิสาน” (พ.ศ. ๒๔๔๓) (दारार्दन मेतदारिगानन्, ๒๕๔๘)

คำว่า “อิสาน” หรือ “อีสาน” จึงถูกใช้ครั้งแรกสำหรับเรียกหัวเมืองลาว (กาว) ที่มีเมืองอุบลราชธานีเป็นศูนย์กลางในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ นั่นเอง การนี้ถือได้ว่าราชสำนักกรุงเทพฯ ได้มีความพยายามสร้างสำนึกแบบใหม่ในอีสานและความพยายามนี้ก็มีผลต่อการลดทอนความเป็น “ลาว” ลงด้วย (दारार्दन मेतदारिगानन्, ๒๕๔๖)

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๖๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดให้รวมมณฑลต่างๆ ในภาคอีสานเข้าเป็นเขตการปกครองที่เรียกว่า “ภาค” เรียกว่า “ภาคอีสาน” ตั้งแต่นั้นมามณฑลต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลอุบล ได้ถูกผนวกรวมอยู่ใน “ภาคอีสาน” มี “อุปราชประจำภาค” เป็นผู้ปกครอง และมีศูนย์บัญชาการอยู่เมืองอุดรธานี (จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ, ๒๕๒๗)

กระทั่งในปี พ.ศ.๒๔๖๘ สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ทรงยกเลิกการปกครองแบบ “ภาค” และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ.๒๔๗๕ รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบการบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.๒๔๗๖ ผลจากการนี้ทำให้การปกครองระบบมณฑลเทศาภิบาลสิ้นสุดลง ก่อนที่จะมีการจัดแบ่งการปกครองใหม่เป็นจังหวัดต่างๆ แล้วเรียกภูมิภาคแห่งนี้โดยรวมว่า “ภาคอีสาน” (อุราลักษณ์ สติกรบุตร, ๒๕๒๖)

บทที่ ๒

ร่องรอยความขัดแย้งใน
ในภูมิภาคอีสาน

อีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งที่มีร่องรอยของความขัดแย้งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ และถ้าหากเราศึกษาร่องรอยของความขัดแย้งผ่านงานเขียนทางประวัติศาสตร์จะพบว่า ความขัดแย้งระหว่างชาวอีสานกับรัฐเกิดมาตั้งแต่ยุคก่อนการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ หรือยุคการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาจนถึงยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ และยุคปัจจุบัน

ในยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ นั้นคนอีสานได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความขัดแย้งกับรัฐในเรื่องต่างๆ มากมาย เช่น การเก็บภาษี การเกณฑ์แรงงาน หรือแม้แต่การปฏิเสธรัฐธรรมนูญโดยตรง เช่น การต่อต้านการปกครองของรัฐ การไม่ยอมรับอำนาจรัฐ เป็นต้น

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเก็บภาษีหรือที่เราเรียกว่า “ภาษี
ส่วย”^๑ ถือว่าเป็นปัญหามากต่อคนอีสาน เนื่องจากถูกทางการบีบ
บังคับให้ต้องส่งส่วยแก่ทางราชการ ในขณะที่แต่ละครอบครัวหากิน
แบบฝืดเคือง เพราะครอบครัวของชาวอีสานส่วนใหญ่ทำนาและปลูก
ข้าวเพื่อการยังชีพ การส่งส่วยเพื่อให้ชนชั้นปกครองนำไปแลกเปลี่ยน
เป็นสินค้าฟุ่มเฟือยจึงเป็นสิ่งที่ไม่ยุติธรรม

เช่นเดียวกับการเกณฑ์แรงงาน^๒ ซึ่งถือว่าเป็นปัญหามาก
เช่นกัน การกำหนดให้มีเกณฑ์แรงงานชายฉกรรจ์ทำให้ครอบครัว
ชาวอีสานต้องเดือดร้อนอย่างหนัก เพราะคนอีสานต้องถูกเกณฑ์
แรงงานทุกๆ ปี ปัญหานี้จึงกลายมาเป็นความขัดแย้งระหว่างชาว
อีสานกับรัฐ โดยเฉพาะบรรดาชายฉกรรจ์ที่ต้องทำงานหนักให้กับ
ทางการ ตั้งแต่สร้างกำแพง สร้างวัด วัง ชุดคลอง ต่อเรือ ทำยุ้ง ฉาง
และสร้างเมรุ การสร้างสิ่งเหล่านี้เป็นประโยชน์เฉพาะคนชนชั้นสูง
เท่านั้น โดยในบางแห่งของภาคอีสานราษฎรถูกกำหนดให้ต้องเสียเงิน
หรือผลผลิตที่มีค่าแทนการถูกเกณฑ์แรงงานที่สูงและหายาก เช่น
ทองคำ เงิน ดีบุก ทองแดง พลอย ไม้สัก ปอ ฝ้าย และงาช้าง
(ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, ๒๕๒๗) การกำหนด

^๑ เงิน สิ่งของ หรือเครื่องทดแทนแรงงานอื่นๆ ที่รัฐกำหนดให้ราษฎรต้องเสียให้กับ
ทางการ

^๒ ชายไทยทุกคนที่มีอายุ ๑๘ ปี ถึง ๖๐ ปี ต้องถูกเกณฑ์แรงงานคนละ ๓ เดือน

เป็นสิ่งของต่างๆ เหล่านี้ก็ยังสร้างความเดือดร้อนและความไม่พอใจ
ต่อคนอื่นสาน ฉะนั้นการดำรงชีวิตของชาวอีสานภายใต้ยุคนี้จึงถือว่า
เดือดร้อนและถูกกดขี่ขูดรีดเป็นอย่างมาก เพราะโดยพื้นฐานชาว
อีสานก็ลำบากอยู่แล้ว ทั้งจากสภาพทางธรรมชาติ ฝนแล้ง ผลผลิต
เสียหาย นาล้ม และเงินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญทางเศรษฐกิจก็เป็นสิ่งที่หา
ยาก เงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ยังเป็นการซ้ำเติมความเดือดร้อนของชาว
อีสาน

เราอาจพบว่าในภาคอีสานหลายๆ พื้นที่มีบางครอบครัว
ถึงกับอดตาย เพราะต้องเผชิญกับความอดอยากและการกดขี่ สภาพ
ปัญหาดังกล่าวทำให้ชาวอีสานต้องอพยพโยกย้ายไปยังที่ต่างๆ บ้างไปหา
แหล่งที่ทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์ เช่น เมืองกาฬสินธุ์ เมือง
หนองบัวลำภู บ้างต้องการหลบหนีจากการกดขี่ขูดรีดของชนชั้น
ปกครอง อย่างไรก็ตามความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นก็นำมาซึ่งการต่อต้าน
ชนชั้นปกครองโดยชาวอีสาน

กรณีของการต่อต้านมีหลายๆ แห่งในภาคอีสานแสดงออก
โดยแปรความคับข้องใจเป็นการรวมหมู่ในรูปแบบ “กบฏชาวนา”
(กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ๒๕๓๐) ตั้งแต่ “กบฏบุญญากวาง” (พ.ศ.๒๒๓๕)
“กบฏเชียงแก้ว” (๒๓๓๖) “กบฏสาเกียดโง้ง” (พ.ศ.๒๓๖๓) ซึ่งเป็น
ชาวอีสานที่ลุกขึ้นมาต่อต้านการปกครองของรัฐไทยเพื่อปลดปล่อย
ตนเองเป็นอิสระ กบฏในเหตุการณ์ “ศึกสามโบก” (พ.ศ.๒๔๓๘) “กบฏ
ผู้มีบุญอีสาน” (พ.ศ.๒๔๔๔) “กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว”

(พ.ศ.๒๕๖๗) “กบฏหมอล้านน้อยชาดา” (พ.ศ.๒๕๗๙) ซึ่งเป็นกบฏของชาวอีสานที่ต่อต้านการเก็บส่วย และ “กบฏนายศิลา วงศ์สิน” (พ.ศ. ๒๕๐๒) ที่ชาวอีสานในชุมชนมีการรวมตัวกันที่จะเป็นอิสระทางการปกครอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๓๗)^๓

ในยุคของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๕๗๕ ก็ปรากฏความขัดแย้งในภูมิภาคอีสาน แต่ประเด็นความขัดแย้งมิได้เหมือนในยุคก่อนการปฏิรูปการปกครอง โดยเฉพาะหลังจากการ

^๓ “กบฏบุญกว้าง” เป็นกบฏชาวลาว เกิดขึ้นที่จังหวัดนครราชสีมาจากความต้องการเป็นอิสระของลาวจากการปกครองของประเทศไทย “กบฏเชียงแก้ว” เป็นกบฏของพวกข่า ที่ตำบลเขาโอง ผังโขงตะวันออกเฉียง แขวงเมืองโขง (เมืองสรวงวันในตอนใต้ของลาวปัจจุบัน) เกิดจากการถูกเอาวัดเอาเปรียบรัฐไทยจึงต้องการความเป็นอิสระ “กบฏสาเกียดโง้ง” เกิดขึ้นในแขวงจำปาศักดิ์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย (ปัจจุบันอยู่ในประเทศลาว) เกิดจากความต้องการเป็นอิสระจากรัฐไทย กบฏในเหตุการณ์ “ศึกสามโบก” เกิดขึ้นที่บ้านสะอาด ตำบลสะอาด อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เกิดจากการเรียกเก็บส่วยจากรัฐเป็นเงินตราแทนของป่า ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนหนัก โดยเฉพาะชายฉกรรจ์ที่ต้องเสียส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน “กบฏผู้มีบุญอีสาน” เกิดขึ้นทางภาคอีสานในเขตมณฑลอุดร มณฑลอีสาน เกิดจากการต่อต้านรัฐในการเก็บภาษีเป็นรายหัว “กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว” เกิดขึ้นที่บ้านหนองหมากแก้ว ตำบลบวนพูน อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เกิดจากการต่อต้านรัฐในการเก็บภาษี “กบฏหมอล้านน้อยชาดา” เกิดขึ้นที่บ้านเชียงเขียน ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม เกิดจากความไม่พอใจต่อภาษีส่วย “กบฏนายศิลา วงศ์สิน” เกิดขึ้นที่บ้านมะขามป้อม ตำบลสารภี อำเภอโคกชัย จังหวัดนครราชสีมา เกิดจากความต้องการของชาวบ้านที่ต้องการจะตั้งสังคมหมู่บ้านของตนเองเป็นอิสระ

เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็น
ประชาธิปไตย มีการต่อสู้ทางอุดมการณ์การปกครองเกิดขึ้นระหว่าง
รัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พ.ค.ท.) ซึ่งคนอีสานได้
เข้าไปเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก และในการเข้าร่วมในเหตุการณ์ความ
ขัดแย้งนั้น คนอีสานได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ฯ ในหลายแห่ง
เช่น ภูพาน จังหวัดสกลนคร ดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์ ดงใหญ่ จังหวัด
บุรีรัมย์ ภูแลนคา จังหวัดชัยภูมิ นาแก จังหวัดนครพนม นากลาง
จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันจังหวัดหนองบัวลำภู) (วิญญู จำรัสพันธ์ และ
คณะ ๒๕๓๔ อ้างใน นลินี ตันธวนิตย์, ๒๕๓๙) เพราะเชื่อว่าการเข้า
ร่วมกับพรรคจะสามารถจัดความยากจน ป้องกันการถูกกดขี่ขูดรีด
และปกป้องจากการถูกปราบปรามอย่างโหดร้ายจากรัฐบาลได้
(Rattana Boonmathya, ๑๙๘๖)

ดังนั้นจึงปรากฏว่าคนอีสานจากหลายพื้นที่ได้จับอาวุธ
ขึ้นมาต่อสู้กับทางราชการ หลายพื้นที่ที่มีการปะทะกันระหว่าง
เจ้าหน้าที่รัฐกับสมาชิกพรรคได้ก่อให้เกิดความสูญเสีย ผลดังกล่าวทำ
ให้รัฐบาลเกิดความวิตกกังวลต่อความมั่นคงของชาติ เนื่องจากปัญหา
ความขัดแย้งได้แพร่ขยายเข้าไปในระดับหมู่บ้าน จนรัฐบาลในขณะนั้น
ต้องใช้กลวิธีช่วงชิงเอาคนอีสานตามหมู่บ้านชนบทต่างๆ ในเขตฐานที่
มั่นของพรรคคอมมิวนิสต์ฯ กลับคืนมา

รัฐบาลดึงคนอีสานออกจากพรรคคอมมิวนิสต์ฯ โดยใช้วิธี
โฆษณาชวนเชื่อโน้มน้าวให้ชาวอีสานเห็นว่าพรรคคอมมิวนิสต์ฯ เป็น

ภัยต่อระบอบการปกครองของไทย รวมถึงกล่าวหาและสกัดกั้น
แนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์ฯ เพื่อไม่ให้แผ่ขยายไปมากกว่านั้น เช่น
โฆษณาถึงภัยร้ายแรง การสร้างความเข้าใจใหม่ผ่านสถานี
วิทยุกระจายเสียงของกรมประชาสัมพันธ์

อย่างไรก็ตามปัญหาและความขัดแย้งทางอุดมการณ์การ
ปกครองก็ลดระดับลง เนื่องจากรัฐบาลได้ใช้นโยบายทางการเมือง
ผสมผสานกับนโยบายทางการทหาร รวมถึงการเข้ามาของกองทัพ
สหรัฐอเมริกาที่เข้ามาร่วมสนับสนุน ป้องกัน และทำลายระบอบ
คอมมิวนิสต์ที่ประเทศลาว และเวียดนาม

หลังเหตุการณ์ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ ชาวอีสานยัง
เข้าไปเกี่ยวข้องกับรัฐในกรณีที่เป็นความขัดแย้งคือเหตุการณ์ “๑๔
ตุลา” และ “๑๖ ตุลา” ซึ่งเป็นการต่อต้านรัฐบาลทหารที่เห็นว่าเป็น
เผด็จการอำนาจและไม่สนใจต่อปัญหาของประเทศชาติและราษฎร
โดยชาวอีสานได้เข้าไปร่วมกับคนจนในเมือง กรรมกร ชาวนา
นักศึกษา ปัญญาชน (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ๒๕๒๖) เพื่อทำการประท้วง
เรียกร้องรัฐบาลให้หันมาสนใจปากท้องและความเป็นอยู่ของ
ประชาชน ในครั้งนั้นแม้ว่าชาวอีสานจะไม่ได้เป็นผู้นำหลักในการ
เคลื่อนไหว แต่ก็มีความสำคัญในการสนับสนุนการจัดชุมนุมใน
จังหวัดต่างๆ ของภาคอีสาน รวมถึงการชุมนุมที่กรุงเทพฯ ในนามคน
อีสาน

ผลพวงของความขัดแย้งนี้ได้นำไปสู่การจัดตั้งองค์กรที่มีชื่อว่า “สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย” ชาวนาอีสานจำนวนมากถือว่าเป็นหนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวนี้ จนกระทั่งหลังเหตุการณ์ความขัดแย้ง “๖ ตุลา ๑๙” สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยก็ล่มสลายลง เนื่องจากการปราบปรามของรัฐและการจำกัดสิทธิเสรีภาพในการรวมตัวทางการเมือง

แต่ถึงกระนั้นก็ตาม หลังการล่มสลายของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ชาวนาอีสานในหลายจังหวัดได้ก่อรูปขบวนการขึ้นมาใหม่ภายใต้องค์กร “สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน” (๒๕๒๗) เพื่อคัดค้านและเรียกร้องต่อรัฐบาลในกรณีปัญหาต่างๆ ที่เคยหมักหมมมานาน เช่น ปัญหาที่ดินทำกิน ปัญหาปากท้องต่างๆ แต่การก่อรูปของความขัดแย้งจากกรณีนี้ก็ต้องล่มสลายลงเหมือนกับกรณีของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย เนื่องจากถูกเจ้าหน้าที่รัฐทำการปราบปราม

เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้บรรดาแกนนำเคลื่อนไหวต่างๆ เดินทางเข้าร่วมจับอาวุธขึ้นต่อสู้ร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ฯ ที่ยังคงอุดมการณ์และเคลื่อนไหวอยู่ แต่ปัญหาและความขัดแย้งดังกล่าวก็ค่อยๆ ยุติลง โดยรัฐบาลได้ใช้นโยบายให้ผู้ที่เคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลและฝักใฝ่อุดมการณ์กับพรรคคอมมิวนิสต์ฯ ออกจากป่าและหันมาร่วมกันพัฒนาชาติไทย หรือที่เรารู้จักกันว่า “นโยบาย ๖๖/๒๕๒๓”

หลังจากนโยบายให้ผู้หลงผิดออกจากป่า ความขัดแย้งระหว่างชาวอีสานกับรัฐดูเหมือนจะคลี่คลายลง แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ชาวอีสานได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรของตนเอง “สมัชชาเกษตรกรรไกร ย่อยภาคอีสาน” เพื่อเรียกร้องให้รัฐแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินทำกินและปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ รวมถึงผลกระทบต่างๆ ที่ชาวอีสานเห็นว่ากระทบต่อวิถีชีวิตและอาชีพ เช่น โครงการสร้างเขื่อน วัวพลาสติก มะม่วงหิมพานต์ แต่ในระหว่างเคลื่อนไหวยุคนั้นได้มีการแปรรูปขบวนการเป็นองค์กรที่ใหญ่ขึ้นคือ “สมัชชาชาวไร่ภาคอีสาน” (พ.ศ. ๒๕๓๖) ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อกดดันให้รัฐบาลแก้ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน โดยเฉพาะผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมในเขตภาคอีสาน จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้มีการก่อตั้ง “สมัชชาคนจน” เพื่อเป็นองค์กรที่รวมข้อเรียกร้องและเคลื่อนไหวต่อสู้กับรัฐบาล

ส่วนความขัดแย้งยุคปัจจุบันที่เห็นเป็นรูปธรรมที่สุดนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ความขัดแย้งระหว่างคนอีสานกับคู่ขัดแย้งในขณะนี้เห็นได้ชัดเจนว่าไม่ได้จำกัดอยู่แต่ระหว่างชาวอีสานกับรัฐบาลเท่านั้น แต่ยังหมายถึงชาวอีสานกับกลุ่มทุนด้วย โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้เปิดกว้างทางเศรษฐกิจ การเมือง ทำให้นายทุนที่เป็นนักแสวงหากำไรเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากท้องถิ่น จนในบางครั้งถึงกับส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน และหลายๆ กรณีได้นำไปสู่การรวมตัวเคลื่อนไหวประท้วงรัฐบาลและต่อต้านกลุ่มทุน

ตัวอย่างที่เป็นผลพวงของความขัดแย้งที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๐ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ฮีสาน (พ.ศ. ๒๕๔๘) กลุ่มต่างๆ ที่รวมตัวกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายด้านสิ่งแวดล้อม เครือข่ายด้านสิทธิที่ทำกิน เครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายเหล่านี้ล้วนแล้วแต่แฝงเร้นความไม่พอใจและความขัดแย้งที่มีต่อรัฐบาลและทุน แต่ก็มีจุดหมายเพื่อแก้ไขปัญหาคือความเดือดร้อนของเกษตรกรชาวฮีสาน ซึ่งในปัจจุบันขบวนการและเครือข่ายต่างๆ เหล่านี้ยังมีบทบาทในการเคลื่อนไหวอยู่ในภาคฮีสาน

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งในภูมิภาคฮีสานระหว่างชาวฮีสานกับคู่ขัดแย้งต่างๆ เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ โดยพัฒนาการของการก่อตัวเป็นความขัดแย้งเกิดขึ้นตั้งแต่ยุคก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.๒๕๓๕ ยุคการปฏิรูปการปกครอง และยุคปัจจุบัน แต่ทว่าคู่ขัดแย้งของชาวฮีสานในยุคต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าไป ในยุคก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.๒๕๓๕ ร่องรอยความขัดแย้งในภาคฮีสานเกิดขึ้นระหว่างคนฮีสานกับชนชั้นสูง ในยุคหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.๒๕๓๕ เป็นความขัดแย้งระหว่างคนฮีสานกับทหารและรัฐบาลทหาร และในยุคปัจจุบันตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๔๐ คนฮีสานมิได้ขัดแย้งแต่เฉพาะกับรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงกลุ่มทุน กลุ่มธุรกิจต่างๆ

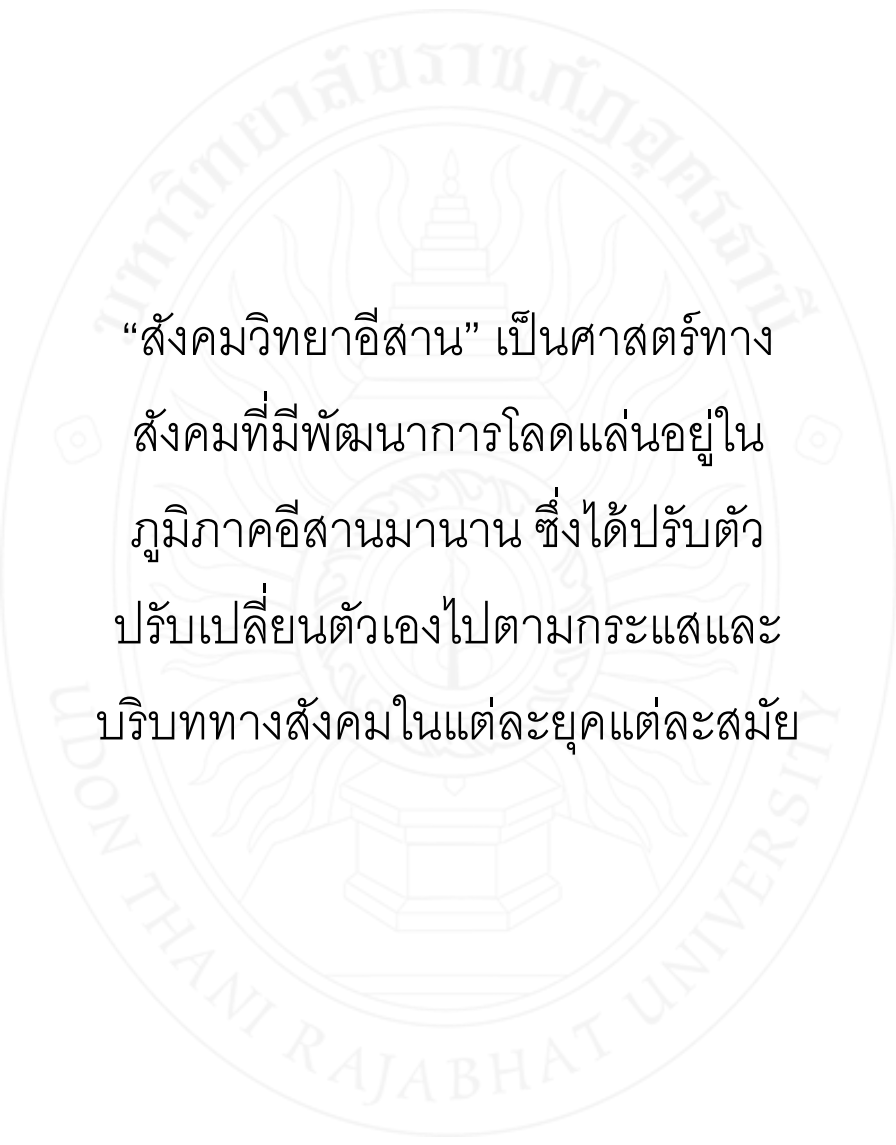
ภาคที่ ๒

สังคมวิทยาอีสาน

บทที่ ๓

สายธารความคิด
สังคมวิทยาอีสาน

“สังคมวิทยาอีสาน” เป็นศาสตร์ทาง
สังคมที่มีพัฒนาการโดดเด่นอยู่ใน
ภูมิภาคอีสานมานาน ซึ่งได้ปรับตัว
ปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามกระแสและ
บริบททางสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย

“สังคมวิทยา” เป็นสังคมศาสตร์สาขาหนึ่งที่ถูกนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ของผู้คนและสังคมในภูมิภาคอีสาน เป็นศาสตร์ที่มีบทบาทในการอธิบายสังคมอีสานมาตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๕๑๐ และเริ่มเข้มข้นขึ้นในยุคทศวรรษ ๒๕๔๐ โดยในแต่ละยุคได้มีการปรับตัว เปลี่ยนแปลงทางแนวคิดไปตามพลวัตและกระแสสังคม

เพื่อให้เห็นภาพสังคมวิทยาอีสานที่ชัดเจนขึ้น ในบทนี้ผู้เขียนจึงได้กล่าวถึงการปรากฏตัวของศาสตร์สังคมวิทยาในภูมิภาคอีสาน โดยเป็นการนำเสนอถึงพัฒนาการของสังคมศาสตร์สาขานี้ในภาคอีสาน พัฒนาการของกระแสแนวคิด และสิ่งที่เป็นความท้าทายในการศึกษาทางสังคมวิทยา

พัฒนาการของสังคมวิทยาในภาคอีสาน

การศึกษาเกี่ยวกับภูมิภาคอีสานในทางสังคมศาสตร์ช่วง ๒-๓ ทศวรรษที่ผ่านมาเราได้พบว่าม้งงานศึกษาจำนวนไม่น้อยที่ให้

ความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาทางด้านชาติพันธุ์ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม แต่ประเด็นหนึ่งที่อยู่ในความสนใจของ นักวิชาการมาโดยตลอดก็คือ การพยายามที่จะทำความเข้าใจภูมิภาค นี้ในมิติของการเปลี่ยนแปลง

ถ้าหากเราติดตามร่องรอยการศึกษาอีสานผ่านงานเขียน ทางสังคมวิทยาในอดีต เราเองไม่เพียงแต่จะได้เข้าใจโฉมหน้าของ สังคมอีสานในยุคนั้นว่าเป็นอย่างไร แต่ยังทำให้ทราบว่าสังคมวิทยาใน ยุคนั้นกำลังสนใจอะไร การแทรกตัวเข้ามาของอีสานของสังคมศาสตร์ แขนงนี้ในยุคทศวรรษ ๒๕๑๐ ทำให้เราเห็นภาพของภูมิภาคอีสานใน มุมที่กว้างขวางนานับการ แม้จะเป็นการเริ่มต้นแต่ก็เป็นประโยชน์ต่อ วงการสังคมวิทยา รวมไปถึงการเข้าใจถึงสังคมอีสานเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการสร้างความรู้ความเข้าใจต่อคนอีสาน ซึ่งแต่เดิมชุดความเข้าใจเกี่ยวกับอีสานถูกนำเสนออย่างจำกัด จน กลายเป็นว่าภาพชีวิตของชาวอีสานหยุดนิ่งและคงที่อยู่ในตำรา พรหมชาติหรือหนังสือเกี่ยวกับประเพณีอีสานเพียงไม่กี่เล่มเท่านั้น

การเข้ามามีบทบาทในการอธิบายภาพปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอีสานจึงเป็นความพยายามที่วงการทางสังคมวิทยา พยายามที่จะก้าวข้ามสิ่งที่เรียกว่า “ความจริงในห้วงเวลานั้น” (ถน เวลานั้น) แต่ให้เห็นความจริงในลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamic) คือเป็นการศึกษาเพื่อขยายกรอบความรู้ประวัติศาสตร์และประเพณี นิยมโดยให้เห็นภาพของการเคลื่อนไหวชีวิตชาวอีสานให้มากกว่าที่เป็นอยู่

จากความพยายามดังกล่าวทำให้งานทางสังคมวิทยาค่อยๆ มีตัวตนมากขึ้น และถือว่ามีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาทางความคิดของสังคมศาสตร์ในเวลานั้น โดยเฉพาะต่อประเด็นเรื่อง “ความน่าเชื่อถือ” และ “ความเป็นสากล” ในฐานะที่เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งของสังคมศาสตร์

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจอีสานผ่านการศึกษาทางสังคมวิทยาหลายๆ กรณีที่ผ่านมาก็มักจะพบว่าส่วนใหญ่ยังคงมุ่งอธิบายว่าชุมชนหมู่บ้านเมืองค้ประกอบทางประวัติศาสตร์ สภาพทางภูมิศาสตร์ ลักษณะของประชากร เศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมอย่างไร อันเป็นการตอบคำถามภายใต้สมมุติฐาน “การดำรงอยู่” ของสังคมอีสาน เช่น การศึกษาของ สุเทพ สุนทรเกสัช (๒๕๑๑) นอกเหนือจากนี้ก็เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสถาบันต่างๆ ของสังคมอีสาน การเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านอีสาน เช่น สุเกสสินี สุภธีระ และมัทนา สามารถ (๒๕๒๘), ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (๒๕๒๙) สุวิทย์ ธีรศาสนวัต และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (๒๕๒๙) สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ (๒๕๓๐) วิบุตย์ จำรัสพันธุ์, สุวิทย์ ธีรศาสนวัต และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (๒๕๓๔)

การศึกษาภายใต้สมมุติฐานนี้ได้ช่วยคลี่คลายลักษณะของภาคอีสานได้พอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานของกลุ่มหลังได้ทำให้เรามองเห็นว่าชุมชนอีสาน “เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไร” อีกทั้งยังช่วยให้เห็นถึงพลวัตในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง

สังคมวัฒนธรรมในภาพที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่นการศึกษาของ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ (๒๕๓๐) ที่ขยายภาพของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านภาคอีสาน รวมถึงได้วิเคราะห์ปัจจัยและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงผ่านพัฒนาการต่างๆ ของชุมชนอีสานท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

อย่างไรก็ดี ในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐-๒๕๓๐ วงการสังคมวิทยาในอีสานดูเหมือนจะได้รับอิทธิพลจากกระแสการวิพากษ์สำนักทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (ทศวรรษ ๑๙๗๐) ซึ่งถูกวิพากษ์วิจารณ์จากบรรดานักสังคมศาสตร์ที่ก่ตักตั้งว่าตนว่าเป็นพวก “โลกสวย” เพราะไม่ให้ความสำคัญต่อประเด็นความขัดแย้งต่างๆ ของสังคม อีกทั้งยังมักมองสังคมในลักษณะที่ขาดความเชื่อมโยงกับสิ่งต่างๆ กล่าวคือมองไม่เห็นเงื่อนไขต่างๆ ที่เข้ามากระทบจากภายนอกโดยเฉพาะเงื่อนไขเชิงโครงสร้างจากมิติต่างๆ ทางสังคม

กระแสความคิดนี้ส่งผลต่อวงการสังคมวิทยาอีสานอยู่ไม่น้อย เพราะกรอบสำนักทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมมานานถูกตั้งคำถามว่าเป็นการศึกษาที่ไปเสริมสถานภาพที่ดำรงอยู่เสียมากกว่า และทำให้มองไม่เห็นสังคมในมุมของ “ความขัดแย้ง” (conflict) อื่นๆ โดยเฉพาะเหตุการณ์ความขัดแย้งที่ปะทุขึ้นในภาคอีสานทั้งก่อนหน้าและที่กำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง-อุดมการณ์ ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรที่ดิน ฯลฯ

กรณีการศึกษาทางสังคมวิทยาในภาคอีสาน หากมองตาม การวิพากษ์วิจารณ์ของบรรดาเมธีสังคมศาสตร์ตะวันตก นั้นแปลว่า เรากำลังมองเห็นสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในภูมิภาคอีสาน เช่น สถาบันความ เชื่อ สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันสังคมและวัฒนธรรม หรือระบบ เครือญาติ “เป็นสิ่งที่มียุติตายตัวอยู่แล้ว” หรือ “เกิดเองโดยตัวของมัน เอง” ซึ่งมีลักษณะค้ำกับความเป็นจริง

อันที่จริงการตั้งคำถามกับกรอบสำนักทฤษฎีโครงสร้าง- หน้าที่นิยม ส่วนหนึ่งเป็นผลจาก “ปรัชญาวิภาษวิธี” (dialectic) ของ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ผู้ที่นำเอาสิ่งที่เป็นนามธรรมของหลัก ปรัชญามาแปลงเป็นวัตถุดิบในการวิเคราะห์สังคมทุนนิยมในศตวรรษ ที่ ๑๙

อิทธิพลทางความคิดของ มาร์กซ์ ไม่เพียงแต่จะได้รับความนิยม ในโลกตะวันตก แต่วงการสังคมศาสตร์บ้านเราเองโดยเฉพาะนัก สังคมวิทยาอีสานเองก็หันมาสนใจแนวคิดดังกล่าวเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ เพื่อใช้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เต็มไปด้วย ความขัดแย้ง การต่อสู้ระหว่างชนชั้น ชวงนี้เองที่ทำให้แนวคิด ความขัดแย้ง (conflict theory) ของ มาร์กซ์ ถูกพูดถึงและมีการนำมา ประยุกต์ใช้ร่วมกับกระแสความคิดสำนักทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม

การศึกษาทางสังคมวิทยาที่นำเอาแนวคิดของ มาร์กซ์ มาใช้ในสังคมอีสานก็อย่างเช่น การศึกษาปรากฏการณ์ระหว่างชาวนาอีสานกับรัฐบาล กรณีสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน (พ.ศ.๒๕๒๗) กรณีสมัชชาชาวไร่ภาคอีสาน (พ.ศ.๒๕๓๖) และกรณีอื่นๆ ที่มีมิติของความขัดแย้งหรือปรากฏเป็นภาพของความขัดแย้งซึ่งมีสาเหตุมาจากความแตกต่างในเรื่องของผลประโยชน์และอำนาจ

การวิเคราะห์เหตุการณ์ต่างๆ ในอีสานโดยกรอบสำนักทฤษฎีความขัดแย้งนับว่าส่งผลต่อการวิจัยทางสังคมวิทยาในเวลานั้นเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการมองความเป็นจริงทางสังคมที่เน้น “ความเป็นพลวัต” ซึ่งได้ทำให้นักสังคมวิทยาอีสานในช่วงนั้นเปลี่ยนแปลงมุมมองในการศึกษาสังคมอีสานจากการมองชุมชนหมู่บ้านโดดๆ มาเป็นการมองในลักษณะของการเชื่อมโยงกับระบบทุนนิยมสากลและความสัมพันธ์กับรัฐ รวมไปถึงการศึกษาความสัมพันธ์ทางชนชั้นและการแตกขั้วทางชนชั้น

อิทธิพลที่สำคัญของกระแสความคิดของ มาร์กซ์ อีกด้านหนึ่งก็คือ การให้ความสำคัญต่อการศึกษา “ข้างบน” (โครงสร้างส่วนบน/superstructure) เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกและอำนาจของรัฐ และโครงสร้างของระบบทุนที่ไม่เป็นธรรมต่อสังคมชาวอีสาน รวมทั้งการศึกษาการต่อสู้ของชาวนาอีสานในรูปแบบต่างๆ

อย่างไรก็ตามหลังทศวรรษ ๒๕๔๐ บรรดานักสังคมวิทยา อีสานได้หันมาสนใจกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) อันเนื่องมาจากอิทธิพลของการตั้งคำถาม การตรวจสอบและ วิพากษ์วิจารณ์ของกลุ่มที่เรียกตนเองว่า “นีโอมาร์กซิสต์” เกี่ยวกับ ข้อจำกัดของการใช้ทฤษฎีขนาดใหญ่ (ทฤษฎีความขัดแย้ง รวมถึง ทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม) ซึ่งไม่สามารถทำให้เห็นรายละเอียดและ ความสลับซับซ้อนของความสัมพันธ์และกลไกต่างๆ ตลอดจนภาพ ของการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะกลับหัวกลับหางเบี่ยงเบนไปจาก อดีต

ความคิดหลังสมัยใหม่อ้างว่าสังคมได้ก้าวเข้าสู่โลกแห่ง การเปลี่ยนแปลง (ภาวะหลังสมัยใหม่) ที่มีโซ่โลกของ “สมัยใหม่” ซึ่ง ในมิติหนึ่งเชื่อว่าโลกและสังคมได้ก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงไปอย่าง มากจนไม่มีทางที่สังคมจะพัฒนาไปสู่การปฏิบัติแบบที่มาร์กนำเสนอ เอาไว้ และอีกมิติหนึ่งก็เชื่อว่าผู้คนที่เป็นส่วนหนึ่งของโลกหลัง สมัยใหม่ได้เปลี่ยนตัวเองเข้าไปใช้ชีวิตทางสังคมภายใต้โลกและ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างเต็มตัวและ “สุดขีด” ชนิดที่ว่าแม้แต่ มาร์กซ์ เองก็คาดไม่ถึง จนอาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการทางสังคมได้ ก้าวข้ามยุคของการปฏิวัติมาเนิ่นนานจนอาจย้อนกลับไปสู่มุมมอง และการวิเคราะห์แบบเดิมๆ อีกต่อไป

ภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหลายๆ ภาพที่เกิดขึ้นใน สังคมอีสาน เช่น การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอันเนื่องมาจาก

นโยบายและการพัฒนาของรัฐ วิถีชีวิตคนชายขอบและผู้ด้อยโอกาส ในอิสาน ปัญหาเด็กและเยาวชน สังคมออนไลน์ อัตลักษณ์ ความเป็นท้องถิ่นนิยม ฯลฯ ปรากฏการณ์ต่างๆ เหล่านี้คือสิ่งที่คนอิสานกำลังเผชิญอยู่และเป็นประเด็นที่ถูกท้าทายจากกระแสความคิดใหม่ๆ

เหตุผลข้างต้นนี้เองวงการสังคมวิทยาอิสานจึงหันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับการศึกษาตามแนวทางของสำนักคิดที่แตกตัวออกมาจากลัทธิมาร์กซ์กระแสหลัก (เช่น Lyotard, Jacques Derrida, Michel Foucault และ Baudrillard) ซึ่งนำเอาลัทธิมาร์กซ์มาผสมผสานกับแนวคิดสมัยใหม่แห่งศตวรรษที่ ๒๐ คือ “ทฤษฎีหลังสมัยใหม่” (postmodernism) มาใช้เป็นกรอบในการศึกษาสังคมอิสาน

เมื่อกระแสแนวคิดหลังสมัยใหม่มาถึง

แนวคิดหลังสมัยใหม่คือสับเซต (subset) หนึ่งของทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์^๑ (critical social theory) ปรากฏตัวขึ้นโดยมีเจตจำนงที่จะอธิบายโลกและสังคมสมัยใหม่ หลักคิดของกลุ่มแนวคิดหลังสมัยใหม่เสนอว่า การวิเคราะห์สังคมทุนนิยมในช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ ๒๐ นั้น จำพังจะอาศัยกรอบการวิเคราะห์ของ มาร์กซ์

^๑ ประกอบด้วย ทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (critical theory) ทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ทฤษฎีสตรีนิยม (feminism theory) แนวคิดพหุวัฒนธรรม (multiculturalism) และแนวคิดการศึกษาวัฒนธรรม (cultural studies)

ที่มองเฉพาะโครงสร้างส่วนบน^๒ (superstructure) กับโครงสร้างส่วนล่าง^๓ (substructure) ที่ระบบเศรษฐกิจเป็นรากฐานสำคัญในการกำหนดโครงสร้างของสังคมนั้นไม่เพียงพอเสียแล้ว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ทุนนิยมสมัยใหม่เข้ามาครอบงำและสลายความเป็นชนชั้น ดังนั้นกลุ่มนักคิดหลังสมัยใหม่จึงต้องพัฒนาลัทธิมาร์กซ์ให้กว้างขวางกว่าเดิม

สำหรับในประเทศไทย (กรณีอีสาน) การศึกษาทางสังคมวิทยาที่สะท้อนให้เห็นว่ากระแสความคิดหลังสมัยใหม่เข้ามามีอิทธิพลต่อการศึกษาสังคมอีสานเกิดขึ้นราวๆ ทศวรรษ ๒๕๔๐ อันเป็นผลสืบเนื่องจากความพยายามของสาขาสังคมวิทยา แห่งมหาวิทยาลัยขอนแก่น หรือสำนักคิด “ขอนแก่นสคูล” (Khon Kaen School) พยายามที่จะบุกเบิกและวางมาตรฐานการเรียนการสอนและการวิจัยให้มีลักษณะเป็นสากล (ภายหลังจากการก่อตั้งสาขานี้มาตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๕๒๐)

^๒ ได้แก่ วัฒนธรรมและสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น กฎหมาย ศาสนา ปรัชญา
อุดมการณ์

^๓ ได้แก่ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ มาร์กซ์ เรียกว่า “แบบวิถีการผลิต” (mode of production) ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ทางการผลิต และพลังการผลิต

การขับเคลื่อนทางแนวคิดด้วยการนำแนวคิด มโนทัศน์ที่มีอำนาจในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมใหม่ๆ ในอีสานที่มีลักษณะกว้างขวางออกไป ถือว่าได้สร้างปรากฏการณ์ใหม่ในการทำความเข้าใจสังคม และไม่เพียงแต่จะเป็นการสร้างสีสันต่อวงการสังคมวิทยาในระดับภูมิภาคให้มีชีวิตชีวาเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการวางแนวทางในการวิเคราะห์ รูปแบบในการเขียน และการนำเสนอภาพสังคมอีสานที่มีลักษณะแตกต่างจากอดีตอย่างน่าสนใจ

การศึกษาที่เป็นมิติใหม่ๆ เช่น การศึกษาการกลายเป็นคนชายขอบ (marginalization) อัตลักษณ์ (identity) เพศสภาพ (gender) หรือกลุ่มทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ๆ โดยมุ่งเน้นการอธิบายเพื่อให้ได้ภาพของความรู้ความจริงใหม่ๆ และจากปรากฏการณ์ของกระแสแนวคิดหลังสมัยใหม่เราจึงพบว่าการศึกษาทางสังคมวิทยาในช่วงหลังมักมีการศึกษาเกี่ยวกับวาทกรรม (discourse) อัตลักษณ์ของชุมชนต่างๆ หรือแม้กระทั่งการให้ความสำคัญกับประเด็นท้องถิ่นนิยม (localism) ตลอดจนภาวะข้ามชาติของคนอีสาน (transnationalism)

การศึกษาภายใต้ร่มเงาของอิทธิพลความคิดหลังสมัยใหม่ทำให้เรามองเห็นภาพชีวิตของชาวอีสานในมุมมองที่แตกต่างจากอดีตอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะความละเอียดลออของชีวิตคนที่อาศัยอยู่ในดินแดนที่ถูกเรียกว่า “ที่ราบสูงอีสาน” ซึ่งแต่เดิมคนเหล่านี้ถูกมองว่ามีลักษณะหยุดนิ่ง เชื่อยชา ซึ่งแทบที่จะไม่เห็นว่าคุณคนเหล่านั้นมี

ความสามารถ มีพลังที่สร้างสรรค์ในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ หรือมีเจตจำนงอิสระ (freewill) มีเหตุผล (reason) อย่างไร

ทัศนะเช่นนี้ก็เป็นที่ไปตามความเชื่อพื้นฐานของกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ที่ว่า “ความรู้ความจริงเป็นสิ่งที่ปราศจากจากความแน่นอนตายตัว” (Hatch, ๑๙๙๗; Parker, ๑๙๙๒ อ้างใน Locke, ๒๐๐๑) แต่เป็นสิ่งที่กระจัดกระจายและไม่คงที่ หรือเรียกได้ว่าความจริงเลื่อนไหลไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ความเชื่อพื้นฐานเช่นนี้ทำให้สังคมวิทยาลำนักคิดขอนแก่นมีการปรับดุลทางความคิดและหันมาให้ความสนใจกับทฤษฎีหลังสมัยใหม่ โดยส่งเสริมให้นักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการต่างๆ ทอดความคิดไปให้ถึงมโนทัศน์ วิธีการแสวงหาความรู้ ปรัชญาพื้นฐานของสำนักคิดนี้ การขยับของสาขาทางความคิดในห้วงเวลานั้นนับว่าได้พัฒนาความก้าวหน้าของวงการสังคมวิทยาอีสานครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง

หากจะกล่าวไปแล้ว ในยุคทศวรรษ ๒๕๔๐ สังคมอีสานได้ผ่านจุดเริ่มต้นของการเข้าสู่ช่วงเวลาใหม่ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และในทางทฤษฎีเองก็ว่าได้ข้ามพ้นอิทธิพลทางความคิดของสำนักโครงสร้าง-หน้าที่นิยม และทฤษฎีความขัดแย้งที่เคยมีอิทธิพลสูงในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจอีสานในยุคทศวรรษ ๒๕๐๐

ฉะนั้น กระแสความคิดของ “postmodern” ที่มาแรงและมีอิทธิพลมากต่อการอธิบายภูมิภาคนี้ ไม่เพียงแต่วงการด้านสังคมวิทยาเท่านั้นที่ได้ประโยชน์ แต่คนตัวเล็กตัวน้อยในอีสานที่พวกเขาเคยถูกมองข้ามมานาน การศึกษาทางสังคมวิทยาภายใต้สำนักคิดสกุลใหม่ ซึ่งเริ่มมองเห็นและได้ยินเสียงของคนจนคนด้อยโอกาสเหล่านี้มากขึ้น จะทำให้คนเหล่านี้มีตัวตน มีคุณค่า และเห็นพลังในเรือนกายมากขึ้น โดยเฉพาะเสียงที่ถูกทำให้ไม่ได้ยินและถูกปิดกั้นภายใต้โครงสร้างสังคม เสียงของคนเหล่านี้เริ่มที่จะมีความหมายมากขึ้นจากอิทธิพลทางความคิดของสำนักทฤษฎีหลังสมัยใหม่

อย่างไรก็ตามดูเหมือนความสนใจของนักสังคมวิทยาอีสานจะไม่จำกัดอยู่เพียงแค่การอาศัยร่วมเงาของกระแสความคิดหลังสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังมี การตั้งคำถามใหม่ๆ และเห็นความเอาใจจริงเอาใจที่จะทอดความพยายามไปสู่การศึกษาวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่อยู่นอกเหนือจากประเด็นที่กลุ่มสำนักคิดหลังสมัยใหม่สนใจ สิ่งที่นักวิชาการและนักวิจัยให้ความสนใจในทศวรรษหลัง (๒๕๕๐) นี้ก็คือ การศึกษาที่ไกลและแหวกแนวไปกว่าเดิม โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมอีสาน ความไม่เท่าเทียมกัน การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์ข้ามวัฒนธรรม ความสัมพันธ์หญิงชาย (gender relations) คนชายขอบ ผู้ด้อยโอกาส ความเป็ยงเบนทางเพศ ค่านิยมเชิงบริโภคนิยม ซึ่งเป็นการศึกษาภายใต้กรอบทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์ (critical social theory) (รายละเอียดในบทที่ ๔)

กล่าวได้ว่าแนวคิดสำนักหลังสมัยใหม่ไม่เพียงแต่เป็นการ ชักชวนวงการสังคมวิทยาอีสานตั้งคำถามกับความรู้ความจริงที่ดำรง อยู่ในปัจจุบัน หรือรื้อถอนวาทกรรมหลักที่คอยกำกับควบคุมความรู้ ความจริงของสังคมในยุคทศวรรษ ๒๕๕๐ แต่เป็นพื้นที่ของทฤษฎี อันแรกที่ตั้งเอาทฤษฎีอื่นๆ เข้ามาสู่สนามของการวิเคราะห์ ไม่ว่าจะเป็น เป็นทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (critical theory) ทฤษฎีสตรีนิยม (feminism theory) แนวคิดพหุวัฒนธรรม (multiculturalism) และแนวคิด การศึกษาวัฒนธรรม (cultural studies) ฯลฯ

สองด้านของทฤษฎีและสองด้านของคนอีสาน

การศึกษาทางสังคมวิทยาที่เคยกระทำกันมาตั้งแต่ในอดีต แน่นนอนว่าการใช้กรอบการวิเคราะห์ของสำนักโครงสร้างนิยม (ทฤษฎี โครงสร้าง-หน้าที่นิยม ทฤษฎีความขัดแย้ง) บางครั้งอาจประสบ ปัญหาในการอธิบายได้เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่เราไม่สามารถ วิเคราะห์ให้เห็นภาพของชาวอีสานในระดับปัจเจกผู้กระทำกรใน ลักษณะที่พวกเขามีพลังภายใน (จิตใจ) เช่น แรงปรารถนา ความ มุ่งหวังต่างๆ ที่มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อโลก และจักรวาลอีสาน กล่าวง่าย ๆ ก็คือยังขาดการวิเคราะห์ในระดับ จุลภาคที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยทางจิตวิทยาภายในตัวของปัจเจก

การศึกษาตามแนวทางของสำนักทฤษฎีโครงสร้างนิยมจึง ดูประหนึ่งว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งหมดในอีสาน ทุกอย่างล้วน

แล้วแต่มาจากเงื่อนไขภายนอกทั้งนั้น รวมถึงการมองการเปลี่ยนแปลง
ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแน่นอนตายตัวอยู่แล้ว มุมมองเช่นนี้จึงทำให้เกิด
การสรุปว่า “สาเหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง
และวัฒนธรรมนั้น เกิดขึ้นจากโครงสร้างและเงื่อนไขจากภายนอกที่
นำเอากการเปลี่ยนแปลงเข้าไปยังหมู่บ้านอีสาน”

มุมมองข้างต้นนี้ประสบปัญหาอย่างยิ่งนัก เพราะไม่ได้ช่วยให้
เกิดการคลี่คลายศักยภาพของชาวอีสานอย่างที่ควรจะเป็น ผู้เขียนจึง
เห็นว่าการใช้กรอบการวิเคราะห์ของสำนักโครงสร้างนิยมจะทำให้พบ
อุปสรรคต่อการอธิบายการเปลี่ยนแปลงในอีสาน อย่างน้อย ๓
ประการ คือ

ประการแรก ทำให้เราไม่สามารถเข้าใจถึงพลังการ
เปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ภายในของชาวอีสาน เช่น แรงกระตุ้น/แรง
ปรารถนาภายใน “อยากเป็น อยากมี อยากได้” ซึ่งเป็นแรงปรารถนา
สำคัญในการผลักดันชีวิตคนอีสานให้ออกไปโลดแล่นอยู่บนสนามชีวิต
ภายนอก

ประการที่สอง ทำให้เห็นอีสานผ่านมุมเดียว ซึ่งดูประหนึ่ง
ว่าการศึกษาการเปลี่ยนแปลงอีสานมีความรู้ความจริงอยู่เพียงแค่ชุด
เดียว คือ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างทาง
เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม

ประการสุดท้าย ทำให้เรามองข้าม (มองไม่เห็น) สิ่งที่อยู่ภายในตัวของมนุษย์ (คนอีสาน) ที่เป็นพลังหรือเป็นพื้นเพองประวัติศาสตร์ในการสร้างการเปลี่ยนแปลงระบบสังคม

ฉะนั้น จึงไม่น่าสงสัยว่าช่วง ๑ ทศวรรษที่ผ่านมา จะเริ่มมีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในอีสานผ่านแง่มุมที่แตกต่างจากการศึกษาในยุคก่อน โดยเฉพาะการศึกษาที่เป็นกรกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงอีสานอันเป็นผลจากพลังภายในตัวปัจเจก ซึ่งสมมุติฐานของกลุ่มนี้เชื่อว่าพลังภายในหรือแรงปรารถนาภายในของปัจเจกจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงโลกและจักรวาลอีสาน นักวิชาการรุ่นใหม่ในกลุ่มนี้ก็อย่างเช่น พัฒนา กิติอาษา (๒๕๕๗) พฤกษ์ เกาถวิล (๒๕๕๕) อภิชาติ สถิตนิรมัย, นิติ ภควัตรพันธ์ุ์ และยุกติ มุกดาวิจิตร (๒๕๕๕)

กลุ่มนี้ค่อนข้างให้น้ำหนักไปว่าโครงสร้างไม่ได้เป็นเงื่อนไขเพียงเงื่อนไขเดียวที่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในอีสานได้ แต่พลังภายในและแรงปรารถนาของปัจเจกต่างหากที่เป็นพื้นเพองตัวแรกในการขับเคลื่อนจนสามารถทำให้เกิดภาพของการเปลี่ยนแปลงในอีสาน

ผลงานที่ชัดเจนที่สุดที่เคยอธิบายผ่านแง่มุมตามที่น่าสนใจนี้ก็คือ พัฒนา กิติอาษา (๒๕๕๗) โดย พัฒนา อธิบายให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดในอีสานล้วนแล้วแต่เกิดจากปัจเจกจากภายใน (แรงปรารถนา) โดยเขาได้ยกตัวอย่างให้เห็นผ่านปรากฏการณ์การเดินทาง

ข้ามชาติไปทำงานต่างประเทศ ซึ่งเป็นความ “ปรารถนา” หรือ “ความ
อยาก” คือปรารถนา/อยากได้นั้นอยากได้นี้ อยากเป็นนั้นอยากเป็นนี้
จนประสบความสำเร็จส่งเงินกลับบ้านมาสร้างเศรษฐกิจครัวเรือน อัน
เป็นห่วงโซ่ของเศรษฐกิจมหภาค นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นว่าแรงขับ
ภายในของจิตใต้สำนึกคือส่วนสำคัญที่สุดที่มีอยู่ในตัวของคนอีสาน
พลังในส่วนนี้สามารถที่จะแปลงฤทธิ์จนมีอนุภาพเพียงพอในการหมุน
โลกและจักรวาลอีสาน

โดยสรุปแล้ว พัฒนา พยายามที่จะเสนอว่าโลกและ
จักรวาลของการเปลี่ยนแปลงในอีสานนั้น ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นจาก
กระบวนการทำงานภายในจิตใจของคนอีสานเอง หรือเกิดจากอิทธิพล
ทางจิตวิทยา กล่าวคือ พลังงานจากจิตใต้สำนึก (unconscious) ที่
ผลิตสร้างแรงปรารถนาขึ้น สามารถกำหนดให้ตัวผู้กระทำกรอีสาน
ผลักดันตนเองออกไปเปลี่ยนแปลงหรือปะทะกับเงื่อนไขทางสังคม
ต่างๆ

อย่างไรก็ตามการใช้มุมมองการวิเคราะห์ในระดับจุลภาค
แบบนี้ก็เป็นความเสี่ยงในทางวิชาการ แม้การศึกษาของ พัฒนา จะ
สามารถอธิบายให้เห็นศักยภาพทางจิตใจตามข้อเสนอของ เดอริดูซส์
(Deleuze ๒๐๐๔, ๒๐๐๗ อ้างใน พัฒนา กิติอาษา, ๒๕๕๗) ในการ
ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในอีสานได้อย่างน่าเชื่อถือ แต่ก็อาจมี
คำถามเกิดขึ้นตามมาว่าถ้าพลังเฉพาะแรงปรารถนาภายในซึ่งเป็น

ปัจจัยทางจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว จะสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลง
ต่อโลกและจักรวาลในอีสานได้ถึงขนาดนั้นหรือ

ภาพของหญิงชายชาวอีสานที่จากบ้านเกิดเมืองนอน
เดินทางไปทำงานที่ประเทศสิงคโปร์ ซึ่ง พัฒนา พยายามที่จะใช้เป็น
ตัวละครสำคัญในการยืนยันถึงปัจจัยทางจิตวิทยา อาจจะไม่เพียงพอ
หรืออาจจะไม่ใช่ส่วนทั้งหมดที่ผลักดันเขาชีวิตคนอีสานออกไปเผชิญและ
ต่อสู้บนถนนสายชีวิตที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงต่างๆ มากมาย เพราะใน
บางสถานการณ์เราอาจพบว่าค่านิยมนับหน้าถือตา สภาพของการ
ชักหน้าไม่ถึงหลัง เศรษฐกิจที่ปั่นป่วนมากๆ หรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ
ที่ไม่เอื้อต่อการทำมาหากินของคนอีสาน ก็สามารเป็นเหตุเป็นผลทำ
ให้คนเหล่านี้ต้องตัดสินใจหันหลังให้บ้านเกิดเมืองนอนได้เช่นกัน

แม้แต่ภาพของเพื่อนบ้านของเด็กชายคุณตัวละครเรื่อง
“ลูกอีสาน” (คำพูน บุญทวี, ๒๕๑๙) ที่ พัฒนา พยายามใช้เป็น
ตัวอย่างในการอธิบายแบบคู่ขนานตามข้อเสนอของ เดอร์ลูซส์ เขาเข้าใจ
จริงๆ มิใช่ว่าเป็นเพราะองค์ประกอบทางภูมิศาสตร์ที่โหดร้ายเพียง
องค์ประกอบเดียว แต่รากเหง้าของปัญหาที่สำคัญกว่านั้นคือผลพวง
จากปัญหาเชิงโครงสร้างที่ถูกทอดทิ้งจากรัฐบาล จนทำให้คนใน
หมู่บ้านอย่างเพื่อนบ้านของคุณหลายครอบครัวไม่สามารถดำรงชีพอยู่
ได้ จนต้องอพยพย้ายถิ่นออกไปเผชิญกับโชคชะตานอกหมู่บ้าน

ผู้เขียนมีความเชื่อว่าการอธิบายภาพของอีสานในปัจจุบัน ต้องให้ความสำคัญกับทั้งเงื่อนไขเชิงโครงสร้างและผู้กระทำการที่มี แรงปรารถนาภายใน การให้ความสำคัญในการอธิบายถึงการ เปลี่ยนแปลงอีสานเพียงด้านใดด้านหนึ่งอาจไม่เพียงพออีกต่อไป เนื่องจากว่าสภาพภาคอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปมากและดำเนินไป อย่างรวดเร็ว การอธิบายจากมุมมองๆ เดียวโดยใช้กรอบการวิเคราะห์ ของสำนักโครงสร้างนิยมอาจทำให้เราตีความของคนเล็กคนน้อยที่ พวกเขามีศักยภาพ มีความมุ่งมั่นในการสร้างประวัติของการ เปลี่ยนแปลง ในขณะที่เดียวกันหากเราให้ความสำคัญกับปัจจัยทาง จิตวิทยาเพียงมิติเดียวจนเกินไป ซึ่งเชื่อว่าเป็นพลังภายในจิตใจของ มนุษย์ที่สามารถแฝงฤทธิ์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อโลกและ จักรวาลอีสาน อาจกลายเป็นจุดอ่อนที่ทำให้เราสูญเสียมุมมองที่ สำคัญต่อการสะท้อนภาพของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในสถานการณ์ของการเปลี่ยนแปลงอีสานในปัจจุบัน เรา อาจเห็นปรากฏการณ์หนึ่งๆ ที่สลับซับซ้อนกันอยู่ในเวลาเดียวกัน ชาว อีสานจำนวนไม่น้อย หลายต่อหลายชีวิตต้องดิ้นรนชวนขวยเพื่อที่จะ แสวงหาชีวิตที่ดีกว่า บางครอบครัวจมอยู่กับสภาวะที่ชักหน้าไม่ถึง หลัง อันเกิดจากเงื่อนไขด้านเศรษฐกิจภายนอก หลายครอบครัว ปากกัดตีนถีบเพื่อการอยู่รอด และหลายครอบครัวต้องอพยพกันทั้ง ครอบครัวเพื่อไปทำงานต่างจังหวัด/ต่างประเทศ ในขณะที่เดียวกันคน เหล่านี้ก็มีปัจจัยทางจิตวิทยาที่ก่อตัวเป็นแรงปรารถนาาร่วมด้วย และ

แรงปรารถนานี้ก็สามารรถเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับความ “อยากเป็น อยากมี อยากได้” ที่ตอบสนองต่อความต้องการในทางจิตใจ

ฉะนั้นถ้าเราเข้าใจเช่นนี้แล้ว เราจะไม่มีการด่วนสรุปเลยว่าการที่คนอีสานหลังไหลกันไปทำงานต่างประเทศกันมากๆ ในช่วงหลายสิบปีก่อนนั้นเป็นเพราะสภาวะความยากจน หรือเป็นเพราะเงื่อนไขทางเศรษฐกิจที่บีบบังคับจนทำให้คนเหล่านั้นต้องปฏิเสธบ้านเกิดเมืองนอน แต่หากพิจารณาตามข้อเสนอของผู้เขียนข้างต้นเราจะพบว่าเงื่อนไขดังกล่าวไม่ใช่ส่วนทั้งหมดที่ทำให้คนอีสานมีการตัดสินใจเช่นนั้น หากแต่การก้าวออกจากหมู่บ้านชนบทอีสานส่วนหนึ่งเกิดจากแรงกระตุ้นภายในที่คนอีสานอย่างพวกเขา “อยากมี” คืออยากมีบ้านหลังใหญ่ๆ โตะๆ มีรถคันใหญ่ๆ มีสิ่งจำเป็นใช้อย่างครบครัน อยากมีหน้ามีตาทัดเทียมกับคนอื่นๆ

สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในสถานการณ์ปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียนเห็นว่ามิใช่เป็นปรากฏการณ์ “คู่ตรงข้ามกันระหว่างกัน” แต่เป็นสิ่งที่เราอาจเรียกว่า “สองด้านของชีวิตคนอีสาน” คือในทางหนึ่งเงื่อนไขเชิงโครงสร้างก็มีอิทธิพลเพียงพอที่จะกำหนดการเปลี่ยนแปลงของผู้คนและทุกๆ ชีวิตในอีสาน ขณะที่ในอีกด้านหนึ่งแรงปรารถนาภายในที่เป็นสสารภายในตัวคนอีสานก็สามารถแฝงฤทธิ์ เป็นฟันเฟืองตัวแรกในการขับเคลื่อนและเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์คนอีสาน

ความท้าทายในการศึกษาสังคมวิทยาอิสลาม

กรณีที่เป็นความไม่สมบูรณในการทำความเข้าใจโลกและจักรวาลของคนอิสลาม เคยมีบทเรียนให้เห็นบ้างแล้วจากปรากฏการณ์ “กบฏผีบุญอิสลาม” ในยุคนั้นเราลงความเห็นกันเพียงว่าการแสดงออกของชาวอิสลามในรูปแบบของการรวมหมู่ (collective behavior) เกิดจากปัจจัยทางจิตวิทยาคือความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย ซึ่งเป็นการศรัทธาทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับโลกหน้า แต่ในความเป็นจริงแล้วการออกมารวมหมู่ของชาวอิสลามเกิดจากกรณีปัญหาที่รัฐบาลขาดการเหลียวแล มีการกดขี่ขูดรีดทางเศรษฐกิจ จนมีอาชญากรรมรับเงื่อนไขต่อการถูกกระทำได้

ตัวอย่างนี้ผู้เขียนเห็นว่าเป็นประสบการณ์ที่ดีในอนาคตสำหรับนักสังคมวิทยาอิสลาม ที่จะต้องพิจารณาให้รอบคอบเพื่อป้องกันปัญหาที่จะนำมาซึ่งความตึงตันด้านมุมมอง และสำหรับกรณีการศึกษาอิสลามจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญกับมุมมองที่รอบด้าน การทำความเข้าใจอิสลามเราเองไม่อาจที่ละเลยถึงการวิเคราะห์ให้เกิดขึ้นอย่างครอบคลุม

คงไม่ผิดหากผู้เขียนจะกล่าวว่าเป็น “กระบวนการบูรณาการวิเคราะห์” ซึ่งไม่เพียงแต่จะชี้ให้เห็นว่ามีเงื่อนไขอะไร ปัจจัยอะไรในเชิงโครงสร้างที่เข้ามากระทบต่อวิถีชีวิตคนอิสลาม หรือก็ไม่เพียงจะบอกว่าแรงปรารถนาภายในเท่านั้นที่เป็นกลไกขับเคลื่อนชีวิตคนอิสลาม แต่ใน

อนาคต (อันใกล้) จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าไปถึงการอธิบายตัวตน “คนอีสาน” มากกว่าที่เป็นอยู่ ประเด็นอย่างนี้ผู้เขียนเห็นว่ายังมีความ จำเป็นที่จะใช้ประโยชน์จากสำนักทฤษฎีโครงสร้างนิยม และการ วิเคราะห์ที่จะต้องอาศัยกรอบทางทฤษฎีของสำนักสกุลใหม่

ความท้าทายที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงนี้ก็คือ การตั้งคำถาม ต่อโครงสร้างและเงื่อนไขต่างๆ ทางสังคมว่าคนอีสานจะเข้าไปจัดการ และปรับเปลี่ยนโครงสร้างอย่างไร และผู้เขียนก็เชื่อว่าพลังปัจเจกตัว เล็กตัวน้อยนี้เองที่ยังคงเป็นพลังที่กระทำต่อโครงสร้าง แต่บางครั้งเรา ยังทอดความพยายามไปไม่ถึง การตั้งคำถามที่เป็นลักษณะกลับหัว กลับหางเช่นนี้จึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางสังคมวิทยา อื่น ทั้งยังจะช่วยให้เห็นว่าโครงสร้างและเงื่อนไขต่างๆ เหล่านั้น “ถูกกระทำ โดยคนอีสานอย่างไร” หรือพิจารณาว่าคนอีสานในฐานะผู้กระทำการ นอกจากจะปรับตัว เปลี่ยนแปลงตัวของตัวเองจากโครงสร้างที่ เปลี่ยนแปลงแล้ว พวกเขาได้เข้าไปกระทำการจนสามารถทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลง ในทางการเมือง ทางเศรษฐกิจ ทางค่านิยม และอื่นๆ ที่พลังของคน อีสานมีส่วนเข้าไปจัดการ

การศึกษาทางสังคมวิทยาในลักษณะที่ผู้เขียนพยายามที่ จะตั้งเป็นประเด็นขึ้นมาในนี้ ในท้ายที่สุดจะสามารถทำให้เราและท่าน ทั้งหลายมองคนอีสานที่มีตัวตน เห็นคุณค่าในศักยภาพมากขึ้น รวมถึงเห็นพลังของคนอีสานที่มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงสิ่ง

ต่างๆ หรือจักรวาลรอบๆ ตัวเขา มุมมองในลักษณะนี้เท่านั้นที่ผู้เขียน
เชื่อมั่นว่าจะทำให้เรามองเห็นภาพของคนอีสานในมุมที่แตกต่างจาก
เมื่อ ๒๐ ก่อน

ผู้เขียนมีความเชื่อว่าการศึกษาด้านสังคมวิทยาในแง่นี้จะ
ทำให้เรามองเห็นผู้คนและสังคมอีสานที่สมบูรณ์มากขึ้น เพราะใน
ความเป็นจริงแล้ว “คนอีสานมิได้เป็นเบี้ยล่างหรือเป็นผู้รับใช้
โครงสร้างเสมอไป บางสถานการณ์พวกเขาอาจถูกกระทำจาก
โครงสร้าง แต่ในบางสถานการณ์พวกเขาก็จัดสถานะของตนเอง
ลุกขึ้นมาเป็นผู้ควบคุมและกระทำต่อโครงสร้าง”

สรุป

“สังคมวิทยาอีสาน” ที่ผู้เขียนตั้งใจนำเสนอในบทนี้เป็น
ศาสตร์ทางสังคมที่มีพัฒนาการและโดดเด่นอยู่ในภูมิภาคอีสานมา
นาน ซึ่งได้ปรับตัว ปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามกระแสและบริบททาง
สังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย จึงถือว่า “สังคมวิทยา” เป็นศาสตร์ที่มี
ความจำเป็นที่จะทำให้เราได้เข้าถึงพลวัตและการเปลี่ยนแปลงทาง
สังคมอีสาน สำหรับผู้เขียนแล้วยังเชื่อมั่นว่าสังคมศาสตร์แขนงนี้ยังมี
อำนาจในการอธิบายปรากฏการณ์และสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอีสาน

แม้ว่าเราจะมีประเด็นทางทฤษฎีที่ยังมีข้อถกเถียงกันอยู่
มากระหว่างสิ่งที่เรากำลังบอกว่า “ทันสมัย” (สำนักทฤษฎีสกุลใหม่)
และกับที่สิ่งที่ถูกมองว่า “ล้าสมัย” (สำนักทฤษฎีโครงสร้างนิยม) แต่แท้

ที่จริงแล้วคือสายธารทางความคิดอันเดียวกันที่มีการต่อยอดความคิด มีการทำทนายแนวคิดเดิมอยู่อย่างต่อเนื่อง สังคมวิทยาอีสานก็ เช่นเดียวกันในวงวิชาการก็หวังเป็นเช่นนั้นที่จะให้ท่านผู้อ่านได้ขบคิด ตั้งคำถาม แลกเปลี่ยน วิพากษ์วิจารณ์ เพื่อที่จะนำประโยชน์อันนี้ไป พัฒนางานสังคมวิทยาให้มีความก้าวหน้าและทอดสายธารความคิดนี้ ออกไปให้ไกลและกว้างขวางต่อไป

บทที่ ๔

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์มีลักษณะ
สำคัญร่วมกันคือ การท้าทายให้ผู้คนตั้ง
คำถาม วิพากษ์วิจารณ์ ทำทลายกับระบบ
หรือโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ และมุ่ง
ปลดปล่อยมนุษยและสังคมให้ออกจาก
สภาวะการกดขี่ การเอารัดเอาเปรียบ
และการครอบงำทางความคิด

ภายใต้ภาวะสังคมทันสมัย (modernity) ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์ (critical social theory) ดูเหมือนจะเป็นทฤษฎีที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดทฤษฎีหนึ่ง โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาที่หลายท่านกำลังทอดความคิดไปสู่การศึกษาในเชิงวิพากษ์ ด้วยการตั้งคำถาม การรื้อถอนวาทกรรมหลักของความรู้ความจริงที่ยังคงกำกับและควบคุมมนุษย์อยู่

ในบทนี้ผู้เขียนเลือกนำเสนอทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์เพื่อให้ผู้อ่านใช้เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคอีสาน (บทที่ ๖ บทที่ ๘) ซึ่งเห็นว่าเป็นกรอบทฤษฎีที่น่าจะเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ทางสังคม (social phenomena) ได้เป็นอย่างดี

แต่ก่อนที่จะนำเสนอถึงทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์ซึ่งเป็นประเด็นหลัก ผู้เขียนได้นำเสนอถึงจุดอ่อนของทฤษฎีสังคมวิทยา

กระแสหลักพอสังเขป เพื่อไขข้อบกพร่องว่าทฤษฎีสัจนิยมวิทยาศาสตร์หลักมีจุดอ่อนอะไรจึงต้องแสวงหาทางเลือกทฤษฎีใหม่ๆ อย่างทฤษฎีสัจนิยมเชิงวิพากษ์ รวมไปถึงการนำเสนอถึงลักษณะปรัชญาของทฤษฎีสัจนิยมเชิงวิพากษ์ และประเด็นอื่นๆ ที่เป็นความสนใจ

จุดอ่อนของทฤษฎีสัจนิยมวิทยาศาสตร์หลัก

๑. ข้อสมมุติ (assumption) ของทฤษฎีสัจนิยมวิทยาศาสตร์หลักไม่สอดคล้องกับสภาพของปรากฏการณ์ในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวาง รวดเร็ว และมีปัจจัยต่างๆ ที่มาสัมพันธ์เกี่ยวข้องเพิ่มมากขึ้น การให้ทฤษฎีสัจนิยมวิทยาศาสตร์หลักในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมปัจจุบันจึงกลายเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความรู้ความจริง

๒. ทฤษฎีสัจนิยมวิทยาศาสตร์หลักมีวิธีการศึกษาเพื่อแสวงหาความรู้อยู่เพียง ๒ รูปแบบเท่านั้น คือ ประสบการณ์นิยม (empiricism) และปฏิฐานนิยม (positivism) ซึ่งเชื่อถือข้อมูลเชิงประจักษ์เท่านั้น (ในทางญาณวิทยาหมายถึงความรู้ที่เชื่อถือได้) กล่าวคือเป็นความรู้ที่มาจากประสบการณ์และผ่านประสาทสัมผัสของมนุษย์ วิธีการศึกษาแบบประสบการณ์นิยมและปฏิฐานนิยมจึงกลายเป็นปัญหาและข้อจำกัดในการเข้าถึงความรู้ความจริงในโลกยุคปัจจุบัน ทำให้ถูกโจมตีว่าทฤษฎีสัจนิยมวิทยาศาสตร์หลักมี

การศึกษาที่จำกัดรูปแบบของการศึกษา ซึ่งทำให้เกิดข้อกังขาในองค์ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาในลักษณะที่มีข้อจำกัด

๓. นักทฤษฎีสังคมวิทยาถูกกล่าวหาว่าพยายามสร้างแต่อภิทฤษฎีสังคมวิทยา (grand sociological theory) เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับข้อเสนอเชิงทฤษฎีในระดับย่อยๆ ลงมา อีกทั้งสิ่งที่นักสังคมนิยมนำเสนอก็เป็นทฤษฎีที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมแบบแยกส่วนระหว่างระดับ “มหภาค” (macro) กับ “จุลภาค” (micro) สังคม (society) กับปัจเจก (individual) ซึ่งไม่สอดคล้องกับภาวะสังคมในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รุนแรง และมีการเปลี่ยนแปลงที่ย้อนไปย้อนมา หรือกลับหัวกลับหางอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องอยู่มากมายระหว่างระดับมหภาคกับจุลภาค และระหว่างสังคมกับปัจเจก ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการศึกษาหรือวิธีการแสวงหาความรู้ในสังคมนวมถึงการสร้างทฤษฎีที่เหมาะสมกับปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

๔. ทฤษฎีสังคมวิทยากระแสหลักมักมีมุมมองต่อสังคมแบบแยกส่วน คือมองสังคมเพียงมิติใดมิติหนึ่งเท่านั้น และไม่สนใจต่อมิติทางจิตวิทยาของปัจเจกและสังคม ไม่สนใจต่อการศึกษาวัยรุ่นและการเมือง สิ่งเหล่านี้เป็นความเข้าใจที่ไม่สมบูรณ์ ซึ่งถือว่าเป็นมุมมองที่ขาดการวิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม และเข้าไม่ถึงมิติใหม่ๆ ทาง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ลักษณะปรัชญาของทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์เกิดขึ้นจากการแสวงหาหนทางที่จะพัฒนาทฤษฎีสังคมในลักษณะสหวิทยาการที่หลากหลาย (multi-disciplinary) เพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัยและทำความเข้าใจในประเด็นที่เป็นประโยชน์ รู้เท่าทันเหตุการณ์ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและรวดเร็ว เพราะนักทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์เชื่อว่า ในสังคมที่มนุษย์เป็นอยู่ นั้นมีการครอบงำ (domination) มีการกดขี่ (exploitation) และการกดขี่ (oppression) ดำรงอยู่ในโครงสร้างสร้าง ดังนั้นนักทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์จึงต้องการให้สังคมตระหนักว่ามีการครอบงำแฝงอยู่ในโครงสร้างของสังคม และต้องการให้สังคมได้เห็นว่าความเป็นอยู่ของคนที่ไม่เป็นอิสระนั้นเป็นผลมาจากโครงสร้างที่กำกับครอบงำมนุษย์ ทั้งนี้ นักทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์จะมุ่งเสนอให้เห็นภาพของโครงสร้างเหล่านั้น เพื่อให้คนในสังคมเห็นที่มาของการถูกกดขี่และการถูกกดขี่ดังกล่าว

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์จึงมีปรัชญาที่มุ่งทำการเปลี่ยนแปลงสังคมและผู้คน (คนยากจน ผู้ใช้แรงงาน ผู้หญิง ชนกลุ่มน้อย คนชายขอบ ฯลฯ) มีลักษณะทางทฤษฎีที่ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการปลดปล่อยและเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สังคมที่มีเสรีภาพ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์มีปรัชญาอยู่ที่การตั้งคำถามเกี่ยวกับโลกและความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ โดยพยายามที่จะแสวงหาความรู้

ความจริงใหม่ๆ ด้วยการรื้อถอนวาทกรรมหลักซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งที่คอย
กำกับควบคุมมนุษย์และสังคม

ทฤษฎีและนักคิดที่สำคัญของทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์มีกลุ่มสำนักคิดและนักคิดที่สำคัญ
ได้แก่

๑. ทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (Postmodern Theory)

มีนักคิดที่สำคัญ ได้แก่ Lyotard, Jacques Derrida, Michel Foucault และ Baudrillard นักคิดในกลุ่มนี้ไม่เชื่อในความจริงสูงสุดของวิทยาศาสตร์ แต่เชื่อว่าคุณความจริงในโลกมีความหลากหลาย กระจัดกระจาย และมีลักษณะ “ล้าความจริง” ซึ่งขึ้นอยู่กับ ประสิทธิภาพของการผลิตวาทกรรม อีกทั้งก็ไม่เชื่อในหลักเหตุผล (rationality) ที่บอกว่าคุณมนุษย์มีเหตุผลทางเศรษฐกิจ คือ หวังผลกำไร รวมทั้งไม่สนใจในเรื่องชนชั้น แต่ใช้แนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodern) ในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและการกระทำของมนุษย์

แนวคิดที่สำคัญของสำนักทฤษฎีหลังสมัยใหม่ ก็อย่างเช่น แนวคิดพื้นที่ (มณฑล) สาธารณะ (public sphere) ของ เจอร์เก็น ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) เป็นแนวคิดที่มุ่งให้เกิด การปลดปล่อยผู้คนและสังคมให้มีเสรีภาพมากขึ้น ภายใต้ทัศนะของ ฮาเบอร์มาส “พื้นที่สาธารณะ” หมายถึง สถานที่หรือพื้นที่ที่อาจเป็น

พื้นที่เสมือนจริง (virtual) ที่ผู้คนที่มีความสนใจร่วมกัน สามารถเข้าไปอธิบาย แสดงความคิดเห็นหรือถกเถียงโดยไม่ต้องถูกกดขี่บังคับโดยระเบียบกฎเกณฑ์เก่าๆ ทั้งนี้เมื่อเข้าไปอยู่ใน “พื้นที่” จะไม่พุดถึงความแตกต่างแต่จะพยายามที่จะขจัดความต่างนั้นออกไป พื้นที่ตามทัศนะของ ฮาเบอร์มาส จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนมีอิสระในการอธิบาย ถกเถียง หรือแสดงความคิดเห็นร่วมกันเพื่อเป็นการปลดปล่อย

ฮาเบอร์มาส ไม่เห็นด้วยกับความรู้ของวิทยาศาสตร์ และเขาได้จำแนกความรู้ออกเป็น ๓ ประเภท ซึ่งขึ้นกับความสนใจและความต้องการของคน ได้แก่ ๑) ความรู้เชิงประจักษ์ ๒) ความรู้เชิงการตีความประวัติศาสตร์ (เป็นความรู้ที่ได้จากการตีความ การให้ความหมายด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์) และ ๓) ความรู้เชิงวิพากษ์ ซึ่งเป็นความรู้ที่ดีแก่อำนาจครอบงำ

ความรู้ทั้ง ๓ ประเภท สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจ ๓ ประการของมนุษย์ คือ ความสนใจหรือความต้องการในการควบคุมความสนใจในเชิงปฏิบัติการ และความสนใจในการปลดปล่อยหรือให้อิสรภาพกับสังคม ซึ่ง ฮาเบอร์มาส เห็นว่าความรู้ที่แท้จริงนั้นจะต้องปลดปล่อยสังคมได้ และการปลดปล่อยสังคมจะไม่เกิดขึ้นถ้าเราไม่พยายามทำความเข้าใจการสื่อสารในปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์

ดังนั้น ฮาเบอร์มาส จึงเสนอวิธีการศึกษาสังคมโดยการวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะต่างๆ ที่อยู่ในสังคม นอกจากนี้ยังต้อง

วิเคราะห์ภาษาและกระบวนการใช้ภาษาระหว่างมนุษย์ (discourse analysis) เพื่อพยายามทำความเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ นั่นคือการที่จะเข้าใจพื้นที่สาธารณะได้จะต้องเข้าใจ ภาษา การสื่อสาร กระบวนการปฏิสัมพันธ์ และการให้ความหมาย (meaning)

ฮาเบอร์มาส ให้ความสนใจกระบวนการสื่อสารมากเป็นพิเศษ เพราะเชื่อว่าจะนำไปสู่ความเข้าใจถึงสิ่งที่อยู่เหนือการกำกับควบคุมมนุษย์ โดยจำแนกการสื่อสารเป็น ๒ ทางคือ ๑) ทำให้คู่สื่อสารเข้าใจถึงสถานการณ์ของอีกฝ่าย (มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน) และ ๒) นำไปสู่การมีประสบการณ์ร่วมกัน (share collective meaning) โดยการสื่อสารประเภทหลังนี้ถือว่าสำคัญยิ่ง เพราะจะนำไปสู่สิ่งที่ฮาเบอร์มาส เรียกว่า “ทฤษฎีการกระทำเชิงสื่อสาร” (theory of communicative action) โดยในกระบวนการสื่อสารหนึ่งๆ ผู้พูดและผู้ฟังจะต้องมีพื้นฐานความรู้เดิม (stock of knowledge) ดังนั้นการตีความหรือการแปลความหมายในแต่ละคนก็จะแตกต่างกันไป อีกทั้งภาษาก็ขึ้นอยู่กับบริบท และในบริบทที่แตกต่างกันความหมายหรือความรู้สึกในภาษานั้นก็จะแตกต่างกันไป ดังนั้นในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ผู้รับสารต้องมีข้อมูลพื้นฐาน กฎระเบียบ บรรทัดฐานทางสังคม ประสบการณ์ หรือสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวเอง

๒. ทฤษฎีสำนักร่วมวัฒนธรรมศึกษา (Culture studies)

นักคิดในกลุ่มนี้มีความเห็นว่า การศึกษาวัฒนธรรมในโลกสมัยใหม่ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อบันทึกเรื่องราวหรือสิ่งที่กำลังเลือนหายไป แต่วัฒนธรรมสมัยใหม่ควรได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นเวที หรือพื้นที่/มณฑลที่ปฏิบัติการของอำนาจและวาทกรรม โดยมีชนชั้นนำและชนชั้นกลางรวมทั้งผู้คนกลุ่มต่างๆ ในสังคมเป็นผู้แสดง (actor) ที่สำคัญในการสร้าง ต่อรอง ช่างชิง หรือผลิตซ้ำวัฒนธรรมเฉพาะหรือวัฒนธรรมร่วมสมัยของสังคมอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นผลมาจากโลกาภิวัตน์ ซึ่งข่าวสาร ข้อมูล อุดมการณ์ ความคิด เทคโนโลยี เงินทุน ต่างก็ติดต่อเชื่อมโยงกันอย่างใกล้ชิด

แนวคิดที่สำคัญของสำนักทฤษฎีสำนักร่วมวัฒนธรรมศึกษา คือ แนวคิดอุตสาหกรรมวัฒนธรรม (the culture industry) ของธีโอดอร์ อะดอร์โน (Theodor W.Adorno) โดยมองว่าอุตสาหกรรมวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมที่เป็นธุรกิจบันเทิง ที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีด้านการสื่อสารมวลชน ได้แก่ ภาพยนตร์ วิทยุ โทรทัศน์ และสิ่งพิมพ์ ที่เป็นผลมาจากพัฒนาการของทุนนิยม มีการจัดการในลักษณะอุตสาหกรรม และการบริหารที่เป็นไปแบบรีบเร่งให้เท่าทันต่อความต้องการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

อุตสาหกรรมวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นมาเพื่อสร้างความบันเทิง รวมถึงสินค้าต่างๆ ที่สร้างความอภิมรณ โดยมี

วัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความต้องการความบันเทิงใจกับสังคมสมัยใหม่ ความต้องการพักผ่อนหย่อนใจ ความต้องการลดความตึงเครียด และการสร้างความสุขให้ชีวิต ทั้งนี้เนื่องจากลัทธิทุนนิยมได้สร้างความตึงเครียดให้กับผู้คนในสังคมในเรื่องของการแข่งขัน ความเร่งรีบ การทำงานแข่งกับเวลา และความวุ่นวายสับสนที่ผ่านเข้ามามากมายในชีวิตประจำวัน

ดังนั้นอุตสาหกรรมวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมที่อยู่ภายใต้อำนาจของทุนนิยม และเกี่ยวพันกับความก้าวหน้าทางเทคนิค วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี และพยายามสร้าง “มาตรฐานต่างๆ” ขึ้นมาเป็นพื้นฐานสำหรับการสร้างความต้องการให้กับผู้บริโภค เพื่อให้เกิดการยอมรับและสร้างความชอบธรรมให้กับผลิตภัณฑ์ของตน เช่น การทำโฆษณา การประชาสัมพันธ์ หรือการสร้างวาทกรรมต่างๆ เป็นต้น อีกทั้งการมีแหล่งผลิตที่สามารถกระจายผลผลิต หรือผลิตภัณฑ์ได้อย่างกว้างขวาง กระจายทั่วถึง ซึ่งเป็นการจัดการเพื่อสนองความต้องการความบันเทิงและเป็นไปตามค่านิยมตามยุคสมัยเพื่อความสำเร็จทางธุรกิจ

อุตสาหกรรมวัฒนธรรมจึงเป็นวัฒนธรรมที่ถูกครอบงำ และได้รับอิทธิพลจากเทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบให้เกิดความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนในสังคม รวมถึงการก่อให้เกิดความแปลกแยกในสังคมที่ขยายวงกว้างออกไปเรื่อยๆ ฉะนั้นวิธีการแสวงหาความรู้ของสำนักคิดนี้จึงต้องตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ทางสังคมว่า

“สิ่งที่เป็นอยู่นั้นเป็นมาอย่างไร คล้ายคลึงอย่างไร ด้วยกลไกและกระบวนการอะไร” นั่นคือการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์รากเหง้าความเป็นมาของปรากฏการณ์ทางสังคมนั่นเอง

๓. แนวคิดเรื่องอำนาจ ความรู้และความจริง ของ มิเชล ฟูโกต์

ลักษณะแนวคิดของ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ถือเป็นแนวคิดหนึ่งที่อยู่ในกลุ่มทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์ หัวใจสำคัญของแนวคิด ฟูโกต์ เป็นการใช้มุมมองเชิงวิพากษ์เพื่อค้นหาค้นจุดเปลี่ยนต่างๆ ในการทำความเข้าใจความเป็นมนุษย์

ลักษณะพื้นฐานทางด้านแนวคิดของ ฟูโกต์ (Foucault, ๑๙๘๐) มักจะตั้งคำถามกับความรู้และความจริงสูงสุด (วิพากษ์ความรู้) ฟูโกต์ ไม่เชื่อในความหมายที่ตายตัวของสิ่งเหล่านี้ แต่พยายามที่จะเสนอว่าความคิดต่างๆ ของมนุษย์นั้นไม่ได้มีความหมายสำเร็จรูปตายตัวหรือมีลักษณะเป็นความหมายที่ดำรงอยู่ก่อนแล้ว หากแล้วแต่เป็นความหมายที่ถูกสร้างขึ้นมาทั้งสิ้น

ในเรื่องที่เกี่ยวกับอำนาจ กับความรู้และความจริง ฟูโกต์ เสนอว่า “ความรู้กับความจริง” เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจในการสร้างและนิยามความหมายของความคิดนั้นว่าเป็นจริงอย่างไร ส่วน “อำนาจ” ฟูโกต์ เสนอว่ามีอยู่ทุกหนทุกแห่ง มีลักษณะลื่นไหลเปลี่ยนแปลงไปมา อำนาจไม่เคยผูกขาดอยู่ในศูนย์กลางแห่ง

เดียว แต่จะกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป เคลื่อนไหว (mobile) ไปตาม
เงื่อนไข ด้วยการทำงานบนพื้นฐานของความสัมพันธ์และปฏิบัติการ
ของความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อน กล่าวง่าย ๆ ก็คืออำนาจทำงานอยู่ใน
ทุกสนามของการปฏิบัติการทางสังคม หรือขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของ
ความสัมพันธ์และปฏิบัติการของความสัมพันธ์

อำนาจในมุมมองของ ฟูโกต์ จึงแตกต่างจาก มาร์กซ์
และ เวเบอร์ อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ เวเบอร์ มองอำนาจผูกติดอยู่กับ
สถานภาพ กล่าวคือ ถ้าผู้ใดมีสถานภาพ ผู้นั้นก็มีอำนาจ เช่น คนเป็น
ตำรวจที่ดำรงอยู่ในสถานภาพเป็นตำรวจ คนที่เป็นตำรวจนี้ก็ย่อมมี
อำนาจ ส่วน มาร์กซ์ เห็นว่าอำนาจผูกติดอยู่กับชนชั้นที่ครอบครอง
ปัจจัยการผลิตและผลผลิต เช่น นายทุนเป็นผู้ถือครองทรัพย์สินและ
ปัจจัยการผลิต นายทุนจึงมีอำนาจเหนือคนใช้แรงงาน ซึ่งอำนาจในแง่
ที่ว่านี้จะไปเกี่ยวพันกับความสัมพันธ์ทางชนชั้น หรือการกดขี่ทางชน
ชั้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๕๕)

แต่ทว่าอำนาจ กับความรู้และความจริงในทัศนะของ
ฟูโกต์ ถือว่าเป็นเพียงวาทกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อปฏิบัติการในการ
ครอบงำ (อำนาจ) หรือสร้างระเบียบวินัย (ความรู้) ให้กับสังคม โดย
อำนาจ กับความรู้และความจริงจะทำงานผ่านสิ่งที่เรียกว่า “วาทกรรม”
(discourse)

ฉะนั้นแล้ววิธีการเข้าถึงอำนาจ กับความรู้และความจริงของ 푸โกต์ จึงเสนอให้ ๑) พิจารณาในเรื่องของอำนาจที่แฝงอยู่ในโครงสร้าง และที่อยู่ในสนามปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ (ไม่ใช่อำนาจที่บัญญัติไว้ในโครงสร้าง) รวมถึงดูกระบวนการต่อต้านอำนาจ และ ๒) ศึกษาวาทกรรม^๑ (discourse analysis) เพื่อให้เข้าใจอำนาจ กับความรู้และความจริง ซึ่งเป็นผลผลิตทางความคิดของมนุษย์

๔. กลุ่มแนวคิดสตรีนิยมเชิงวิพากษ์ (Feminist Critical Theory)

ลักษณะพื้นฐานของแนวคิดสตรีนิยมเชิงวิพากษ์ เกิดจากการที่นักทฤษฎีกลุ่มนี้เห็นว่าในการศึกษาสังคมวิทยามักจะขาดมุมมองในเรื่องของผู้หญิง และการศึกษาที่อธิบายประสบการณ์ของผู้หญิงเท่าที่เคยเป็นมาก็เป็นไปอย่างจำกัด ฉะนั้นแล้วแนวคิดของกลุ่มนี้จึงเสนอให้ใช้วิธีการศึกษาแบบใหม่ด้วยการนำเสนอประเด็นเรื่องผู้หญิงจากมุมมองของผู้หญิงเอง เพราะที่ผ่านมการศึกษาทั้งหลายมักจะเป็นมุมมองจากผู้ชาย

^๑ การอธิบายเรื่องวาทกรรมนั้น 푸โกต์ได้สรุปไว้ในบทความเรื่อง “Politics and the Study of Discourse” โดยสรุปว่าวาทกรรมเป็นขอบเขตทางความคิดต่างๆ ของการปฏิบัติการที่ถูกจำกัดวงเอาไว้ให้อยู่ในพรมแดน ในกฎของการก่อรูป และในเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของวาทกรรมนั้นๆ เอง (Foucault ๑๙๙๑ อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๕๕)

แนวคิดสตรีนิยมเชิงวิพากษ์เชื่อว่า ความแตกต่างของหญิงกับชายเกิดจากโครงสร้างอำนาจและโครงสร้างวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ (patriarchy) และจากการแบ่งแรงงานตามเพศ (sexual division of labor) สตรีนิยมเชิงวิพากษ์จึงเสนอให้มีการเชื่อมโยงพื้นที่ในครัวเรือน (domestic sphere) ที่ถือว่าเป็นพื้นที่ของผู้หญิงกับพื้นที่สาธารณะ (public sphere) ที่ถือว่าเป็นพื้นที่ของผู้ชายเข้าสู่การวิเคราะห์ รวมทั้งพยายามเชื่อมโยงพลวัต อำนาจ บทบาทในครัวเรือนเข้ากับพื้นที่สาธารณะ สตรีนิยมเชิงวิพากษ์ถือเป็นแนวคิดที่ปฏิเสธมุมมองในอดีตที่มองผู้หญิงจำกัดอยู่แต่เพียงค่านิยมและวัฒนธรรมในครอบครัว แต่เป็นการนำเสนอภาพของผู้หญิงที่เป็นการต่อสู้ในเชิงอำนาจทั้งเรื่องส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ และเป็นการศึกษาที่เป็นผลกระทบจากระบบทุนนิยม (capitalism) ที่ผู้หญิงต้องเข้ามาสู่กระบวนการผลิต และก้าวเข้าสู่พื้นที่สาธารณะของผู้ชาย

เพราะฉะนั้นแล้วสตรีนิยมเชิงวิพากษ์จึงสนใจที่จะศึกษาผู้หญิงโดยการวิเคราะห์ประเด็น/เรื่อง/แหล่ง หรือพื้นที่ที่ผู้หญิงอยู่ในฐานะที่พวกเธอเกิดมาไม่เท่าเทียม ไม่เสมอภาค และในสภาวะของการถูกกดขี่ ถูกประเมินศักยภาพต่ำกว่าที่ควรจะเป็น

๕. ทฤษฎีการกระทำร่วมกัน (Structuration Theory) ของแอนโทนี กิดเดนส์

ทฤษฎีการกระทำร่วมกันหรือโครงสร้าง-ผู้กระทำกร มีเป้าหมายเพื่อเสนอมุมมองใหม่ของการกระทำร่วมกันของโครงสร้าง

(structure) และผู้กระทำ (agency) โดยพยายามที่จะเชื่อมโยงโครงสร้างและผู้กระทำการเข้าสู่การวิเคราะห์ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ของการกระทำระหว่างกัน

ทฤษฎีการกระทำร่วมกันของกิดเดนส์เห็นว่าปัจเจกและผู้กระทำการทุกคนมีศักยภาพในการสร้าง/รื้อสร้าง และการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง ไม่ใช่มีแต่โครงสร้างอย่างเดียวเท่านั้นที่กำหนดและควบคุมพฤติกรรมของคน

กิดเดนส์ เสนอว่าการกระทำของคนเป็นมีลักษณะพลวัต และมีลักษณะของการย้อนกลับไปกระทำการ (reflexive) เพราะผู้กระทำทุกคนต่างมีฐานความรู้ (stock of knowledge) มีการสั่งสมประสบการณ์เรื่อยมาหรือบางครั้งก็มีความตระหนักหรือแรงจูงใจ ตามทัศนะนี้มนุษย์จึงไม่ได้ตกเป็นผู้ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ในบางสถานการณ์มนุษย์สามารถใช้ความรู้ ศักยภาพภายในตัวเองกระทำต่อสิ่งที่เรียกว่าโครงสร้างได้

ดังนั้น ผู้กระทำการจึงสามารถปรับเปลี่ยนโครงสร้างได้ เพราะผู้กระทำการเป็นผู้กำกับข้อมูล ความรู้เกี่ยวกับสังคม และมีเหตุผลในการกระทำ ซึ่งทุกคนมีส่วนในการกำหนดพฤติกรรมของตน ส่วนวิธีการศึกษาของ กิดเดนส์ เพื่อให้เข้าใจถึงการกระทำร่วมกันนั้น เขาเสนอว่าควรที่จะศึกษา “การกระทำร่วมกัน” จากวิถีชีวิตประจำวัน

(routine behavior) พฤติกรรมต่างๆ ที่เชื่อมโยงกับโครงสร้าง โดยพิจารณาจากมิติของเวลาและสถานที่ร่วมด้วย

ข้อดีของทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์

จากปรากฏการณ์ในปัจจุบันที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างกว้างขวาง รวดเร็ว รุนแรง และมีปัจจัยต่างๆ ที่มาสัมพันธ์เกี่ยวข้องเพิ่มมากขึ้น การใช้ทฤษฎีสังคมวิทยากระแสหลักในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมปัจจุบัน อาจไม่สามารถอธิบายได้ครอบคลุม ถูกต้องและเป็นจริง เนื่องจากวิธีการแสวงหาความรู้ความจริงที่จำกัดรูปแบบของการศึกษาอยู่เพียงวิธีการ/แบบประสบการณ์นิยม และแบบปฏิฐานนิยม ซึ่งทำให้เกิดข้อกังขาในองค์ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษานั้น

ในขณะที่ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์มีวิธีการศึกษาที่หลากหลายรูปแบบ ไม่มีกฎระเบียบที่เคร่งครัด สามารถกำหนดท้าทายความรู้ได้ตามความเหมาะสมของบริบทพื้นที่และสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสภาวะสังคมปัจจุบันที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะกลับหัวกลับหาง ย้อนไปย้อนมา และมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่ยังคงดำเนินไปเรื่อยๆ ไม่ถึงที่สุด

ในแง่นี้จึงจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนแนวทางการศึกษาหรือวิธีการแสวงหาความรู้ในสังคม รวมถึงการพิจารณาหาทฤษฎีที่เหมาะสมกับปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การศึกษาที่

อยู่ในวังวนของทฤษฎีสังคมวิทยากระแสหลักอาจทำให้เราเข้าไม่ถึงความจริงทางสังคม และยังเมื่อเราอยู่ในปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลกปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของเราเอง เราอาจสัมผัสได้ว่าทฤษฎีสังคมวิทยากระแสหลักมีข้อจำกัดมากมาย ไม่ว่าจะในแง่ของบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การเป็นทฤษฎีขนาดใหญ่ (มหิทฤษฎี) (ซึ่งไม่สอดคล้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน) การมองสังคมที่มีลักษณะเป็นทวิลักษณ์นิยม (dualism) หรือการคิดแบบแบ่งขั้ว อย่างเช่น บั๊กเจก-สังคม (individual - society) โครงสร้าง-ผู้กระทำการ (structure - agency) มหภาค-จุลภาค (macro-micro)

สิ่งต่างๆ เหล่านี้คือข้อจำกัดของทฤษฎีสังคมวิทยากระแสหลัก ดังนั้นจึงเป็นความพยายามของสำนักทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์ที่จะแก้ไขและคลี่คลายข้อจำกัดอันนี้ ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์จึงมีข้อดีอยู่ที่การไม่ยึดติดอยู่กับกฎเกณฑ์ในการแสวงหาความรู้ความจริง แต่พยายามที่จะทำให้มนุษย์ตระหนักว่าตนเองถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบจากโครงสร้าง ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการปลดปล่อยไปสู่เสรีภาพ อีกประการหนึ่งก็คือกรอบสำนักทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์มีเป้าหมายในการสลายวิธีคิดแบบทวิลักษณ์นิยม ด้วยการบูรณาการองค์ประกอบหรือมโนทัศน์ที่มีลักษณะแยกขั้วเข้าด้วยกัน เช่น แนวคิดเรื่องอำนาจของ ฟูโกต์ ที่เน้นมุมมองเชิงวิพากษ์ในการค้นหาจุดเปลี่ยนต่างๆ โดยไม่ได้ยึดติดกับสังคมและบั๊กเจกที่เป็นหน่วยตามธรรมชาติที่ตายตัว

แนวคิดโครงสร้างและผู้กระทำของ กิดเดนส์ ที่เน้นการอธิบาย สังคมในลักษณะของการกระทำร่วม หรือ “structuration”

สรุป

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์เป็นทฤษฎีที่รวมเอาบรรดาแนวคิด หลากๆ แนวคิดมาอยู่ด้วยกัน โดยมีความเชื่อพื้นฐานและมีลักษณะ สำคัญร่วมกันคือ การท้าทายให้ผู้คนตั้งคำถาม วิพากษ์วิจารณ์ ทำทลายกับระบบหรือโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ และมุ่งปลดปล่อย มนุษย์และสังคมให้ออกจากสภาวะการกดขี่ การเอาวัดเอาเปรียบ และการครอบงำทางความคิด

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์มีลักษณะร่วมกันดังต่อไปนี้ (Agger ๑๙๙๘ อ้างใน กฤตยา อาชวนิจกุล, ๒๕๕๔)

๑. คัดค้านแนวคิดปฏิฐานนิยมกระแสหลักทุกรูปแบบ
๒. มุ่งขจัดลัทธิครอบงำกดขี่และเอาวัดเอาเปรียบคนกลุ่ม หนึ่งโดยคนอีกกลุ่มหนึ่งในสังคม
๓. ถือว่าการครอบงำกดขี่และเอาวัดเอาเปรียบในสังคมนั้น มีรากเหง้าอยู่ในโครงสร้างของสังคม และผลิตซ้ำตัวมันเองโดยผ่าน จิตสำนึกที่ผิดพลาด (false consciousness) ดังนั้นหน้าที่ของศาสตร์ คือต้องสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง (true consciousness) เพื่อนำไปสู่การ เปลี่ยนแปลง
๔. การเปลี่ยนแปลงต้องมาจากคนที่ต้องรับผลของการ เปลี่ยนแปลงนั้นเท่านั้น ไม่ใช่ถูกกำหนดมาจากภายนอก

๕. โครงสร้าง (structure) กับองค์การที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์กับเชิงวิภาษ

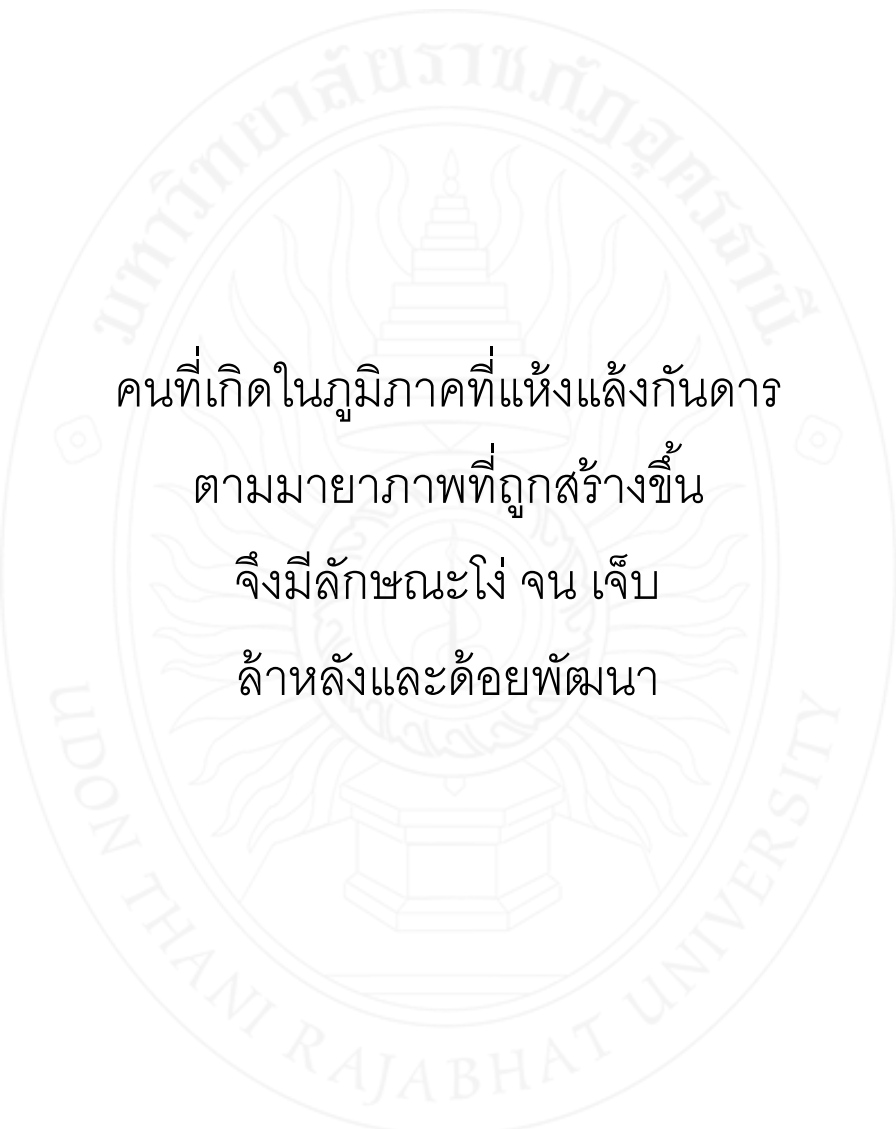
๖. โครงสร้างสังคมมีอิทธิพลต่อประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของเรา แต่ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างสังคมก็ช่วยให้เราเปลี่ยนเงื่อนไขทางสังคมได้

๗. คัดค้านแนวคิดที่ว่า การปลดปล่อยจากสภาพที่ครอบงำ กตชี และเอารัดเอาเปรียบ จะต้องแลกด้วยเสรีภาพของคนทั่วไป เฉกเช่นในการปฏิวัติทางการเมือง แต่เห็นว่าการปฏิวัตินั้นจะต้องมาจากการต่อสู้ของประชาชนเอง ไม่ใช่จากการยึดอำนาจของกลุ่มชนชั้นปกครองที่มีอำนาจและอาวุธอยู่ในมือ

บทที่ ๕

อีสานในตำนานมาายาคติ

คนที่เกิดในภูมิภาคที่แห้งแล้งกันดาร
ตามมายาภาพที่ถูกสร้างขึ้น
จึงมีลักษณะโง่ จน เจ็บ
ล้าหลังและด้อยพัฒนา

ภาคอีสานตั้งแต่อดีตเป็นภูมิภาคที่ถูกฉายภาพไปในทางลบต่างๆ นานา คือถ้าไม่ใช่ที่ที่แห้งแล้งกันดาร แผ่นดินแตกระแหง ก็มักจะเป็นภาพของผู้คนขาดการศึกษา ล้าหลัง

อะไรที่ทำให้คนเรามองไปเช่นนั้น การมองอีสานจากภาพเหล่านั้นแล้วทำให้เข้าใจว่าเป็นอย่างนั้นจริงๆ ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร ใครเป็นผู้สร้างความหมายที่ว่านี้ คำถามเหล่านี้สมควรอย่างยิ่งที่ผู้เขียนจะได้อธิบายผ่านแง่มุมต่างๆ ทางสังคมวิทยา เพื่อเป็นการขยายความเข้าใจและคลี่คลายความสงสัยในเบื้องต้น

สังเขปอีสาน

“อีสาน” ถือเป็นภูมิภาคที่มีอารยธรรม จารีตประเพณี และภูมิศาสตร์เฉพาะ ซึ่งถ้าหากเราย้อนประวัติศาสตร์และร่วมสมัยอยู่ในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ก่อนที่ประเทศไทยจะออกแบบการพัฒนาประเทศตามแนวทางของชาติตะวันตก ภาคอีสานก่อนหน้านั้นถือว่าเป็น

เป็นภูมิภาคที่เป็นดินแดนชายขอบที่ถูกโดดเดี่ยวจากรัฐบาลไทยมานาน

ในอดีตหัวเมืองต่างๆ ในแถบภูมิภาคอีสานมีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ ในฐานะเป็นเมืองใต้การสวามิภักดิ์เท่านั้น ซึ่งจะต้องส่งส่วยและถูกเกณฑ์แรงงานทุกๆ ปี ทั้งการส่งทรัพยากรธรรมชาติ ของป่า ผลผลิตจากราษฎร อีกทั้งยังต้องมีการเกณฑ์แรงงานไปทำงานพิเศษหรือเกณฑ์พิเศษ

แต่เมื่อต้องเผชิญกับจักรวรรดิฝรั่งเศสที่ขยายอิทธิพลเข้ามายังบริเวณลุ่มน้ำโขง ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เกิดความกังวลถึงเสถียรภาพของดินแดนชายขอบประเทศ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดินให้กระชับมากขึ้น โดยการลดทอนอำนาจของเจ้าเมืองท้องถิ่นลง แล้วส่งให้ข้าราชการจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาปกครองแทน การปฏิรูประบบบริหารนี้ทำให้เจ้าเมือง กรมการเมืองท้องถิ่นต่างๆ สูญเสียอำนาจ อีกทั้งราษฎรเองก็ต้องเผชิญกับการชูดรีดในรูปแบบส่วย การเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเป็นการซ้ำเติมความลำบากให้หนักขึ้นไปอีก งานศึกษาของ สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ (๒๕๒๘) อธิบายภาพความอึดอัดของชาวอีสานในการดำรงชีพด้านเศรษฐกิจว่า

[ภาษีส่วยที่เก็บจากชายฉกรรจ์อีสานคนละ ๔ บาท สร้างความลำบาก เป็นอย่างมาก และเงินภาษีส่วย ๔ บาทก็ถือเป็นมูลค่าสูง (ปัจจุบัน ประมาณ ๓,๕๐๐-๔,๐๐๐ บาท) ยิ่งเงินในสมัยนั้นต่างก็หายากด้วย แล้วก็ยิ่งเป็นการซ้ำเติมความเดือดร้อนเข้าไปอีก อย่างเช่นบางรายต้อง เดินทางเป็นระยะทาง ๑๔๐ กิโลเมตร จากอำเภอมัญจาคีรี (จังหวัด ขอนแก่น) ไปยังตลาดเมืองโคราชเพื่อหาบไถไปขายจึงจะได้เงินมาเสีย ภาษีส่วย ส่วนบางรายไม่มีเงินเสียภาษีตั้งกล่าวก็ต้องถูกเกณฑ์ไป ทำงานโยธา เช่น ขุดสระน้ำที่บึงผลาญชัย เมืองร้อยเอ็ด หรือไม่ก็สร้าง ถนน สนามบิน ถางหญ้าข้างศาล เป็นต้น]

นั่นก็แปลว่าการเข้ามาของรัฐบาลขณะนั้นต่อหัวเมือง อีสาน เป็นการมุ่งไปเพื่อกระชับพื้นที่ในการรักษาเสถียรภาพทางการเมืองมากกว่าที่จะเข้ามาเหลียวแลชาวอีสานอย่างที่ควรจะเป็น

การขาดการเหลียวแลจากรัฐบาลอย่างจริงจัง รวมถึงสภาพการทำมาหากินของชาวอีสานที่ค่อนข้างลำบาก และยิ่งเงินทองหายากด้วยแล้วก็ยิ่งทำให้เกิดการต่อต้านของชาวอีสาน ตั้งแต่การต่อต้านในชีวิตประจำวัน เช่น การปฏิเสธรัฐทุกรูปแบบ การต่อต้าน การส่งส่วย การหลบหนีเข้าป่า ไปจนถึงการต่อต้านในรูปแบบของการ รวมหมู่หรือ “กบฏผีบุญ” อีสาน

สภาพดังกล่าวทำให้รัฐบาลเผชิญกับอุปสรรคที่ไม่สามารถ เข้าไปจัดการพื้นที่ (การสถาปนาอุดมการณ์ความเป็นไทย) ได้อย่าง

ราบรื่น แล้วยิ่งราษฎรในภาคอีสานเองซึ่งส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าพวกเขา
มีสำนึกประวัติศาสตร์ที่ยังยึดโยงกับความเป็นลาวด้วยแล้ว ก็ยังเป็นอุปสรรคต่อการสร้างเสถียรภาพของรัฐบาล

อย่างไรก็ตามรัฐบาลก็สามารถผนวกเอาภาคอีสานเข้ามาได้อย่างสมบูรณ์ โดยสามารถสร้างอุดมการณ์รัฐแทรกเข้าไปยังวิถีชีวิต
ของชาวอีสานในพื้นที่ต่างๆ อย่างต่อเนื่อง และนับตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๐
เมื่อเข้าสู่ศักราชการพัฒนา รัฐไทยก็สามารถเข้าไปสลายความเป็น
ท้องถิ่นนิยม (localism) แบบลาวที่มีลักษณะเข้มข้น ให้กลมกลืนกับ
วัฒนธรรมและความเป็นไทย โดยที่ก่อนหน้านี้ปี พ.ศ.๒๕๐๐ หัวเมืองใน
ภูมิภาคอีสานทั้งแถบแทบที่จะพูดได้ว่าเป็นพื้นที่ที่ไม่มีความหมาย
อะไรเลยในสายตาของรัฐไทย

ฉะนั้น หากมองผ่านมิติพื้นที่ (space) ภาคอีสานในอดีต
จึงมีความหมายจำกัดเฉพาะมิติทางภูมิศาสตร์เท่านั้น (กว้าง ยาว
แคบ) หรือพูดอีกทำนองหนึ่งก็คือเป็นพื้นที่ “กลวง” “ว่างเปล่า” คือ
แทบจะไม่มีอะไรให้ชื่นชมอย่างน่าสนใจ แม้แต่ผู้คนที่ย้ายอยู่บน
กายภาพนี้ก็ยังคงถูกประเมินว่าเป็นราษฎรที่ยากจน มีลักษณะจมอยู่กับ
สภาวะ “โง่ จน เจ็บ”

แต่ทว่าตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๐ อีสานที่เคยเป็นพื้นที่ที่ว่าง
เปล่ามานาน (ในความหมายทางสังคมศาสตร์) กลับมีความหมายใน
มิติต่างๆ มากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ ภาคอีสานถูก

เนรมิตให้กลายเป็นพื้นที่ในการรองรับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ถนน เชื้อเพลิง ไฟฟ้า สาธารณูปโภค ฯลฯ จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก (พ.ศ. ๒๕๐๔) ผลจากนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ส่งผลให้เศรษฐกิจในภาคอีสานปรับตัวไปตามโครงสร้างแบบ “เศรษฐกิจนิยม” ราษฎรอีสานเริ่มทำการผลิตเพื่อการค้าและจำหน่ายอย่างชัดเจน ในขณะที่พื้นที่ต่างๆ ในภูมิภาคก็ถูกเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตแบบใหม่ที่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า

ช่วงสงครามเย็น (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๐ สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘ แพ้สงครามเวียดนาม) อีสานได้ตกอยู่ในสถานการณ์ที่การเมืองโลกกำหนด อันเป็นผลจากการแข่งขันระหว่างสองขั้วอุดมการณ์ คือเสรีนิยมกับสังคมนิยม ภายใต้สภาวะที่การเมืองโลกเข้ามาบดบังนี้ ภาคอีสานเองได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “พื้นที่การเมือง” ระหว่างขั้วมหาอำนาจ หลายพื้นที่ในภูมิภาคอีสานกลายเป็นฐานปฏิบัติการทางทหารของกองทัพสหรัฐอเมริกา ได้แก่ นครพนม อุครธานี นครราชสีมา และอุบลราชธานี

หลังวิกฤติการณ์สงครามเย็น (หลัง พ.ศ. ๒๕๒๓) เมื่อสหรัฐอเมริกาถอนทหารออกจากคาบสมุทรอินโดจีน ดูเหมือนว่าพื้นที่ภาคอีสานที่เคยเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ของความขัดแย้งทางการเมืองโลก จะกลับมาสู่การควบคุมของรัฐบาลไทยอีกครั้ง การเข้ามาหลัง

กลิ่นไอสงครามเย็นยุติลงของรัฐบาลตั้งแต่ยุคต้นของ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จนถึง พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ใช้นโยบายแปรสภาพภาคอีสานให้เป็น “พื้นที่ทางเศรษฐกิจใหม่” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัย พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ใช้นโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” ที่มุ่งเน้นไปสู่เศรษฐกิจแบบเสรีนิยม (liberalism) โดยดำเนินนโยบายควบคู่ไปกับการพัฒนากระบวนการประชาธิปไตยในประเทศ ในขณะที่นโยบายทางทหารและความมั่นคงถูกลดความเข้มข้นลงไป เรียกได้ว่าเป็นการใช้นโยบายเก็บกู่ระเบิดเพื่อเปิดทางให้มีสนามการค้าที่ปลอดภัยนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงภูมิภาคอีสานไปสู่การเป็นภูมิภาคที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจแห่งอินโดจีน

อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษหลังนี้ดูเหมือนว่าภูมิภาคอีสานจะถูกปกคลุมด้วยระบบโลก อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองโลกที่ตั้งเอาภูมิภาคต่างๆ ภูมิภาคเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโลกาภิวัตน์ อิทธิพลของ “หมู่บ้านโลก” (global village) ดูเหมือนจะสลายเส้นกายภาพของภาคอีสานจนไม่เห็นเส้นแบ่งอีกต่อไป หลังสงครามเย็นยุติลงภาคอีสานถูกย่อขนาดให้เล็กลงโดยอิทธิพลโลก ผู้คนในอีสานต่างปรับตัวและมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนไปกับกระแสการเปลี่ยนแปลงใหม่ เช่น การจ้างงาน การอพยพของแรงงานอีสาน การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ตลอดจนการเข้าสู่ระบุนิยมใหม่ จนอาจกล่าวได้ว่าภาคอีสานได้เปลี่ยนแปลงหน้าตาไปจนทำให้เกิดความหมายใหม่ๆ ในลักษณะที่แตกต่างไป

จากเดิม นั่นคือการเป็นภูมิภาคที่ผู้คนมีความหลากหลาย เร่งรีบ หลากวิถีชีวิต หลากรสนิยมมากขึ้น โดยที่ผู้คนไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เหมือนในอดีต แต่หลากหลายสลับซับซ้อนไปตามแรงเหวี่ยงของ ค่านิยม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมใหม่ๆ ของกระแสโลกาภิวัตน์

ฉะนั้นแล้วความหมายของพื้นที่ภาคอีสานในทศวรรษที่เรา เป็นอยู่นี้จึงมีความหมายในแง่ของการเป็นพื้นที่ “ความเป็นสมัยใหม่” (modernism) ที่มีมิติเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการเมืองที่ซับซ้อน อยู่

อีสาน: พื้นที่ถูกสร้างแทนความจริง

ในแง่ “พื้นที่” ของภูมิภาคอีสาน หากมองตามสายตาของ นักทฤษฎีสายวิพากษ์อย่าง ฮองรี เลอแฟบร์ (Henri Lefebvre) (๑๙๙๒) พื้นที่ในภาคอีสานไม่ใช่สิ่งที่บริสุทธิ์แต่เป็นสิ่งที่ถูกประกอบ/สร้างขึ้น (spaces are produced/construct) เพื่อเงื่อนไขต่างๆ

ตามทัศนะของ เลอแฟบร์ พื้นที่ในภูมิภาคอีสานจะเป็น อย่างไรนั้นไม่สำคัญ จะเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงตามกายภาพหรือ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ไม่ใช่สิ่งที่ป็นสาระ แต่สิ่งที่สำคัญก็คือว่าพื้นที่ ภาคอีสานเป็น “สิ่งประดิษฐ์กรรม” ทางวัฒนธรรมที่บรรจุความหมาย และใส่คุณค่าลงไปในพื้นที่ ฉะนั้นพื้นที่ภาคอีสานจึงไม่ใช่พื้นที่ว่างเปล่า หรือมีความหมายตามรูปทรงเรขาคณิตอย่างที่เรเคยเข้าใจกัน

หากจะกล่าวไปแล้ว โลกและประสบการณ์ของผู้คนที่ผ่านมาไม่ว่าจะเกิดในแผ่นดินอีสานหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อมีการกล่าวถึงภาคอีสาน ส่วนใหญ่ทุกคนจะมีคำตอบไปในลักษณะเดียวกันก็คือ การให้ความหมายต่อภาคอีสานว่าเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้ง กันดาร ผู้คนโง่จน เจ็บ

ความหมายที่ผู้คนและสังคมให้ต่อพื้นที่ภาคอีสานเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับแรก (พ.ศ. ๒๕๐๔) หลังจากภาคอีสานถูกควบคุมโดยชนชั้นปกครอง โดยการให้ความหมายของพื้นที่ภาคอีสานได้ค่อยๆ ถูกประดิษฐ์กรรมขึ้นผ่านสถาบันต่างๆ ทางสังคม เริ่มตั้งแต่ทางรัฐบาลได้ปรับทัศนะในการมองอีสานจากพื้นที่ว่างเปล่าแบบไร้ความหมาย มาเป็นพื้นที่ที่กลายเป็นเงื่อนไขทางการพัฒนา โดยเฉพาะการผลิตซ้ำ (reconstruction) ประดิษฐ์กรรมทางภาษาหรือวาทกรรม (discourse) “อีสานแล้ง” หรือภาพความแห้งแล้งกันดารของพื้นที่ที่ผู้คนไม่พึงปรารถนา

การผลิตซ้ำความหมายลงไปในพื้นที่ภูมิภาคให้มีลักษณะเป็นเงื่อนไขของการพัฒนา แน่นนอนว่าในแง่หนึ่งภาพของความแห้งแล้งกันดารที่รัฐบาลพยายามนำเสนอ สามารถทำให้เกิด “ความน่าสงสาร” ต่อคนในพื้นที่อย่างไม่มีทางปฏิเสธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อยู่กับพื้นที่ที่เต็มไปด้วยข้อจำกัดต่างๆ มากมาย การสร้างชุดความเข้าใจเกี่ยวกับอีสานด้วยการสร้าง “ภาพแทนความจริง” (representation) (Holl, ๑๙๙๗) เพื่อให้ดูประหนึ่งว่าภูมิภาคอีสานนี้เต็มไปด้วยข้อจำกัด

ทางภูมิศาสตร์ ราษฎรยากจน คนขาดการศึกษา การขาดปัจจัยการผลิตต่างๆ

การสร้างชุดความเข้าใจเกี่ยวกับอีสานผ่านการสร้างภาพแทนความจริง ฮอลล์ (Holl) เห็นว่าเป็นผลผลิตของการสร้างความหมายผ่านภาษา ซึ่งภาษาในความหมายของ ฮอลล์ ในที่นี้ นอกจากภาษาพูดภาษาเขียนแล้ว ยังรวมถึงระบบสัญลักษณ์และระบบสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น สัญลักษณ์ ภาพ รหัส เสียง หรือในโลกยุคโลกาภิวัตน์ยังรวมไปถึงอินเทอร์เน็ตด้วย

การสร้างภาพแทนความจริงผ่านวาทกรรมอีสานแล้งหรือการนำเสนอภาพอีสานแล้งจึงเป็นการแทนที่ความหมายหรือการสร้างชุดความหมายในพื้นที่ภาคอีสาน โดยการต่อยอดลงไปให้เห็นว่าสิ่งที่นำเสนอ นั้น “เป็นจริง” ปฏิบัติการดังกล่าวทำให้ผู้คนและสังคมเกิดการคล้อยตามและถูกฝังลงไปในการรับรู้ที่ “เป็นจริง” และเห็นพ้องต้องกันว่าอีสาน “เป็นปัญหา” ซึ่งจำเป็นจะต้องได้รับการจัดปัญหาหรือพัฒนาให้ดีขึ้น

ภาพมายาคติ
อีสานแล้ง

ภาพอีสานแล้งผู้คน
รอคอยธรรมชาติ

จึงไม่แปลกแต่อย่างใดว่าตั้งแต่เด็กจนโตเมื่อเราหลับตานึกถึงภาคอีสาน เราจะได้พบเห็นเฉพาะเพียงความหมายที่เป็นความแห้งแล้งกันดาร ผู้คนน่าสงสารรอคอยธรรมชาติ แล้วเห็นโครงการพัฒนาต่างๆ ทั้งโครงการน้อยใหญ่ถูกผันลงมาสู่ภูมิภาคอีสานดังลูกกระพรวนไม่ว่าจะเป็นโครงการชลประทานขนาดใหญ่ เขื่อนหรือระบบผันน้ำ ถนนหนทาง สาธารณูปโภค รวมไปถึงโครงการแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น โครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ โครงการชิงชีมูล ฯลฯ

ขณะเดียวกันการสร้างภาพแทนความจริงขึ้นมา แล้วตอกย้ำความหมายนี้ลงไปในสถาบันต่างๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นสถาบันโรงเรียน สื่อสารมวลชน ซึ่งมีหนังสือ แบบเรียน วรรณกรรม ภาพยนตร์ หรือแม้กระทั่งหมอลำอีสาน คอยทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำความหมาย “แห้งแล้ง” ซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนเหลือความรู้ความจริงเพียงชุดเดียว เครื่องมือเหล่านี้เองที่ช่วยในการตอกย้ำความชอบธรรมต่างๆ ให้กับรัฐบาล เช่นในยุคของ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ผู้บัญชาการทหารบก รัฐบาลในยุคนั้นก็มีการรณรงค์ให้ชาวอีสานเข้าใจและรับรู้ถึงสภาพ

ปัญหาของชาวอิสาน พร้อมทั้งชักชวนให้ชาวอิสานหันมาให้การสนับสนุนรัฐบาลในการแก้ไขปัญหา โดยในครั้งนั้นรัฐบาลได้ใช้สื่อเกือบทุกประเภททำการประชาสัมพันธ์แทรกแซงเข้าไปในวิถีชีวิตของชาวอิสาน ตั้งแต่ กลอนลำ เพลง ภาพยนตร์

อย่างไรก็ตามการสร้างภาพแทนความจริงยังทำให้คนอิสานที่อาศัยอยู่ติดกับพื้นที่ที่มีกายภาพเฉพาะ “กลายเป็นอื่น” ตามความหมายของพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ตามไปด้วย ปรากฏการณ์นี้ เลอแพบร์ เรียกว่า “กระบวนการทำให้กลายเป็นอื่น” กล่าวคือทำให้ผู้คนที่อยู่ติดกับพื้นที่ที่ดูประหนึ่งว่ามีปัญหาเผชิญกับความแห้งแล้งกันดาร กลายเป็นผู้ด้อยโอกาสล้าหลังไปตามสภาพของพื้นที่ ซึ่งหากสะท้อนจากแนวคิดอย่างสำนักวัฒนธรรมศึกษา ปรากฏการณ์ที่ เลอแพบร์ เรียกว่า “เป็นอื่น” นั่นก็คือ “ภาพตัวแทน” (representation) คือเชื่อว่าภาพแทนความจริงทั้งหลายเป็นสิ่งที่ถูกประกอบ/สร้างขึ้น โดยคนและสังคม

สำหรับกรณีภูมิอิสาน ในความเป็นจริงแล้วพื้นที่ภาคอิสาน สภาพทางกายภาพอาจไม่ได้แห้งแล้งกันดารดังที่ถูกนำเสนอเสมอไป หรือมิได้หมายความว่าพื้นที่ภาคอิสานทุกๆ ตารางนิ้วจะเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งกันดารตามที่รัฐบาลได้สร้างภาพแทนนั้นขึ้น งานศึกษาของ เหล่าเมธี สำนักวัฒนธรรมชุมชน ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ (๒๕๕๓) ได้ยืนยันให้เห็นถึงความจริงอีกชุดหนึ่ง โดยชี้ให้เห็นว่าภาคอิสานมิได้มีสภาพเลวร้ายอย่างที่ถูกนำเสนอและที่หลายๆ คน

เข้าใจ แต่ทุกๆ องค์ประกอบของภูมิภาคอีสานมีแต่ความอุดมสมบูรณ์
ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า เหมืองแร่ และศักยภาพของทรัพยากรต่างๆ

การครอบครองความเป็นเจ้า

หากพิจารณาภูมิภาคอีสานตามมุมมองในอดีตที่ใช้
มุมมองทวิลักษณ์นิยม (dualism) และแยกชีวิตและวัฒนธรรมของคน
ตามกายภาพที่เขาเป็นอยู่ เราอาจแบ่งคนได้สองกลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่
อาศัยอยู่กับกายภาพแบบ “เมือง” (urban) กับกลุ่มที่อาศัยอยู่กับ
กายภาพแบบ “ชนบท” (rural)

ผู้เขียนเห็นว่าทุกๆ ครั้งที่เรากล่าวถึงผู้คนซึ่งเกิดมามีชีวิต
และวัฒนธรรมอยู่ในแห่งใดแห่งหนึ่ง เราอาจเห็นความไม่เป็นธรรม
บางประการที่สังคมหนึ่งถูกปฏิเสธหรือหมายถึงว่าเป็นสังคมที่ผู้คน
ล้าหลัง ด้อยพัฒนา ขณะที่อีกสังคมหนึ่งมองไปทางใดหรือใช้แว่นตา
ยี่ห้ออะไรสวมใส่ก็มักจะเห็นแต่ความเจริญศิวิไลซ์

ที่ผ่านมาเรามักจะเข้าใจกันว่าชนบทคือหน่วยที่เกิดขึ้นตาม
ธรรมชาติ เป็นฐานการยังชีพการผลิตของชนชั้นล่าง (the subordinated
class) ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมหรือเป็นชาวนาชาวไร่ ส่วนเมือง
เป็นหน่วยที่รัฐสร้างขึ้น มักมีความเหนือกว่าความเป็นชนบทอย่างชนิด
ที่ตามไม่ติดในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการเป็นศูนย์กลางการปกครองที่
แวดล้อมไปด้วยชนชั้นกลาง (the middle class) อันมีแต่ผู้มาด้วยการ
การศึกษา เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ ธนาคาร และธุรกิจการเงินต่างๆ

การแบ่งเมืองกับชนบทในลักษณะคู่ตรงข้าม แล้วก็ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมให้ดูประหนึ่งว่า เมืองเป็นสถานที่ที่เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญศิวิไลซ์ ตามทัศนะของ กรัสมชี (Gramsci) (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิวาน, ๒๕๕๓) เขามองสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นกระบวนการสถาปนาอำนาจของผู้ที่มีประวัติศาสตร์ที่เหนือกว่า ซึ่งเขาเหล่านั้นจะเป็นใครไปไม่ได้นอกเหนือจากบรรดาชนชั้นกลาง

กรัสมชี เสนอต่อว่าการครองความเป็นเจ้าของผู้ที่มีอำนาจในทางหนึ่ง ย่อมส่งผลไปโดยปริยายที่จะทำให้อีกอารยธรรมหนึ่ง ซึ่งมีประวัติศาสตร์ที่อ่อนแอกว่า ถูกครอบงำจากกระบวนการสถาปนาความเป็นเจ้า

ข้อเสนอของ กรัสมชี ดูเหมือนจะสอดคล้องกับสิ่งที่ผู้เขียนกำลังให้ความสนใจอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีสังคมไทย กระบวนการครอบครองความเป็นเจ้าเพื่อให้ประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลางมีอำนาจเหนือกว่าประวัติศาสตร์ของชนชั้นล่าง หรือคนในภูมิภาคต่างๆ นั้นเกิดขึ้นนานมาแล้ว แต่ที่มีลักษณะเด่นชัดที่สุดและเกี่ยวข้องกับคนในภูมิภาคอีสานนั้น เห็นจะเกิดขึ้นในสมัย จอมพล ถนอม กิตติขจร ครั้งนั้นได้มีการสถาปนาวัฒนธรรมหลักของชนชั้นกลางขึ้นมาคือ “ความเป็นไทย” เพื่อส่งเสริมคุณค่าที่ดีงามของความเป็นไทย และเพื่อให้คนที่อยู่ในภูมิภาคต่างๆ ยอมรับคุณค่าอันนี้

สำหรับในกรณีภาคอีสาน ชนชั้นกลางสามารถสถาปนาอุดมการณ์ความเป็นไทยเหนือความเป็นวัฒนธรรมอีสาน (ลาว) ได้อย่างไม่ยากเย็น เนื่องจากกระบวนการขัดเกลาจากสถาบันโรงเรียนวัด และผู้นำชุมชน ซึ่งทำให้ชีวิตประจำวันของชาวชนบทอีสานหลงติดและเชื่อว่า วัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นวัฒนธรรมในฝันของชนชั้นกลางเป็นสิ่งสวยงาม อีกทั้งการใช้อำนาจรัฐเข้าไปบีบบังคับก็สามารถให้ผู้คนเชื่อและยอมรับ โดยเฉพาะการให้หน่วยทหารและตำรวจในท้องที่ออกปฏิบัติการทางจิตวิทยาให้คนในภูมิภาคอีสานเกิดการยอม

การสถาปนาประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลางให้มีอำนาจเหนือกว่าดังกรณีต่างๆ แน่นนอนว่าย่อมมีนัยที่ประวัติศาสตร์ของชนชั้นล่างจะถูกทำให้ด้อยค่าหรือไม่มีราคา ซึ่งในกรณีนี้กระบวนการครอบครองความเป็นเจ้าได้ส่งผลอย่างรุนแรงต่อการกดทับวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน หลายๆ วัฒนธรรมที่ดั้งเดิมถูกกดทับไว้อย่างไม่มียุติแสดงตัวตน (ใจหัว) เช่น การละเล่นพื้นบ้านบางประเภท การเป่าแคน หรือแม้กระทั่งการร้องเพลงที่สะท้อนถึงความทุกข์ยากของคนอีสานในยุคของการสถาปนาประวัติศาสตร์ชนชั้นกลางในบางสมัยสิ่งเหล่านี้ก็ไม่สามารถที่จะกระทำได้

กาญจนา แก้วเทพ (๒๕๔๑) ได้สรุปให้เห็นว่า การครอบครองความเป็นเจ้าจะมีบทบาทหน้าที่สำคัญอย่างน้อย ๓ ประการด้วยกันคือ

ประการแรก **หน้าที่ในการสร้างกลุ่มทางประวัติศาสตร์** (historical bloc) คือ ในการครองความเป็นเจ้านั้นจำเป็นต้องมีการสร้างพันธมิตรข้ามกลุ่มต่างๆ ทางสังคม (social group) หรือที่กาญจนา เรียกว่า “กลุ่มทางประวัติศาสตร์” เพื่อให้เข้ามาร่วมสนับสนุนในการสร้างความชอบธรรมทางอุดมการณ์

ประการที่สอง **หน้าที่เป็นเครื่องมือในการทำสงครามช่วงชิงพื้นที่ความคิด** (war of position) คือ กลไกในการช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดทำให้คนหลงติดคล้อยตามอุดมการณ์หลักที่ผู้ครองความเป็นเจ้าสร้างขึ้น

ประการสุดท้าย **หน้าที่ในการสร้างความยินยอมพร้อมใจ** (consent) ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดในการครองความเป็นเจ้าที่ชนชั้นนำจะสร้างความชอบธรรมทางอุดมการณ์ ผ่านการควบคุมจิตสำนึกและความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) แก่ผู้คนในสังคม

ในกรณีครองความเป็นเจ้าในอีสาน บรรดาชนชั้นกลางต่างๆ สามารถที่จะระดมความร่วมมือจากคนอื่นๆ ที่มีสถานะใกล้เคียงกับตน เช่น นักวิชาการ สื่อสารมวลชน ปัญญาชนชั้นกลาง มาสร้างความชอบธรรมทางอุดมการณ์ โดยที่อาศัยอำนาจและสื่อสารมวลชน ซึ่งเป็นเครื่องมือในการสร้างอุดมการณ์ชนชั้นให้กระจายการรับรู้ไปสู่จิตสำนึกคนอีสาน ตรงนี้ทำให้คนอีสานคล้อยตามและเห็นพ้องไปกับค่านิยมและอุดมการณ์หลักด้วย

ตัวอย่างเช่นยุค จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เริ่มดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก (๒๕๐๔-๒๕๐๙) ได้มีการสร้างอุดมการณ์ “ผู้นำ” ขึ้นมาเพื่อให้สะดวกต่อการควบคุมปกครอง และให้รัฐบาลสามารถที่จะพัฒนาชนบทไปสู่ความทันสมัยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่กำหนด ในยุคนั้นผู้นำหมู่บ้าน (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) จากที่ศักยภาพเป็นแค่บุคคลธรรมดาๆ แต่ภายหลังจากการสร้างอุดมการณ์รัฐบุคคลเหล่านี้ต่างถูกรัฐบาลทำให้กลายเป็นคนของรัฐไปโดยปริยาย อีกทั้งยังได้ถูกทางรัฐบาลทำให้กลายเป็นคนที่น่าเชื่อถือ (เชื่อผู้นำ) โดยที่อาศัยกระบวนการแทรกแซงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานผ่านตัวผู้นำ ซึ่งวิธีการครองความเป็นเจ้าเพื่อเข้าไปควบคุม จัดการกับชนบทอีสานสามารถสะท้อนให้เห็นจากเพลง “ผู้ใหญ่ลี” ดังว่า

[พอสองพันห้าร้อยสี่ ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม
ชาวบ้านต่างมาชุมนุม มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ลี
ต่อไปนี้ผู้ใหญ่ลีจะขอกว่า ถึงเรื่องราวที่ได้ประชุมมา
ทางการเขาสั่งมาว่า ให้ชาวนาเลี้ยงเปิดและสุกร]

(ศักดิ์ศรี ศรีอักษร)

ในเนื้อหาเพลงสามารถสะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลสามารถสร้างผู้นำชาวบ้านที่น่าเชื่อถือ (ของชาวบ้าน) ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานให้แก่หน่วยงานภาครัฐ ซึ่งผู้ใหญ่ลีแทนที่จะเป็นตัวแทนของชาวบ้านเองกลับไม่เป็นเช่นนั้น แต่ผู้ใหญ่ลีสามารถเข้าไปเป็นคนของรัฐ เสนอตัวเป็นกระบอกเสียงของรัฐบาลจนใช้คำศัพท์

ทางราชการแบบถูกต้องๆ ผิดๆ โดยที่ตนเองก็ไม่เข้าใจความหมายของคำ เหล่านั้นจริงๆ

ในแง่นี้ถือว่ารัฐบาลสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประสบความสำเร็จพอสมควรในการครอบงำทางสังคม คือสามารถสร้างการยอมรับในสิ่งที่รัฐบาลต้องการ อีกทั้งประชาชนทั่วประเทศก็ต่างให้การยอมรับโดยไม่ได้ใช้กำลังไปบีบบังคับแต่อย่างใด แต่เป็นการสร้างสภาวะแวดล้อมให้สามารถเห็นยวนำความสำนึกของรัฐของประชาชนให้เกิดการยอมรับด้วยการครอบงำ โดยทำให้ประชาชนรู้สึกว่าการกระทำของรัฐบาลเป็นสิ่งที่ประชาชนจะต้องให้การร่วมมือ ยอมรับ ซึ่งกรรมนี้ เรียกสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ว่า “การครอบครองความเป็นเจ้า” (hegemony) โดยที่รัฐสร้างเป็นชุดความรู้ อุดมการณ์ หรือวัฒนธรรมบางอย่างขึ้น และเผยแพร่เป็นกระแสหลักในสังคมคือผ่านกระบวนการผลิตซ้ำ (reproduction) ทางสังคมบ่อยๆ เป็นเวลานานๆ จนในที่สุดความหมายดังกล่าวก็จะถูกเชื่อโดยคนในสังคมโดยปริยาย

จิตสำนึกที่ผิดพลาด

ไม่ว่าตัวท่านเองจะเกิดในดินแดนอีสานหรือไม่ก็ตาม ภาคเหนือ ภาคกลาง หรือภาคใต้ อย่างน้อยที่สุดท่านเกิดมาตั้งแต่เล็กจนโต ท่านจะต้องเคยผ่านประสบการณ์ต่างๆ ทั้งประสบการณ์การที่เป็นความหวาดกลัว ประสบการณ์ที่ทำให้รู้สึกว่ามีอำนาจบรรพชนของท่านต่ำต้อยด้อยค่า

อะไรที่ทำให้ท่านรู้สึกต่ำต้อยด้อยคุณค่าไปเช่นนั้น
ความรู้สึกแบบนี้เกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อไร และใครเป็นผู้สร้างมันขึ้นมา

ความจริงแล้วมิได้เฉพาะคนอีสานเท่านั้นที่พยายามตั้ง
คำถามเหล่านี้ แม้แต่คนอื่นๆ ที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของคำว่า “ภูมิภาค”
เช่น คนด้อยโอกาส คนชายขอบ คนยากจน ในจำนวนของคนเหล่านี้
ผู้เขียนเชื่อว่าพวกเขาก็พยายามที่จะตั้งคำถามในลักษณะเช่นนี้
เหมือนกัน

สำหรับในกรณีของอีสานแล้ว ผู้เขียนเชื่อว่าคนที่เกิดใน
ภูมิภาคนี้และเคยผ่านประสบการณ์ในวัยเด็ก ท่านคงจะได้ยินคำพ่อ
แม่ก่นด่าสบข่านไปยังโสตประสาทหู “บักขี้ขี้” และลักษณะคำพูด
อื่นๆ ที่ต้องการทำให้หวาดกลัว เช่น “คอมมิวนิสต์มาแล้ว” ซึ่งเป็น
วาทกรรมความกลัว-เกลียดคอมมิวนิสต์ ผู้ที่มีอุดมการณ์/ความเชื่อใน
การปกครองตรงข้ามกับรัฐไทย

“บักขี้ขี้” ที่ผู้เขียนยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างจิตสำนึกที่
ผิดพลาด และคงไม่ใช่เพียงคำก่นด่าของพ่อแม่ที่ต้องการระบายนหรือ
แสดงอารมณ์เป็นความโกรธใส่ลูกหลานที่ดื้อซน บอกไม่เชื่อฟัง หรือ
แม้แต่ “คอมมิวนิสต์มาแล้ว” ก็คงไม่ใช่คำพูดที่เอาสาระมาผสมกันเป็น
ข้อความ แล้วแปลงเป็นเสียงออกจากช่องปากเพื่อทำให้กลัว และหยุด
พฤติกรรมกระโจนงอแงสำหรับเด็กๆ ที่ไร้เดียงสา

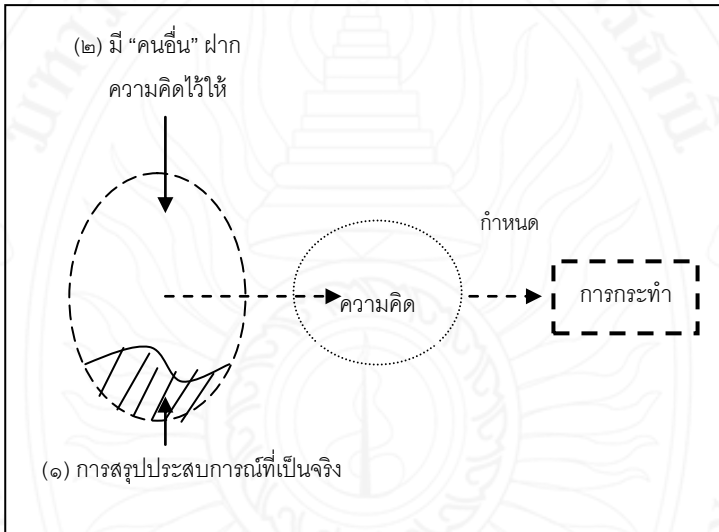
แต่ “บั๊กซี่ซ่า” “คอมมิวนิสต์มาแล้ว” มีความหมายไปไกลกว่านั้นมาก ในทางสังคมวิทยาหากพิจารณาตามสายตาของ มาร์กซ์ (Marx) ถือว่าสิ่งเหล่านี้มีใช้คำพูดธรรมดาๆ แต่เป็น “ความคิด” (จิตสำนึก อุดมการณ์) ทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้น ซึ่งตัวปรมาจารย์ต้นความคิดที่วิเคราะห์เรื่องอุดมการณ์ท่านนี้ ได้หาทางพิสูจน์ความคิดในลักษณะนี้ว่า ความคิดทั้งหลาย “เกิดขึ้นมาได้อย่างไร” “เกิดขึ้นมาทำไม” และ “เกิดขึ้นมาทำหน้าที่อะไรบ้าง”

การวิเคราะห์ “ความคิด” มาร์กซ์ ได้เสนอให้สนใจความสัมพันธ์ ๒ สิ่งแบบวิภาษวิธี (dialectic) คือความสัมพันธ์ระหว่าง “ความคิด” กับ “การกระทำ” หรือ “กระทำอย่างมีความคิด” คิดอย่างมีการกระทำ” ซึ่งภาษาของ มาร์กซ์ เรียกว่า “praxis”

อย่างไรก็ตาม การที่คนเราจะเข้าใจถึงจิตสำนึกที่แท้จริงได้นั้น มาร์กซ์ เคยเสนอไว้ว่า จำเป็นที่จะต้องทำการวิเคราะห์จากสภาพของความขัดแย้งในชีวิตของเขาเหล่านั้น

การคลี่คลายข้อสงสัยเกี่ยวกับที่มาของความคิด มาร์กซ์ ได้สรุปกฎพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร ๓ ตัว คือ อุดมการณ์ จิตสำนึก และการปฏิบัติทางสังคมไว้ว่า จิตสำนึกของคนเกิดมาจากปฏิบัติการในชีวิตจริง และความคิด/อุดมการณ์ของคน ไม่ได้เกิดมาจากตัวเขาคนเดียว หรือไม่ได้ล่วงหล่นอย่างไม่มีที่มา แต่เกิดจากความสัมพันธ์ที่ตัวเขาและกลุ่มที่มีต่อกันและกัน โดยตัวแปร

ทั้ง ๓ นี้มีความสัมพันธ์ในเชิงวิภาษวิธี คือ ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิวาน, ๒๕๕๓) และในการอธิบาย แหล่งที่มาของของความคิดตามทัศนะของ มาร์กซ์ อาจสามารถ อธิบายได้ตามภาพที่แสดงนี้

แหล่งที่มาของความคิดในทัศนะของ มาร์กซ์ ตามหลักวิภาษวิธี (ปรับปรุงจาก กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิวาน, ๒๕๕๓)

สำหรับกรณี “บั๊กซ์ซ่า” “คอมมิวนิสต์มาแล้ว” ที่เกิดกับคนอีสาน หากแปลความตามการวิเคราะห์อย่างทฤษฎีอุดมการณ์ของ มาร์กซ์ จากภาพจะเห็นได้ว่าแหล่งที่มาของความคิดมาทั้งจากการสรุปประสบการณ์ชีวิตที่เป็นชีวิตจริง (๑) ที่คนอีสานเผชิญ นั่นคือ ประสบการณ์ที่สรุปว่าคอมมิวนิสต์หรือระบอบสังคมนิยมคือผู้ร้าย นำ

กลัว-เกลียด ดังนั้นจึงสรุปตามหลักทฤษฎีจิตวิทยาว่าคนอีสานจึงควรหันมา
ฝึกใฝ่ต่อรูปแบบเสรีนิยมและประชาธิปไตยตามความคิดของรัฐบาล
และอีกแหล่งความคิดหนึ่งคือมาจากคนอื่นฝากฝังความคิดเอาไว้ (๒)
หรือฝังความคิดไว้ในจิตสำนึกของเรา มาร์กซ์ เรียกว่า “จิตสำนึกที่
ผิดพลาด” (false consciousness) คือ เป็นความคิดที่คนอื่น (เช่น
ครอบครัว โรงเรียน ที่ทำงาน กลุ่มเพื่อน รัฐบาล สื่อสารมวลชน)
แอบฝากมาให้กับเรา (banking concept) โดยเฉพาะในกรณี “บักซี
ซ่า” ซึ่งถูกยึดเยียดความคิดลงไปไว้ในจิตสำนึกว่า “เกิดเป็นคนอีสาน
สถานะก็เป็นได้เพียงแค่นี้” (ผู้รับใช้ เบี้ยล่าง) จึงควรก้มหน้าก้มตา
ยอมรับสถานภาพที่ได้มาแบบนี้

กระบวนการฝากความคิดที่คนอีสานได้รับการฝากฝังมา
จากคนอื่น ก่อตัวขึ้นจากความคิดของรัฐบาลและชนชั้นปกครอง เพื่อ
เข้าครอบงำโดยผ่านการฝากฝังความคิด โดยที่กระบวนการนี้สามารถ
ทำให้เกิดการยอมรับในการตกเป็นเบี้ยล่าง รวมถึงยอมรับกับ
สถานภาพที่ด้อยกว่า เช่น ยอมรับว่าการที่คนอีสานอยู่ในสถานะของ
การเป็นเบี้ยล่างนั้นเป็นเพราะโชคชะตาหรือฟ้าลิขิตมาแล้ว หรือเป็น
เพราะบุญพาวาสนากำหนด

ในสื่อบันเทิงหลายประเภท เช่น โทรทัศน์ ภาพยนตร์
วรรณกรรม นวนิยาย เราเองมักจะเห็นกันจนเป็นภาพชินตา
โดยเฉพาะทุกครั้งที่มีการกล่าวถึงคนรับใช้ในบตละคร ภาพที่ถูก

นำเสนอถึงคนรับใช้มักไม่ใช่ใครที่ไหนนอกเสียแต่คนอีสาน หรือ “นั่งแจ่ว”

ภาพของ “นั่งแจ่ว” หญิงสาวอีสานที่เป็นคนรับใช้คุณหญิง คุณนายในละครหลายๆ เรื่อง ซึ่งถูกผลิตซ้ำจนดูกลายเป็นเรื่องจริง แม้ว่าตัวเธอจะพยายามเรียนรู้ชีวิตของชนชั้นกลางและยกระดับจากคนรับใช้โดยใช้ความพยายามสักเพียงใดก็ตาม แต่ผลที่สุดนั่งแจ่ว หญิงสาวบ้านนอกคอกนาก็ต้องยอมรับกับสถานภาพที่ประวัติศาสตร์ทางความคิดที่ฝากมาให้กับตัวเธอ นั่นคือการเป็นผู้หญิงรับใช้ไปจนชั่วชีวิต อันเนื่องจากเป็นสถานภาพของตนเองที่ได้รับการกำหนดมา

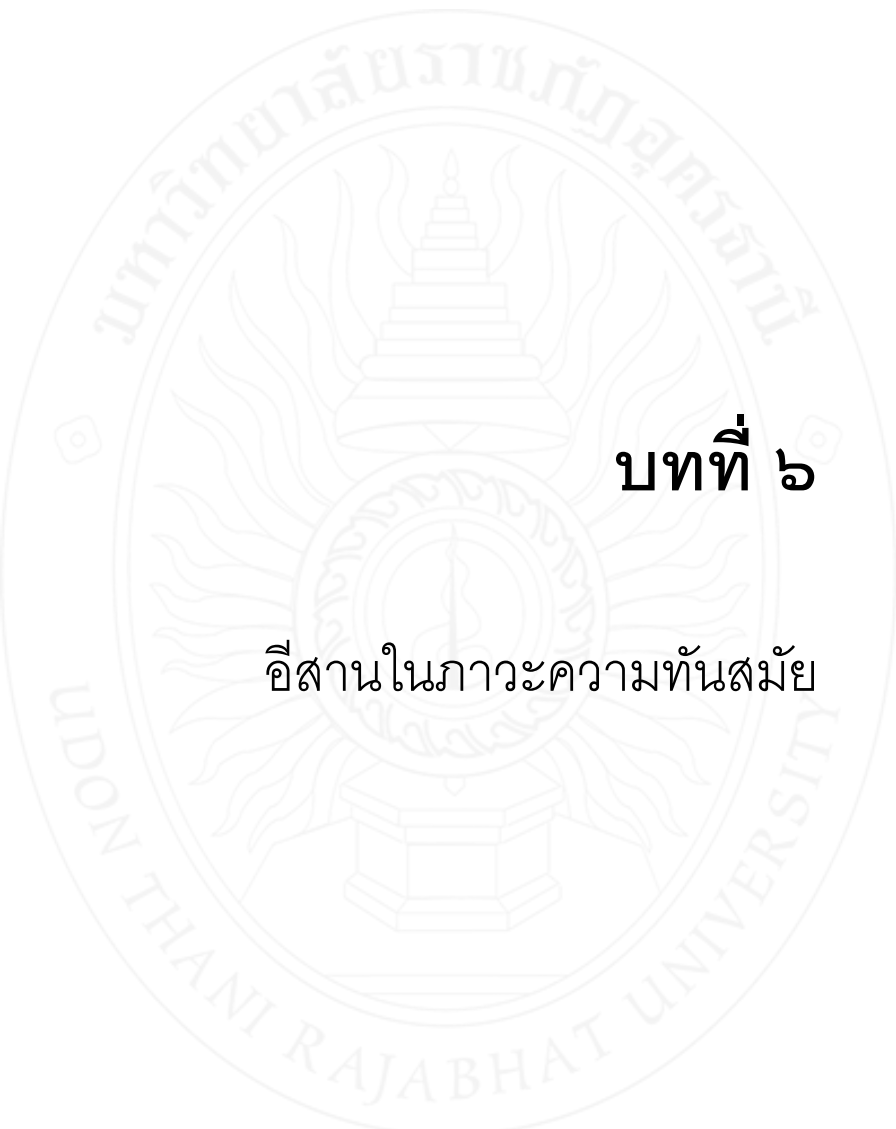
ภาพของคนอีสานที่เป็นคนรับใช้ที่ถูกฉายออกสู่จอแก้วที่ผลิตซ้ำกับคนดู จึงไม่ใช่ละครธรรมดาๆ ที่สร้างความบันเทิงกับผู้ชม หากแต่เป็น “ความคิด” ที่คนอื่นฝากมาให้กับเรา ทำให้เราเข้าใจว่าคนอีสานคือคนรับใช้ คนในเมืองคือเจ้านาย ทั้งๆ ที่คนอีสานมิได้เกิดมาเพื่อเป็นเบี้ยล่างให้กับใครเสมอไป และโดยธรรมชาติของการเกิดเป็น “คน” คนอีสานสามารถเป็นอะไรก็ได้ ตั้งแต่ นักปราชญ์ ราชบัณฑิต คุณหญิง คุณนาย รัฐมนตรี นักการเมือง ตำรวจ ทหาร ไปจนถึงกรรมกรก่อสร้าง คนรับใช้ แต่ประวัติศาสตร์ความคิดตามความเป็นจริงทางธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกนำเสนอ และไม่ได้ถูกสร้างให้เป็นเรื่องเล่าขานผ่าน “จิตสำนึกที่ถูกต้อง” (true consciousness)

ดังนั้นแล้ว หากเราเข้าใจตามสิ่งที่ มาร์กซ์ พยายามจะคลี่คลายความสงสัยนี้ เราเองไม่ว่าจะเป็นคนอีสานหรือไม่ก็ตาม เราจะไม่มีข้อสงสัยอีกต่อไปเลยว่า ทำไมคนอีสานถึงยอมรับกับสถานภาพที่ไม่เท่าเทียม หรือไม่แปลกกว่าทำไมคนอีสานถึงมีลักษณะ “ย่าน (กลัว) เจ้า ย่าน (กลัว) นาย” (กลัวข้าราชการ) กลัวผู้มีอำนาจ กลัวนักการเมือง กลัวนายอำเภอ กลัวไปทุกๆ อย่างที่ไปติดต่อราชการ การกระทำหรือพฤติกรรมที่ยอมรับในการเป็นเบี้ยล่าง หรือความกลัว-เกลียดต่างๆ จริงๆ แล้วคือผลพวงจากความคิด/จิตสำนึกที่ผิดพลาดที่คนอีสานได้มาจากการฝากฝังมาจากคนอื่น

สรุป

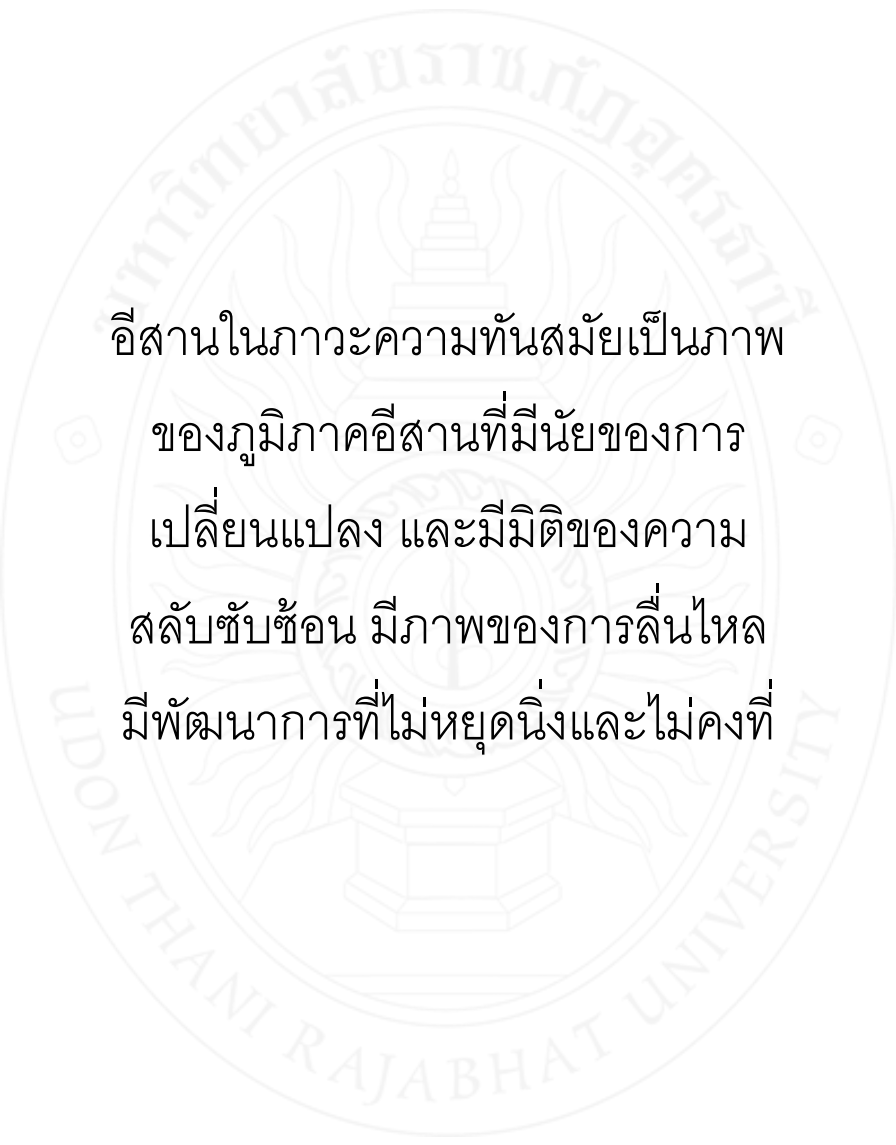
อีสานในมานมายา คือภาพลวงตาหรือภาพแทนความจริงที่คนภายนอกพยายามสร้างและยึดเยียดขึ้นต่อภูมิภาคและผู้คนที่ย้ายอยู่ในภูมิภาคแห่งนี้ การสร้างภาพมายาคตินี้ขึ้นเพื่อให้เข้าใจว่า “เป็นความจริง” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานานแล้ว และมีความเป็นเหตุเป็นผลอย่างมีนัยสำคัญกับการเข้ามาควบคุมปกครองและการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ในภูมิภาคอีสาน ทั้งนี้การเข้ามาควบคุมเปลี่ยนแปลงภูมิภาคและผู้คนในแต่ละยุคสมัย ได้มีการสร้างอุดมการณ์ต่างๆ เพื่อให้คนอีสานเกิดความคล้อยตาม มองเห็นความจำเป็นถึงสิ่งที่รัฐบาลต้องการที่จะกระทำ

ภูมิภาคอีสานจึงมีเซดินแดนที่ว่างเปล่าหรือมีความหมายเพียงมิติทางกายภาพเพียงมิติเดียว แต่เป็นพื้นที่ที่มีการผลิตซ้ำความหมาย มีการเปลี่ยนแปลงความหมายอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามภาพของคนอีสานที่ถูกนำเสนอออกไปในทางลบต่างๆ นานา ส่วนใหญ่เป็นผลที่เกิดจากการนิยามตามความหมายและการใช้ภาพแทนความจริงนั้นแทนตัวตนคนอีสาน คนที่เกิดในภูมิภาคที่แห้งแล้งกันดารตามมายภาพที่ถูกสร้างขึ้น จึงมีลักษณะโง่ จน เจ็บ ล้าหลังและด้อยพัฒนา

บทที่ ๖

อีสานในภาวะความทันสมัย

อีสานในภาวะความทันสมัยเป็นภาพ
ของภูมิภาคอีสานที่มีนัยของการ
เปลี่ยนแปลง และมีมิติของความ
สลับซับซ้อน มีภาพของการลื่นไหล
มีพัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่งและไม่คงที่

“อิสานในภาวะความทันสมัย” ที่ผู้เขียนตั้งใจนำเสนอใน
บทนี้ เป็นการมองภาพของการเปลี่ยนแปลงอิสานผ่านมิติต่างๆ ทั้ง
เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและค่านิยม ซึ่งในที่นี้ผู้เขียนนำเอา
ข้อเสนอทางทฤษฎีมาใช้อธิบายคู่ขนานไปพร้อมๆ กับทำความเข้าใจ
ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลง โดยเน้นให้เห็นว่าภายใต้ภาวะความ
ทันสมัย ภูมิภาคอิสานได้เปลี่ยนแปลงตัวเองไปในมิติต่างๆ อย่างไร

นิยามอิสานในภาวะความทันสมัย

อิสานในภาวะความทันสมัยเป็นปรากฏการณ์การ
เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและค่านิยม
ซึ่งก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ ๒ ทศวรรษที่แล้ว อันเนื่องมาจากกระแสการ
เปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว รุนแรง และสุดขีด
โดยที่คนอิสานได้เข้าไปปฏิสัมพันธ์ เข้าไปทำการเปลี่ยนแปลง และ
ปรับตัวต่อสภาพของเงื่อนไขต่างๆ

อีสานในภาวะทันสมัยอีกนัยหนึ่งคือสภาพของภูมิภาคอีสานที่แตกต่างจากสภาพ “เมื่อวาน” ซึ่งเป็นภาพที่เราเคยคุ้นชินและมักจะถูกป้อนไปเรื่อยมาด้วยภาพลักษณ์ที่ผู้คน “โง่ จน เจ็บ” ประชาชนขาดการศึกษาและล้าหลัง ภาพเหล่านี้กำลังจะถูกพับเก็บไว้ในความทรงจำ แต่อีสานใน “วันนี้” กำลังจะถูกแทนที่ด้วยภาพลักษณ์ใหม่ที่ผู้คนหันโลก ตื่นตัวกับเรื่องราว มีรสนิยมและมีวิถีชีวิตใหม่ที่ทุกคนมีแต่ความมั่นใจ ทันยุคทันสมัย

อีสานในภาวะความทันสมัยจึงเป็นภาพของภูมิภาคอีสานที่มีนัยของ “การเปลี่ยนแปลง” และมีมิติของความสลับซับซ้อน มีภาพของการลื่นไหล มีพัฒนาการที่ไม่หยุดนิ่งและไม่คงที่

กระนั้นก็ตาม การกล่าวถึงการเข้าสู่ภาวะความทันสมัยของภูมิภาคอีสาน เคยมีนักวิชาการที่คำหวอดในการศึกษาอีสานอยู่ ๒ ท่าน ได้แก่ พุกฤษ์ เกาถวิล และ พัฒนา กิติอาษา ทั้งสองท่านเคยนำเสนอเกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้อย่างน่าสนใจ โดยกล่าวผ่านมิติของการเปลี่ยนแปลงในผลงาน “อีสานใหม่” (พุกฤษ์ เกาถวิล, ๒๕๕๕) และ “สู่วิถีอีสานใหม่” (พัฒนา กิติอาษา, ๒๕๕๗)

พุกฤษ์ นิยามการเปลี่ยนแปลงอีสานในช่วง ๒-๓ ทศวรรษที่ผ่านมาโดยสรุปเป็น ๓ ประการ ได้แก่ ๑) อีสานมีการเปลี่ยนแปลงจากดินแดนชายขอบทางภูมิศาสตร์ของประเทศไทย มาเป็นดินแดนที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายด้วยการคมนาคมขนส่งที่สะดวกรวดเร็ว เป็น

สะพานเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจกับอินโดจีนและพม่า ๒) อีสานมีการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจหลักจากเศรษฐกิจเพื่อยังชีพเป็นเศรษฐกิจทุนนิยม โดยได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ซึ่งเป็นเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมที่มีการค้าและบริการ และอุตสาหกรรมนำหน้า และ ๓) การเปลี่ยนแปลงที่คนอีสานในชนบทได้เข้าไปสัมพันธ์กับเศรษฐกิจภายนอก ซึ่งทำให้ช่องว่างของความสัมพัทธ์ระหว่างคนเมืองกับคนชนบทอีสานลดลง

ส่วน พัฒนา^๑ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในอีสานผ่านการอธิบายภาพของการก่อตัวของอีสานใหม่ด้วยลักษณะ ๑๑ ประการ ได้แก่ ๑) ความหมายใหม่ของพื้นที่ภูมิรัฐศาสตร์ ๒) การขยายตัวของสาธารณูปโภค ๓) โครงสร้างประชากรใหม่ ๔) การขยายตัวของเมืองและบทบาทของเมืองชายแดน ๕) การขยายตัวของระบบการศึกษา การบริการสุขภาพ บริการสินเชื่อ และบริการต่างๆ จากภาครัฐ ๖) พัฒนาการของเกษตรกรรมรูปแบบใหม่ ๗) การย้ายถิ่นแรงงาน ๘) การแต่งงานข้ามชาติข้ามวัฒนธรรม ๙) ผลกระทบการขยายตัวของสื่อมวลชนทางเลือก ๑๐) พลังการประดิษฐ์สร้างวัฒนธรรมสมัยนิยม และ ๑๑) อัตลักษณ์ทางสังคมใหม่ของคนอีสาน

^๑ รายละเอียดเพิ่มเติมใน พัฒนา กิติยาษา (๒๕๕๗)

วิธีการผลิตใหม่

ไม่ว่าเราจะใช้มุมมองอะไรหรือจัดตำแหน่งในการมองแบบไหนก็ตาม เมื่อมองเข้าไปในชนบทอีสานวันนี้คงเป็นการยากที่จะปฏิเสธถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในอดีตเวลาที่เรากล่าวถึงภูมิภาคอีสานเรามักจะมีภาพความทรงจำร่วมกับผู้คนและภูมิภาคอยู่เพียงไม่กี่ภาพ คือถ้าไม่ใช่ภาพชาวนาที่ล้าหลัง (โง่ จน เจ็บ) ก็มักจะเป็นภาพของการทำการเกษตรที่มีลักษณะของการรอคอยธรรมชาติ ความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทอีสานที่ผ่านๆ มาจึงมีลักษณะหยุดนิ่งเฉื่อยชา ชาวนาทำนาแบบดั้งเดิม รอคอยฟ้าฝน ขณะเดียวกันเมื่อมองไปดูที่วิธีการผลิตต่างๆ อย่างต่างๆ ขึ้นตอนล้วนถูกกำหนดจากปัจจัยทางธรรมชาติ วิถีชีวิตของชาวอีสานในอดีตจึงมีลักษณะที่เป็นเงื่อนไขต่อกันกับสภาพธรรมชาติที่โหดร้าย ดั่งบทกวีอีสาน

ในฟ้าบมีน้ำ	ในดินขี้มีแต่ทราย
น้ำตาที่ตกทราย	ก็รับซาบปรอซึม
แดดเปรี้ยงปานหัวแตก	แผ่นดินแยกอยู่ที่บ่ทิม
แผ่นอกที่ครางคริม	ขยับแยกอยู่ตาปี]

(ศิษย์ พลจันทร์)

จากบทกวีสะท้อนให้เห็นว่า สภาพทางธรรมชาติซึ่งเป็นปัจจัยหลักของชีวิตชาวนาอีสานยังเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการดำรงชีพ

ชาวอีสานซึ่งมีวิถีชีวิตแบบพึ่งพาธรรมชาติจึงถูกนำเสน่อออกมาในมิติของความอดอยาก รอคอยความหวังจากสภาพธรรมชาติ

แต่ในยุคภาวะความทันสมัยหรือ “อีสานเมื่อวันวาน” กับ “อีสานในวันนี้” นับว่าแตกต่างกันมาก ในวันนี้ภาพของชาวนาอีสานที่มีลักษณะล้าหลังและยังทำการผลิตแบบรอคอยธรรมชาติไม่มีให้เห็นอีกต่อไป ทุกอย่างได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างชนิดที่ไม่คาดฝัน ปัจจุบันวิถีการผลิตของชาวนาอีสานได้ก้าวเข้าสู่ความทันสมัยอย่างสมบูรณ์ อีสานที่พวกเราเคยรับรู้ว่าเป็นพื้นที่ที่มีแต่ความแห้งแล้งกันดาร ขณะนี้ได้ถูกเนรมิตไปกับกระแสความทันสมัยเรียบร้อยแล้ว ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ (neoliberalism) ค่านิยมทางการตลาด รวมไปถึงการผลิตใหม่ๆ ปรากฏการณ์ (ใหม่) ที่เกิดขึ้นนี้หลายอย่างจึงแสดงถึงการบอกลา รูปแบบเดิมๆ อย่างชัดเจน

อันที่จริงชนบทอีสานถือว่าเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งในครั้งนั้นมีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจอีสานหลายมิติ ที่เป็นรูปธรรมที่สุดก็คือการดึงเอาชาวนาอีสานออกไปสู่ระบบตลาดภายนอก ผลจากการนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชีวิตชาวนาอีสาน จากผู้ผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การเป็นผู้ผลิตที่เป็นการกระจายออกสู่ตลาดมากขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าว ชาวนาอีสานได้เข้าไปปฏิสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมอย่างเข้มข้น

การเข้าสู่วิถีการผลิตใหม่ของชาวนาอีสานเริ่มปรากฏเด่นชัดมาตั้งแต่หลังสงครามเย็นยุติลง ซึ่งก่อนหน้านั้นชาวนาอีสานยังมีลักษณะของการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นส่วนใหญ่ งานศึกษาที่เป็น การยืนยันข้อสรุปว่าภูมิภาคอีสานได้เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงในการผลิต คือ มณีมัย ทองอยู่ (๒๕๔๖) โดยได้ชี้ให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลง เศรษฐกิจอีสานก่อน ๒-๓ ทศวรรษอย่างน่าสนใจว่า ภูมิภาคอีสานได้ หันหลังให้กับระบบผลิตแบบยังชีพมานานแล้ว แต่แม้จะมีสัญญาณว่า เศรษฐกิจอีสานได้เปลี่ยนตัวเองออกจากเศรษฐกิจแบบยังชีพไปสู่ เศรษฐกิจทุนนิยม โดยดูจากการเชื่อมโยงระบบคมนาคมขนส่ง การนำ ผลผลิตต่างๆ จากชาวอีสานกระจายสู่กรุงเทพฯ หรือการมีแนวโน้มว่า คนอีสานทำการผลิตสินค้าเชิงพาณิชย์มากขึ้น แต่สัญญาณเหล่านั้นก็ ยังไม่สามารถพูดได้อย่างแน่ชัดถึงการเข้าสู่เศรษฐกิจเสรีนิยม

นั่นก็แปลว่าการเข้าสู่เศรษฐกิจเสรีนิยมของภูมิภาคอีสาน อย่างเต็มตัว ซึ่งมีลักษณะของการผลิต การบริโภค เพื่อตอบสนองต่อ ค่านิยมการบริโภคแบบใหม่หรือภาวะความทันสมัย ได้เริ่มมีความ ชัดเจนมาเมื่อ ๒ ทศวรรษที่แล้วนี้เอง

การเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ในช่วง ๒ ทศวรรษเศษ ทำให้ชาวชนบทอีสานต้องปรับตัว/ เปลี่ยนแปลงไปตามแรงเหวี่ยงของเศรษฐกิจและพลังตลาดอย่างไม่ เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งในประเด็นตรงนี้ Rigg and Ritchie (2002 ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๕๔) ได้เรียกปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงนี้ว่า

“การผลิตหลังยุคหลังการยังชีพ” หรือที่ Kearney (๑๙๙๖) เรียกว่า “สังคมชาวนาที่ไม่ใช่ชาวนา” กล่าวคือเป็นกระบวนการที่ผู้ผลิตในชนบทเปลี่ยนแปลงตัวเองจากการเป็นผู้ผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักในอดีต (pre-productivist) มาสู่การเป็นผู้ผลิตเพื่อขายในตลาดอย่างเข้มข้น (productivist) และกำลังเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การเป็นผู้ผลิตยุคหลัง (post-productivist) ที่คำนึงถึงความหมาย คุณค่า และมูลค่าที่ได้จากการผลิต

ในทศวรรษนี้พลังทางเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อภูมิภาคอีสานอย่างมาก ซึ่งนับว่าได้ดึงเอาชาวนาอีสานที่เคยทำนาแบบดั้งเดิมออกมาสู่การเป็นผู้ที่มีอาชีพที่หลากหลาย เช่น รับจ้างนอกภาคเกษตร ประกอบธุรกิจส่วนตัว รวมไปถึงการเป็นเจ้าของกิจการ นอกจากนี้การผลิตภายใต้เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ยังได้ดึงเอาชาวนาอีสานเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับกลไกและองค์ประกอบของตลาดที่สลับซับซ้อน ซึ่งในอดีตจำกัดอยู่แต่เพียงการปฏิสัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลาง (ผู้ซึ่งอยู่ตรงกลางของสายป่านการผลิต) แต่ในปัจจุบันภายใต้ภาวะความทันสมัย โครงสร้างเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ได้ร้อยรัดเอาชาวนาอีสานเข้าไปสัมพันธ์กับผู้ที่อยู่ส่วนปลายของการผลิตด้วย ดังเช่น ชาวนาอีสานที่ปลูกข้าวหอมมะลิในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ที่ผลิตข้าวป้อนผู้บริโภคปลายทางอย่างคนเมืองหรือในต่างประเทศ การผลิตของพวกเขาได้ถูกควบคุมจากเงื้อมมือของตลาดใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับคำว่า “คุณภาพและมาตรฐาน” ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่มุ่งการผลิต

เชิงปริมาณเพื่อระบายออกสู่พ่อค้าคนกลางมากขึ้น โดยไม่ต้องคำนึงถึงความพึงพอใจของผู้บริโภคที่อยู่ปลายทาง

การเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะของการเข้าสู่การเป็นชอว์นาสมัยใหม่ของคนอิสาน ในเวลานี้มีให้เห็นกันโดยทั่วไปในหลายๆ แห่ง เช่น ชอว์นาในทุ่งกุลาร้องไห้ ในลุ่มน้ำห้วยหลวง ลุ่มน้ำป่า และชอว์นาที่อยู่ในลุ่มน้ำชีหลายจังหวัด โดยชอว์นาเหล่านี้ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของตลาดแบบเสรีนิยมใหม่อย่างเต็มตัว

สำหรับชอว์นาอิสานรุ่นใหม่ (หนุ่มสาวอิสาน) การทำงานของพวกเขาได้หันหลังให้กับรูปแบบเก่าๆ อย่างที่ปู่ตายายและพ่อแม่เคยพาทำ พวกเขาไม่ได้ทำงานแบบดั้งเดิมที่ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักอีกต่อไป แต่มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิต มีการใช้รถไถแบบนั่งขับ รถเกี่ยวข้าว เครื่องนวดข้าว เครื่องจักรที่ทุนแรงต่างๆ ซึ่งได้ช่วยย่นระยะเวลาในการทำงานให้สั้นลง และนอกจากนี้ยังพบว่าชอว์นาอิสานรุ่นใหม่นอกจากจะมีรอบในการทำงานที่สั้นลงแล้ว ในเชิงกายภาพพวกเขายังอยู่ในท้องนาในระยะเวลาที่สั้นลงด้วย โดยเฉพาะในหลายๆ แห่งแทบที่จะเรียกได้ว่าไม่เห็นภาพชอว์นารุ่นใหม่ใช้ชีวิตอยู่ในท้องนาแบบเต็มฤดูกาล

ปรากฏการณ์ชอว์นารุ่นใหม่อิสานที่เกิดขึ้นในลักษณะดังกล่าว ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงพลังของเศรษฐกิจเสรีนิยม แต่การ

ก้าวเข้าสู่การเป็นชาวนาอีสานรุ่นใหม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีชาวนาอีสานรุ่นใหม่หลายรายที่สามารถยกระดับความเป็นชาวนา จากเดิมเคยเป็นผู้ปลูกข้าวอย่างเดียวโดยอยู่ต้นน้ำของการผลิต แต่การเป็นชาวนารุ่นใหม่พวกเขาสามารถก้าวข้ามกลางน้ำที่มีพ่อค้าคนกลาง/เจ้าของโรงสี และสามารถที่จะผลิต แปรรูป บรรจุที่บ่อบรรเทาสินค้าที่ตนเองผลิตส่งถึงมือผู้บริโภค

อย่างไรก็ตาม วิธีการผลิตของชาวนาอีสานรุ่นใหม่ภายใต้ภาวะความทันสมัยก็ได้ทำนาปลูกข้าวเพียงลำพังเท่านั้น ชาวนารุ่นใหม่อย่างพวกเขายังผันตัวเองไปทำสวนผลไม้ด้วยการปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง ลำไย เงาะ แก้วมังกร กัลยหอม ฯลฯ โดยที่เขาเหล่านี้ยังคงทำนาเหมือนเคย แต่ได้ลดพื้นที่ในการทำนาลงและปรับพื้นที่ใหม่เพื่อให้มีความเหมาะสมต่อการปลูกพืชชนิดอื่นๆ

วิธีการผลิตเช่นนี้เป็นการทำควบคู่ไปกับการทำนา ซึ่งทำให้พวกเขามีรายได้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาอีสานรุ่นใหม่สามารถทำการผลิตและบริการถึงมือผู้บริโภคโดยไม่ผ่านขั้นตอนของพ่อค้าคนกลาง บางรายนำผลผลิตที่ตนเองผลิตได้วางขายที่หน้าสวน หลายรายใส่ทำยรถกระบะจอดขายข้างถนนที่เชื่อมระหว่างจังหวัด หรือไม่ก็จอดจำหน่ายตามย่านชานเมือง เรียกได้ว่าเป็นการนำผลผลิตออกจากสวน แล้วเสิร์ฟถึงงานเพื่อให้สอดคล้องกับค่านิยมในการบริโภคสมัยใหม่ ที่มุ่งสร้างความประทับใจกับลูกค้า

วิธีการผลิตที่อยู่นอกเหนือจากการทำนาปลูกข้าวตรงนี้ได้ กลายมาเป็นรายได้หลักที่เข้ามาแทนที่รายได้จากการทำนาหรือทำไร่ (อ้อย มันสำปะหลัง) เพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะชาวนาอีสานรุ่นใหม่ หลายรายยังสามารถสร้างตลาดในต่างประเทศ เช่น สาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาว เวียดนาม ญี่ปุ่น พวกเขาสามารถ ยกกระตือรือร้นเป็นชาวนาจาก “ชาวนาผู้ยากจนไปสู่ชาวนาผู้มั่งคั่ง” จน ทำให้มีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น มีเงินสร้างบ้านใหม่ ต่อเติมบ้าน ส่งลูกเรียน หนังสือ ซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคเข้าสู่ครัวเรือน

ชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสาน

ข้อถกเถียงเรื่องชนชั้น

คำว่า “ชนชั้นกลาง” เป็นคำที่ใช้อธิบายโลกและชีวิต ของคนที่อาศัยอยู่ในเมืองที่มีการศึกษา มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เป็น ปัญญาชน อันสื่อไปในลักษณะของผู้มีอารยธรรม ในขณะที่คนที่อยู่ ตรงข้ามกับคนเมืองซึ่งก็คือคนชนบท เขาเหล่านั้นมักจะได้รับการจัด ประเภทว่าเป็น “ชนชั้นล่าง” ที่อาศัยอยู่ในชนบท ยังชีพด้วยการปลูก ข้าว ใช้แรงงาน มีลักษณะล้าหลังและขาดโอกาส

แต่ครึ่งทศวรรษมานี้ คำว่า “ชนชั้นกลาง” มิได้จำกัด หรือเป็นสถานภาพที่มีการผูกขาดจากผู้มีอารยธรรมหรือคนเมือง เท่านั้น แต่ได้ถูกนำมากล่าวถึงสำหรับผู้ที่ยังชีพอยู่ในภาคชนบทที่มี

ลักษณะทันโลก ตื่นตัวกับเรื่องราว มีรสนิยมและวิถีชีวิตใหม่ที่แตกต่าง จากวิถีของพ่อแม่ปู่ย่าตายาย

ดาโรน อินทร์เหมือน (๒๕๕๓) ในบทความเรื่อง “จาก ชาวนาสู่ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” ซึ่งอธิบายการเปลี่ยนแปลงของ ชนบทอีสานผ่านบทบรรยายของศาสตราจารย์คายส์ พรมาจารย์ด้าน มานุษยวิทยา โดย คายส์ นิยามชาวอีสานที่มีลักษณะชีวิตแตกต่าง จากอดีตเมื่อ ๕๐ ก่อน ที่เคยเป็นคนบ้านนอกคอกนา ไร้การศึกษา ไม่ ประสาทต่อโลก

คายส์ เห็นว่าชาวอีสานเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงตัวเองไป มาก เขาเหล่านั้นไม่ใช่ชาวนาผู้อ่อนต่อโลกอีกต่อไป แต่เขาคือ “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (cosmopolitans villagers) ส่วน นิธิ เอียวศรีวงศ์ (ม.ป.ป. ใน อรรถจักร สัตยานุรักษ์, ม.ป.ป.) นิยามคน ชนบทที่มีลักษณะคล้ายกันกับที่ คายส์ มอง โดยนิยามว่าเป็น “ชนชั้น กลางระดับล่าง” คือเป็นกลุ่มคนที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ของชนบท ไทย ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีรายได้จากการจ้างงานและธุรกิจเล็กๆ น้อยๆ โดยมีรายได้ที่มากกว่าคนจน และที่สำคัญคือมีความมั่นคงทาง เศรษฐกิจอันเนื่องมาจากเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับนโยบายของรัฐบาล

อันที่จริงเวลาที่เรากล่าวถึงคำว่า “ชนชั้น” (class) ผู้ที่ เป็นปรมาจารย์ในเรื่องนี้ก็คือ มาร์กซ์ (๑๘๑๘-๑๘๘๓) และ เวเบอร์ (Weber) (๑๘๖๓) ทั้งสองท่านสนใจศึกษาโครงสร้างชนชั้นใหม่ที่

เกิดขึ้นภายใต้ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ อันเป็นการกำหนดชนชั้นด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐกิจ

มาร์กซ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙) แบ่งชนชั้นเป็น “ชนชั้นนายทุน” ซึ่งหมายถึงเจ้าของทุนและเจ้าของวิธีการผลิต (means of production/ modes of production) และ “ชนชั้นกรรมาชีพ” ซึ่งหมายถึงผู้ไม่มีทรัพย์สินสมบัติ มาร์กซ์ ระบุว่ายังมีบางกลุ่มที่ไม่อาจจัดไว้ใน ๒ กลุ่มนี้ได้แก่ ชาวนา และพวกนายทุนขนาดย่อม แต่อย่างไรก็ตาม มาร์กซ์ ก็ถือว่าคนกลุ่มนี้ “มีอยู่” ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอยู่แล้ว

ในทัศนะของ มาร์กซ์ ชนชั้นมีความหมายกว้างไกลกว่าการบอกฐานะหรือตำแหน่งทางเศรษฐกิจของบุคคลที่แตกต่างกันในสังคม เพราะเห็นว่าชนชั้นหมายถึงกลุ่มที่มีตัวตนและเป็นพลังทางสังคมอย่างแท้จริงซึ่งสามารถจะเปลี่ยนแปลงสังคมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกรรมาชีพเมื่อเห็นว่ากลุ่มของตนเองถูกกดขี่ขูดรีดและถูกเอารัดเอาเปรียบจากบรรดานายทุน ในภาวะการณ์เช่นนี้ชนชั้นกรรมาชีพก็จะพัฒนากลุ่มของตนเองขึ้นมา ให้ก้าวไปสู่ “ชนชั้นเพื่อตนเอง” ซึ่งมีความสำนึกและพร้อมที่จะต่อสู้ทางชนชั้นกับพวกนายทุน/ชนชั้นกระฎุมพี

ในขณะที่ เวเบอร์ จัดแบ่งคนออกเป็นชนชั้นต่างๆ ๔ ชั้น^๒ ตามความแตกต่างทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นไปตามความสามารถของตลาดที่จะรองรับ (market capacity) โดยที่ความแตกต่างทางเศรษฐกิจนี้ทำให้โอกาสชีวิต (life chances) แตกต่างกัน กล่าวคือ ทุนเป็นเพียงปัจจัยอย่างหนึ่งของความสามารถนั้น ขณะที่ทักษะและการศึกษาก็เป็นปัจจัยที่สำคัญด้วย

ทั้งนี้ เวเบอร์ ยอมรับว่า “ผู้มีสมบัติ” ก็เป็นชนชั้นหนึ่ง และ “ผู้มีทักษะที่หายาก และได้รับเงินเดือนระดับสูง” ก็เป็นอีกชนชั้นหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามในทัศนะของ เวเบอร์ ยังเสนอให้มีการจัดแบ่ง “ชั้น” ของคนด้วยหลักเกณฑ์อื่นๆ อีกนอกเหนือจากหลักเกณฑ์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยเฉพาะเกียรติทางสังคมหรือสถานภาพทางสังคม

ฉะนั้น นักสังคมวิทยาสมัยใหม่จึงไม่ค่อยให้การยอมรับการแบ่งชนชั้นแบบ มาร์กซ์ เพราะการแบ่งแยกความเป็นเจ้าของทุน ออกจากการจัดการและการควบคุมอุตสาหกรรมนั้นเป็นผลให้นิยาม “ผู้ไม่มีทรัพย์สินสมบัติ” มีความหมายกว้างเกินไป ไม่สามารถช่วยให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน เช่น

^๒ ๑) ชั้นผู้มีสมบัติ ๒) ชั้นปัญญาชนผู้บริหารและจัดการ ๓) ชั้นนายทุนรายย่อยเดิม เช่น นักธุรกิจรายย่อย และเจ้าของร้านย่อย ๔) ชั้นคนงาน

ผู้จัดการกับคนงาน และการคาดการณ์ว่าจะเกิดภาวะยากไร้ในหมู่คนงานมากขึ้นก็ไม่เป็นความจริงแต่ประการใด (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙)

สำหรับนักสังคมวิทยาสมัยใหม่อย่าง ปิแอร์ บูร์ดิเยอร์ (Pierre Bourdieu) เห็นว่า วิธีการแบ่งสังคมออกเป็นโครงสร้างส่วนบน (superstructure) กับโครงสร้างส่วนล่าง (substructure) ของมาร์กซ์ ทำให้ประสบปัญหาในการมองเป็นอย่างมาก เพราะโลกของความเป็นจริงแล้วก็มีทั้งโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างที่ประสานกันอยู่ตลอดเวลา วิธีการวิเคราะห์แบบ มาร์กซ์ จึงไม่น่าจะใช้วิเคราะห์ได้อย่างสมเหตุสมผลในสภาวะการณ์ปัจจุบัน

โดยเฉพาะในยุคที่สังคมเป็นสังคมแห่งการบริโภคและมีรูปแบบในการบริโภคแบบสุดขีด เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาร่วมด้วยอย่างต่อเนื่อง ฉะนั้นแล้วสิ่งที่ มาร์กซ์ เคยให้การทำนายเอาไว้ว่า “การกดขี่ขูดรีดจะเป็นพลังทางสังคมที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง/เกิดใหม่ทางชนชั้น” นั้นจึงไม่น่าจะเป็นจริง และไม่สามารถที่จะใช้การได้กับสังคมปัจจุบัน

ดังนั้น ในการกล่าวถึงปรากฏการณ์ “ชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสาน” ผู้เขียนจึงมองผ่านมุมมองของ บูร์ดิเยอร์ นักทฤษฎีสายวัฒนธรรมเชิงวิพากษ์ ผู้มีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. ๑๙๓๐-๒๐๐๒ เป็น

กรอบในการอธิบาย โดยเลือกที่จะมองชนชั้นผ่านมิติของ “สังคมบริโภคนิยม” เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ ได้อย่างครอบคลุม

การปรากฏตัวของชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสาน

หากเราอนหลังไปสัก ๑๐ ปี จากนั้นลองตื่นขึ้นมาแล้วมองเข้าไปยังหมู่บ้านชนบทอีสาน เราเองคงได้เห็นภาพอีสานที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าตื่นตาตื่นใจ ชนบทอีสานในวันนี้แตกต่างจากเมื่อ ๓๐ ปีก่อน วันนี้ชนบทอีสานคลาคล่ำไปด้วยชีวิตของผู้คนที่ทันสมัย “หลากหลายหลากหลาย” (life style)

ไม่เกินความจริงนักหากจะพูดแบบภาษาบ้านๆ ว่า “อีสานเปลี่ยนไป” (อีสานเปลี่ยนไป) โดยชีวิตคนอีสานได้ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากพลังทางเศรษฐกิจภายนอกที่แผ่เข้ามาเข้าไปยังชุมชนหมู่บ้าน ชีวิตของชาวชนบทอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าตื่นเต้น วันนี้แทบที่จะเรียกได้ว่าไม่มีชาวอีสานที่มีลักษณะ “โง่งม เจ็บ” หรือมีชีวิตที่พึ่งพาเศรษฐกิจหมู่บ้านเหมือน “บ้านนาอัคร” ที่ระบบเศรษฐกิจมาจากรากฐานของการผลิตโดยการปลูกข้าวเหนียวและพืชไร่อื่นๆ (ปอ มันสำปะหลัง) อย่างที่ สุเทพ สุนทรภัสส์ (๒๕๔๘) เคยอธิบายไว้ในหนังสือ “หมู่บ้านอีสานยุคสงครามเย็น สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” หรือภาพทรัพย์สินที่ถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญในการผลิต เช่น วัว ควาย คราด ไถ ตามที่ สุเทพ เคยให้ความสำคัญเอาไว้ ภาพเหล่านี้ไม่มีอีกต่อไป แต่ได้ถูกแทนที่จาก

ภาพชีวิตของคนอีสาน (ใหม่) ที่ผู้คนพกพาแต่ความมั่นใจ เผชิญกับสิ่งใหม่ๆ ความท้าทายใหม่ๆ ซึ่งเต็มไปด้วยจินตนาการและความใฝ่ฝัน

วันนี้หากเรานั่งรถเข้าไปยังหมู่บ้านอีสานเราจะไม่ได้ผ่านถนนที่มีแต่หลุม-บ่อชนิดที่ “หัวโยกหัวโคลน” สองข้างทางจะไม่มีภาพชาวนาแบกคันไถ มือถือเคียวอยู่กลางทุ่งนา แต่ชนบทอีสานในวันนี้คลาคล่ำไปด้วยธุรกิจ กิจกรรมร้านค้า อุตสาหกรรมขนาดเล็กๆ ย่อมๆ กระจัดกระจายเรียงรายตั้งแต่หัวบ้านจนถึงท้ายบ้าน ใจกลางหมู่บ้านยังอัดแน่นไปด้วยร้านขายของเล็กๆ ร้านเกมส์ คอมพิวเตอร์ ไปจนถึงร้านฟิตเนส (fitness) ร้านกาแฟ ร้านเสริมสวย ร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์ ซ่อมโทรศัพท์มือถือ ที่เปิดรองรับวิถีชีวิตใหม่ๆ จากคนในหมู่บ้าน

อาชีพที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายซึ่งเข้ามาแทนที่อาชีพทำนาที่เริ่มมีน้อยลงในชนบท คือปรากฏการณ์ของการก่อตัวขึ้นของ “ชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสาน” โดยที่ผู้คนรุ่นใหม่เหล่านี้ได้เข้าไปสัมพันธ์กับธุรกิจการค้าการบริการมากขึ้น เช่น ระบบตลาด ธนาคาร ธุรกิจการเงิน สื่อสารมวลชน ฯลฯ และใช้ความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ที่พวกเขาได้ในการสะสมและขยายทุน ทำให้พวกเขากลายเป็นผู้มีโอกาส โดยเฉพาะลูกหลานอีสาน “พันธุ์ใหม่” ที่มักมีการศึกษาสูง ผ่านประสบการณ์การศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย หรือการทำงานต่างถิ่น (ทักษะของ บุรีดิเยอร์ ถือเป็นทุนประเภทหนึ่ง) คนเหล่านี้เมื่อผ่านประสบการณ์ชีวิตจากภายนอก ก็สามารถสะสมและขยายทุน

ไปสู่ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ นานวันก็เติบโตขึ้นเป็นเจ้าของธุรกิจ เป็นเจ้าของ เป็นเจ้าของกิจการขนาดต่างๆ

แต่ไม่ว่าชีวิตของลูกหลานอีสานสายพันธุ์ใหม่จะมีพื้นเพมาอย่างไร วันนี้เราต้องยอมรับและอาจต้องเขียนตำราใหม่กันว่า “คนอีสานเปลี่ยนไปอีทีลึ” (อีสานเปลี่ยนไปจริงๆ) คือสามารถยกระดับคุณภาพชีวิต โดยเป็นฟันเฟืองหนึ่งในการสร้างเศรษฐกิจครอบครัว/ชุมชน พวกเขาสามารถลดช่องว่าง “ชนชั้น” ทางเศรษฐกิจ จนทำให้ชีวิตของพวกเขาใกล้กับชีวิตของชนชั้นกลางในเมืองแทบที่จะไม่มีช่องว่างให้พูดถึงกันอีกต่อไป ชีวิตของชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสานสามารถจัดการตัวเองได้ในหลายๆ เรื่อง โดยไม่แตกต่างจากชีวิตของชนชั้นกลางในเมือง พวกเขาสามารถวางแผนการตลาดที่ดี การทำธุรกิจให้ประสบความสำเร็จ การจัดการกับความเสี่ยงต่างๆ รอบตัว

การยกระดับจากคนบ้านนอกคอกนา ไร้การศึกษา ไม่ประสาต่อโลกไปสู่การเป็นคนชั้นกลางใหม่ในชนบทพบเห็นได้จากหลายๆ กรณี เช่น กรณีที่ชาวนาอีสานรุ่นใหม่สามารถใช้ความรู้ ทักษะประสบการณ์ของคนรุ่นใหม่เปิดกิจการร้านค้าภายในชุมชน ลงทุนทำอุตสาหกรรมระดับครัวเรือน ตั้งแต่ร้านค้าเล็กๆ (ร้านเกมส์ คอมพิวเตอร์ ร้านพิตเนส ร้านกาแฟ ร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์ ซ่อมโทรศัพท์มือถือ) ไปจนถึงกิจการร้านค้าแบบ “ซูเปอร์มาเก็ต” (super market) ซึ่งครบครันไปด้วยสินค้าและบริการแบบคนเมือง

กล่าวกันว่า “ซูเปอร์มาเกต” ซึ่งเป็นสถานที่รองรับการจับจ่ายใช้สอยสำหรับคนเมือง (ชนชั้นกลางในเมือง) ในอดีตเคยเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญและทันสมัย และถือว่าเป็นดัชนีชี้วัดอันหนึ่งของความทันสมัยสำหรับคนเมือง แต่ไม่นานมานี้ซูเปอร์มาเกตมิได้มีให้เห็นเฉพาะตัวเมืองหรือเป็นสัญลักษณ์สำหรับคนเมืองเท่านั้น ในหมู่บ้านชนบทอีสานเองจาก ๑ ทศวรรษมานี้เรากลับเห็นสิ่งเหล่านี้ผุดขึ้นในหมู่บ้านอีสานเป็นจำนวนไม่น้อย

ปฏิบัติการของชนชั้นกลางใหม่ในชนบทผ่านซูเปอร์มาเกต

การปฏิบัติการของชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสานผ่านปรากฏการณ์ซูเปอร์มาเกต เป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยอีกอันหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการมีคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจหมู่บ้านที่ดีขึ้น วันนี้หน่วงทางเศรษฐกิจในลักษณะแบบนี้ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของห่วงโซ่การกระจายสินค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าอุปโภคบริโภค ไม่ว่าจะเป็นของใช้ในครัวเรือน เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เครื่องมือการเกษตร ไปจนถึงอะไหล่รถยนต์ เครื่องจักรการเกษตร ปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ยาปราบศัตรูพืช

ซูเปอร์มาเกตที่ตั้งอยู่ใจกลางหมู่บ้านสามารถเป็นส่วนแบ่งทางการตลาดจากซูเปอร์มาเกตหรือร้านขายสินค้าซึ่งมีคนจีน (คนเมือง) เป็นเจ้าของอย่างลงตัว ตลอดจนเป็นแม่เหล็กดึงดูดชาวบ้านในละแวกตำบลให้เข้ามาจับจ่ายเลือกหาอย่างสะดวกสบาย

โดยมีการจัดบริการที่ดี ซึ่งไม่ต่างกับห้างสรรพสินค้า โลตัส บิ๊กซี เซเว่น อีเลว่น และห้างสรรพสินค้าอื่นๆ ในเมือง

การปรากฏตัวของซูเปอร์มาเกต นับว่าเป็นการบอก
ลางการเข้าถึงการบริโภคแบบเก่าที่ชาวอีสานเคยผ่านประสบการณ์
ภาพที่ผู้คนเคยห้อยโหนรถโดยสารประจำหมู่บ้านเข้าไปยังอำเภอซึ่ง
วันหนึ่งๆ มีเพียงไม่กี่เที่ยว สิ่งเหล่านี้ไม่มีอีกต่อไป การเกิดขึ้นของ
ซูเปอร์มาเกตในหมู่บ้านได้ทำหน้าที่ถมช่องว่างของปฏิสัมพันธ์
ระหว่างเมือง (urban) กับชนบท (rural) จนทำให้เส้นแบ่งระหว่างเมือง
กับชนบทสลายลงไป

อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางใหม่ในชนบท
อีสาน ได้ทำให้เกิดพื้นที่ชนบทใหม่ที่มีลักษณะแตกต่างจากพื้นที่
ชนบทเดิม โดยเฉพาะทำให้คนได้เข้ามาปฏิสัมพันธ์กันอย่างมากหน้า
หลายตา เรียกว่าทุกๆ ชีวิตถูกกลมกลืนไปกับเศรษฐกิจและการบริโภค
แบบใหม่ๆ ดังนั้นปรากฏการณ์ของคนที่เข้ามาปฏิสัมพันธ์ลักษณะนี้
Narumon Thabchumpon and Mccargo Doncan (๒๐๑๑) เรียก
“คนกึ่งเมืองกึ่งชนบท” ฉะนั้นการเกิดพื้นที่ชนบทใหม่ขึ้นจึงไม่เพียงแต่
จะเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ หรือเป็นสัญลักษณ์ที่บอกว่าอีสานได้เข้าสู่
ภาวะความทันสมัย แต่ในอีกทางหนึ่งได้ทำให้เกิดหน่วยทางเศรษฐกิจ
ใหม่ๆ เกิดคนกลุ่มต่างๆ หน้าตาใหม่ๆ ที่เข้ามาหมุนแกนเศรษฐกิจของ
ชุมชน เช่น “เถ้าแก่” “เจ้” “เฮีย”

เถ้าแก่ในชนบทอีสาน

“เถ้าแก่” แต่เดิมมักจะหมายถึงคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีโอกาส มีความสามารถในการทำธุรกิจและบริการ หรือเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จ มีชีวิตที่มั่งคั่ง มักทำการค้าขาย หรือกิจการร้านค้า รวมไปถึงเป็นผู้รับซื้อผลผลิตต่างๆ ทางการเกษตร ฉะนั้นคำว่า “เถ้าแก่” จึงหมายถึง “คนเมือง” ซึ่งอาจเป็นคนจีน “เจ๊ก” (ตามการนิยามของคนชนบทอีสาน) หรือคนเมืองที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจ มีเงินทอง มีความสามารถในการทำธุรกิจ

แต่จากปรากฏการณ์ในปัจจุบัน คำว่า “เถ้าแก่” ไม่ได้เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองหรือกับกลุ่มคนที่เป็น “เจ๊ก” หรือ “คนเมือง” เท่านั้น “เถ้าแก่” ยังสามารถเกิดขึ้นในพื้นที่ชนบทกับคนอีสานรุ่นใหม่ที่ชอบแสวงหาโอกาสและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ

หากเรามองเข้าไปยังหมู่บ้านชนบทอีสาน พื้นที่หลายๆ แห่งโดยเฉพาะที่มีการชุกตัวมากๆ ของ อ้อย มันสำปะหลัง พืชเศรษฐกิจหลักของชาวอีสาน ท่านจะได้เห็นกับสิ่งที่แปลกตาที่เมื่อ ๑๐ กว่าปีก่อนไม่เคยมี นั่นคือการมีลานรับซื้ออ้อย มันสำปะหลัง หรือสินค้าทางการเกษตรชนิดต่างๆ ซึ่งกระจายเรียงรายอยู่เป็นจุดๆ ตามหมู่บ้านชนบทอีสาน

คนเหล่านี้คือคนที่ชาวชนบทอีสานเรียกว่า “เถ้าแก่” พวกเขาเป็นเจ้าของกิจการลานรับซื้อฯ ที่ผ่านการสะสมทุน สะสมความมั่ง

คั้งแล้วเลือกที่จะหันมาทำกิจการ พวกเขาคือชาวชนบทอีสานที่เป็น “ลูกอีสานสายพันธุ์ใหม่” ซึ่งถึบทะยานตนเองก้าวขึ้นมาเป็น “เถ้าแก่” “เจ้” “เฮีย” แทนที่เถ้าแก่ที่เป็นคนจีน เจ้ก หรือคนเมือง

ครึ่งทศวรรษที่ผ่านมา พวกเขาไม่เพียงแต่จะแย่งอาชีพของ คนจีน เจ้ก หรือคนเมืองเท่านั้น แต่เถ้าแก่ที่มีอายุน้อยอย่างคนอีสาน รุ่นใหม่ พวกเขาสามารถสะสมความมั่งคั่งแทนที่ของ คนจีน เจ้ก หรือ คนเมือง รายได้ของการเป็น “เถ้าแก่” “เจ้” “เฮีย” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ ของ “ชนชั้นกลางใหม่ในชนบทอีสาน” สามารถทำให้เกิดการหมุนตัว ของเศรษฐกิจระดับล่าง หลายรายที่เป็นเถ้าแก่เราพบว่า เมื่อพวกเขา สะสมความมั่งคั่งได้ในระดับหนึ่ง จะเริ่มมีการขยายขนาดกิจการ เช่น ซื้ที่ดินเพิ่ม ซื้เครื่องจักร รถไถแบบนั่งขับ รถบรรทุก (สิบล้อ รถพ่วง) การขยายกิจการในลักษณะนี้ทำให้มีการจ้างงาน ในชนบทเพิ่มขึ้น ตั้งแต่คนงานที่ทำงานในไร่ ไปจนถึงคนงานที่ทำอาหาร ทำบัญชี

หลายพื้นที่ในภาคอีสานเราอาจพบว่า “แรงงานคืนถิ่น” ที่ เคยไปทำงานที่กรุงเทพฯ เมื่อเขาเหล่านั้นกลับบ้านและเข้าสู่ระบบการ จ้างงานในชุมชนลักษณะนี้ พวกเขาจะไม่กลับไปทำงานที่กรุงเทพฯ อีก เพราะเห็นว่างานรับจ้างในหมู่บ้านสามารถชดเชยรายได้ที่พวกเขา ต้องการ ค่าจ้างแรงงานในชนบทที่สูงทัดเทียมกับกรุงเทพฯ ถึงวันละ ๓๐๐ บาท/วัน บางแห่ง/บางฤดูกาลสูงถึง ๓๕๐ บาท/วัน กลายเป็น แม่เหล็กที่สำคัญที่คอยดึงดูดแรงงานอีสานคืนถิ่นไม่ให้หวนกลับไปยัง กรุงเทพฯ อีก

ข้อสรุปนี้จึงอาจดูสวนทางกับสมมุติฐานของนักวิชาการหลายๆ ท่านที่ค่าหวอดในการศึกษาการเคลื่อนย้ายแรงงาน/ประชากรอีสาน ซึ่งเคยระบุว่า “แรงงานคืนถิ่นอีสานที่เคยเป็นแรงงานรับจ้างในกรุงเทพฯ มีแนวโน้มสูงที่จะหวนกลับเข้าไปทำงานอีกครั้ง” สมมุติฐานนี้อาจจะไม่ถูกต้องนักหากพิจารณาจากปรากฏการณ์ในปัจจุบัน

การไม่ได้กลับไปใช้ชีวิตร่วมกับคนเมืองในฐานะ “สาวฉันทนา” “กรรมกรก่อสร้าง” “คนขับแท็กซี่” ฯลฯ พวกเขาไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองแตกต่างจากคนกรุงเทพฯ ไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองอยู่ตรงข้ามกับความเจริญศิวิไลซ์ หรือรู้สึกรู้ว่าตนเอง “เป็นชาย” แต่ประการใด วันนี้ที่หมู่บ้านชนบทอีสาน แรงงานที่ทำงานอยู่ในไร่อ้อย ไร่มันลำปะหลัง หรือรับจ้างเกี่ยวข้าวอยู่กลางทุ่งนา พวกเขาสามารถหยิบโทรศัพท์มือถือยี่ห้อซัมซุง (sumsung) โนเกีย (nokia) แอปเปิ้ล (apple) หรือยี่ห้ออื่นๆ ดังๆ ดาวน์โหลด (download) ดูข่าวไปพร้อมกับคนกรุงเทพฯ พวกเขาสามารถใช้ชีวิตร่วมกับคนเมืองด้วยการอัปโหลด (upload) ภาพประทับใจในชีวิตประจำวัน หรือส่งต่อเรื่องราวข่าวสารต่างๆ ผ่านการแชร์ (share) ผู้คนเมืองได้อย่างกลมกลืน

“เถ้าแก่” ในชนบทอีสานจึงไม่ใช่แค่ตัวแสดง (actor) ที่บอกว่าอีสานได้เข้าสู่ภาวะความทันสมัย แต่ยังเป็นหมุดยึดแรงงานอีสานไม่ให้หวนกลับไปเป็นสาวฉันทนา กรรมกรก่อสร้าง คนขับแท็กซี่ และการกลับมาเป็น “สาวบ้านนา” เหมือนอย่างที่เคยเป็นก็มีได้มีลักษณะ

เป็นเซย์เหมือน “อีสี่ อีสัม” แต่เป็นสาวบ้านนาที่ “ไกลอินเตอร์” ที่
พกพาเอาแต่ความมั่นใจ ทันโลกและตื่นตัวกับเรื่องราว

ปรากฏการณ์ “เถ้าแก่” ที่เกิดขึ้นในอีสาน จึงถือเป็น
สัญลักษณ์ที่สำคัญของการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางใหม่ในชนบท และ
ถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ทำให้สังคมภายนอกได้เข้าใจถึงการ
เปลี่ยนแปลงใหม่ๆ รวมไปถึงการเข้าใจถึงชีวิตคนอีสานในบริบทของ
ความทันสมัยที่มีได้ไกลจากโลก ไกลจากความทันสมัย

รสนิยม (taste) อีสาน

นอกจากวิธีการผลิตของชาวชนบทอีสานจะเปลี่ยนแปลง
ไปแล้ว วิธีการบริโภคและรสนิยมต่างๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมี
นัยสำคัญด้วย

ในทางการบริโภคและรสนิยม ชาวอีสานได้เข้าไปเป็นส่วน
หนึ่งของค่านิยมการบริโภคสมัยใหม่ โดยเฉพาะรสนิยมที่เข้ามาพร้อม
กับความทันสมัยในช่วง ๑ ทศวรรษที่ผ่านมา เช่น จากสื่อต่างๆ จาก
โซเชียลมีเดีย (social media) และจากการเข้าไปปฏิสัมพันธ์ทาง
สังคมจากการเรียนในมหาวิทยาลัย รวมถึงการใช้ชีวิตประจำวัน

กระแสความทันสมัยที่คนอีสานเข้าไปเชื่อมต่อ บวกกับ
ประสบการณ์ของการเป็นคนรุ่นใหม่ที่มีส่วนใหญ่อยู่นอกผ่านประสบการณ์
จากการไปทำงาน การเรียนหนังสือ ถือเป็นตำราชีวิตเล่มใหญ่ที่ทำให้

ชาวอีสานมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของ “โลก” (global) ซึ่งกว้างกว่าโลกแบบเดิมที่เคยจำกัดอยู่เฉพาะขอบเขตหมู่บ้าน

คนอีสานท่ามกลางภาวะความทันสมัยจึงไม่ได้ “ตามมีตามเกิด” หรือ “แล้วแต่วาสนา” อีกแล้ว แต่ทุกคนอยู่ในสนามชีวิตที่มีแต่ความมั่นใจ ทุกอย่างกลมกลืนไปกับการบริโภคและรสนิยมใหม่ๆ โดยเฉพาะในปัจจุบันคนอีสานมักที่จะไขว่คว้าและแสวงหาความสะดวกสบายเข้ามาเติมเต็มรสชาติชีวิต

การบริโภคของคนอีสานแบบใหม่จึงไม่ใช่ “อะไรก็ได้” หรือกิน ดื่ม สวมใส่อะไรก็ตามเพื่อให้ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานของชีวิต แต่การบริโภคทุกอย่าง (เสพ กิน สวมใส่ ใช้สอย) มีนัยยะของรสนิยม (taste) ร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็นโทรศัพท์มือถือ เสื้อผ้าที่สวมใส่ สิ่งของอุปโภคบริโภคต่างๆ ไปจนถึงรถยนต์คันโก้ บ้านหลังหรูหาว การเป็นเจ้าของของสิ่งต่างๆ เหล่านี้ต่างคำนึงถึงยี่ห้อหรือแบรนด์เนม (band name) เสมอ

ในภาวะของความทันสมัย การดื่มกิน เสื้อผ้า อาหาร การบริโภคในชีวิตประจำวันของคนอีสานมิได้ดูล้าสมัยอีกแล้ว สินค้าทุกอย่างที่สื่อถึงความทันสมัยซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็น “คนมีระดับ” (มีรสนิยม) เหนือคนอีสานแบบเดิมๆ คนอีสานรุ่นใหม่สามารถเลือกหาและเป็นเจ้าของอย่างไม่ยากเย็น ในขณะที่โซเชียลเน็ตเวิร์ค (social network) ก็กลายเป็นเรื่องปกติของชีวิตประจำวันคนรุ่นใหม่อีสาน

วัยรุ่นจำนวนมากใช้เฟซบุ๊ก (facebook) ทวิตเตอร์ (twitter) เป็นเรื่องปกติ เด็กวัยรุ่นอีสานรุ่นใหม่ ๆ หรือลูกหลานอีสานที่เรียนในมหาวิทยาลัย พวกเขาสามารถติดต่อพบปะสังสรรค์กันผ่านโลกโซเชียลมีเดีย

ส่วนบ้านเรือนของชาวชนบทอีสานก็ไม่มีลักษณะเป็น “.....เรือนหลังเล็ก ๆ พออยู่ได้.....ได้ทุนยกสูงเพื่อให้โล่งสำหรับเก็บคราด ไถ.....โดยรอบปลูกต้นไม้ยืนต้นเพื่อให้ร่มเงา.....” สุภีร์ สมอนา (๒๕๕๔) แต่เป็นบ้านหลังใหญ่โต ภายในครบครันด้วยเครื่องอำนวยความสะดวก ทั้งตู้เย็น เครื่องซักผ้า โทรทัศน์สัญญาณจานดาวเทียม ฯลฯ เว้นแต่ผู้ที่มี “ลูกเขย” เป็นชาวต่างชาติเท่านั้นที่จำนวนไม่น้อยมีการสร้างบ้านแบบสไตล์โมเดิร์น ทรงสเปน หรือทรงยุโรป

เช่นเดียวกับบริเวณใต้ถุนบ้าน กว่าครึ่งหมู่บ้านจะมีรถ “ปิคอัพ” (รถยนต์กระบะ) จอดอยู่อย่างระจุกตอก สำหรับรถปิคอัพถือว่าเป็นรถนิยมใหม่ที่ “มาแรงแซงโค้ง” ซึ่งถูกนำมาสัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน (everyday life) ของชาวอีสาน ซึ่งในเวลานี้หากเรามองลอดเข้าไปยังใต้ถุนบ้านเราจะพบกับของใช้ชิ้นใหม่อย่างไม่มีทางปฏิเสธ บ้างเป็นรถป้ายแดง บ้างเป็นรถมือสอง บ้างบ้านมีทั้งรถปิคอัพ รถเก๋ง

รถยนต์ที่ชาวชนบทอีสานซื้อหามาครอบครองเหล่านี้ มิได้มีบทบาทเพียงแค่การตอบสนองต่อความจำเป็นหรือใช้สำหรับ

เดินทางไป-มาเท่านั้น แต่ยังไม่บอกถึงรสนิยมใหม่ที่ทันสมัย ความมี
หน้ามีตาทางสังคม ที่สำคัญคือสิ่งเหล่านี้ได้กลายเป็นเครื่องชี้วัดว่า
“พวกเขาไม่มีอะไรที่แตกต่างจากคนเมือง” อีกต่อไป การมีรถปิคอัพ
รถเก๋ง ขับไปมาอย่างโก้หรูสามารถบอกถึงการยกระดับทางเศรษฐกิจ
ระดับทางสังคมขึ้นมาทัดเทียมกับคนเมือง

หน้าที่ของ “รถปิคอัพ” อาจดูแตกต่างจากคนในสังคมเมือง
สำหรับชาวอีสาน “รถปิคอัพ” นอกจากจะยื่นยอเอาความสะดวกสบาย
ระหว่างชนบทกับเมือง ให้เข้าใกล้กันมากขึ้นแล้ว ยังถูกใช้งานอย่าง
คุ้มค่าไปหลายๆ ทาง บ้างใช้สำหรับขับพาญาติไปหาหมอ ใช้ติดต่อ
และเชื่อมร้อยเศรษฐกิจกับคนเมือง หรือในวันเสาร์-อาทิตย์ ก็ขับพา
ลูกหลานเข้าไปเดินตากแอร์ในเมือง ซื้อสินค้าจากห้างสรรพสินค้า กิน
เคเอฟซี (KFC) พิซซ่า (pizza) อาหารสไตล์อเมริกัน หรือไม่กี่เป็นสไตล์
ญี่ปุ่น ส่วนในฤดูทำนาก็บรรทุกปุ๋ยเคมี เครื่องจักรการเกษตร วิ่งรับส่ง
คนงาน

สิ่งเหล่านี้คือรสนิยมใหม่ของชาวชนบทอีสานที่เกิดขึ้น
ตั้งแต่ครั้งทศวรรษ-ปัจจุบัน ฉะนั้นเราเองจึงไม่ควรปฏิเสธถึงการ
เปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ แต่ควรที่จะตั้งคำถามกับการเปลี่ยนแปลงที่
เกิดขึ้น และพยายามแสวงหาคำตอบใหม่ๆ ในการอธิบายปรากฏการณ์
“รสนิยมอีสาน”

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจเรื่องรสนิยม (taste) ของคนอีสาน เพื่อที่จะนำไปสู่ความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เราอาจพิจารณาจากแนวคิด “รสนิยม” ของ Bourdieu (๑๙๘๔) นักทฤษฎีวัฒนธรรมวิพากษ์ ซึ่งมองรสนิยมในมิติของการเข้าไปเชื่อมโยงกับเรื่อง “ชนชั้น” และ “ความแตกต่างทางชนชั้น”

บูร์ดิเยอร์ (Bourdieu) เสนอว่า รสนิยมไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ (by nature) หรือเกิดขึ้นโดยตัวของมันเอง แต่เป็นเรื่องที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคมที่คนเราใช้ชีวิตอยู่ โดยเฉพาะในยุคสังคมแห่งการบริโภค (consumer society) รสนิยมมักจะทำงานได้ดีและมักถูกนิยามให้หมายถึง “เหตุผล/แนวทางการเลือกใช้สิ่งของวัตถุในการอุปโภคบริโภค”

ข้อเสนอของ บูร์ดิเยอร์ หากนำมาอธิบายกับคนรุ่นใหม่ อีสานปัจจุบัน เราอาจแลเห็นว่าการที่วัยรุ่นอีสาน “เสพ กิน สวมใส่ ใช้สอย” และมีรสนิยมในการบริโภคใหม่นั้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ล้วนเกิดจากการเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับสังคม (มหาวิทยาลัย ที่ทำงาน ประสบการณ์ชีวิตสังคม) หรือการเข้าไปปฏิบัติกรกับเงื่อนไขในการดำเนินชีวิตประจำวันที่พวกเขาเป็นอยู่

นอกจากนี้ การแสดงออกถึงลีลาชีวิต (life style) แบบต่างๆ ของคนอีสานที่ “เสพ กิน สวมใส่ ใช้สอย” บูร์ดิเยอร์ เห็นว่า เป็นตัวอย่างของการแสดงออกที่เป็นมิติสัญลักษณ์ความสัมพันธ์ทาง

ชนชั้น เช่น สิ่งของบริโภคต่างๆ แท็บเล็ต โทรศัพท์มือถือยี่ห้อดังๆ เสื้อผ้าแบรนด์เนม รถยนต์ยี่ห้อหรู ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการบริโภค สำหรับคนเมือง

ในปัจจุบันเอง คนชนบทอีสานรุ่นใหม่สามารถที่จะครอบครองทรัพย์สินต่างๆ เหล่านี้ได้ อันเนื่องมาจากการยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจขึ้นมา ทำให้มีอำนาจและมีกำลังในการซื้อมากขึ้น และการที่พวกเขาสามารถนำสิ่งที่ซื้อถึงรสนิยมเหล่านี้ “มาอยู่ในการครอบครอง” (บูร์ดิเยอร์ เรียกว่า อำนาจที่จะได้วัตถุ/สิ่งของนั้นมา) และบริโภคสิ่งของเหล่านี้ได้โดยไม่แตกต่างจากคนเมือง บูร์ดิเยอร์ เห็นว่าปรากฏการณ์ที่ว่าเป็นสิ่งที่คนชนชั้นล่างพยายามที่จะขยับตัวเองให้ขึ้นไปเทียบเท่ากับชนชั้นสูง ถึงตรงนี้ถ้าแปลความตามสิ่งที่บูร์ดิเยอร์ พูดนั้นก็คือการ “เสพ กิน สวมใส่ ใช้สอย” ของคนอีสานที่กลมกลืนไปกับกระแสความทันสมัย เป็นสิ่งที่คนอีสานพยายามที่จะยกระดับและขยับ (เลื่อน) ตนเองขึ้นไปเทียบเคียงกับคนในเมือง

แต่ถึงอย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าคนอีสานจะมีรสนิยมการดื่มกิน เสื้อผ้า อาหาร การบริโภคในชีวิตประจำวันตามความทันสมัยแบบสุด ลิมที่มั่วประตุ สำหรับผู้เขียนแล้วยังเห็นว่าคนอีสานรุ่นใหม่ยังมี “สำนึก” ที่สามารถแยกแยะได้ว่า รสนิยมใดเป็นสิ่งที่ควรบริโภค และรสนิยมใดที่พวกเขาควรปฏิเสธ แต่ถึงกระนั้นก็ตามวัยรุ่นชนบทอีสานเหล่านี้ ปัจจุบันพวกเขาก็ยังเรียกตัวเองว่า “ชาวบ้าน” หรือ “ชาวชนบทอีสาน” กันอย่างมั่นใจและเต็มปากเต็มคำ

พวกเขายังคงไว้ซึ่งสำนึกในความเป็นคนชนบทอิสาน แม้ว่าพวกเขาจะเกิดและเติบโตมาพร้อมกับความเป็นสมัยใหม่ที่เพียบพร้อมไปด้วยความสะดวกสบาย แต่ทว่าพวกเขายังยึดโยงและมีสำนึกต่อความเป็นท้องถิ่นอิสาน เป็นวัยรุ่นอิสานที่ฟังเพลงลูกทุ่งอิสาน ฟังหมอลำอิสาน กินอาหารอิสาน รักและยังภาคภูมิใจกับการได้พูดภาษาลาว (อิสาน) เมื่อออกต่างถิ่น

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชาวอิสานยังคงยึดโยงและมีสำนึกต่อความเป็นท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมที่สุดคือ งานผ้าป่าโรงเรียน งานบุญวัด งานชมรมศิษย์เก่า ฯลฯ ลูกหลานชาวอิสานที่จากบ้านเกิดเมืองนอนไปทำงานต่างถิ่น พวกเขายังคงเป็นประธานผ้าป่าสามัคคี ยังคงเป็นเจ้าของภาพบริจาคสร้างโบสถ์ ศาลาการเปรียญ หรือบริจาคซื้อเครื่องคอมพิวเตอร์ ทีวี แก้วน้ำ ไม้หินอ่อน เข้าโรงเรียน คนเหล่านี้ยังคงค้าขายบ้านเกิดเมืองนอนอย่างมีสำนึก

ที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น การพิจารณาว่าชาวอิสานได้เข้าสู่ภาวะความทันสมัย โดยเริ่มขยับฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม และค่านิยม (รสนิยม) เข้าไปใกล้กับคนเมือง/สังคมเมืองมากขึ้น เราอาจพิจารณาจากงานวิชาการ ๒ ชิ้น ได้แก่ Rigg (๒๐๐๑) และ Woods (๒๐๑๑)

ชิ้นแรก ริกก์ (Rigg) เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนชาวนาที่เริ่มเดินออกห่างจากการทำการเกษตรแบบพึ่งพา

เป็น “ปรากฏการณ์การเลิกเป็นชาวนา” คือ ครัวเรือนหันไปทำการผลิตที่พึ่งพาทุนแบบเข้มข้นมากขึ้น และใช้เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าในการผลิต ซึ่งในทัศนะของ ริคค์ แม้ครัวเรือนชนบทจะยังคงทำการเกษตรอยู่ก็ตาม แต่รูปแบบและเป้าหมายของการผลิตนั้นก็บิดเบี้ยวเปลี่ยนรูปไปมาก โดยเฉพาะการผลิตมีลักษณะเป็นการตอบสนองทุนและระบบตลาดอย่างชัดเจน ส่วนครัวเรือนเองก็ผันตัวเองไปเป็นผู้ประกอบการรายย่อย เช่น ผู้ประกอบการธุรกิจ รับจ้างอื่นๆ นอกภาคเกษตร สิ่งเหล่านี้ ริคค์ มองในแง่ดีว่าเป็นพัฒนาการของความทันสมัยในชนบท

ส่วนงานชิ้นที่สอง วูดส์ (Woods) เสนอไว้ว่า การเปลี่ยนแปลงในชนบทได้ทำให้เกิดวิถีการผลิต วิถีการบริโภคใหม่ๆ โดยสิ่งเหล่านี้ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงชีวิตคนชนบทให้เข้าไปปฏิสัมพันธ์กับโลกและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยการเข้าไปปฏิสัมพันธ์นั้นได้ทำให้คนชนบทกลายเป็นคนที่ “ไม่ใช่ชาวนา” หรือคนที่ทำมาหากินจากเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว หากแต่มีชีวิตที่ทันสมัย หลากหลาย และผูกพันเป็นเนื้อเดียวกันกับความทันสมัย

ท้องถิ่นนิยมในภาวะความทันสมัย

กลับบ้านอยู่บ้านเฮา	ให้กรุงเทพฯ เจงจ๊กคราวดูหล่า
ส่งข่าวบอกสาวผ้าป่า	ที่เพิ่นเคยมายามกันปีก่อน
ทั้งนำข้าวไปทำนาเงิน	ไปอยู่บ้านเพิ่นมหานคร
บ้านเฮาเหลือแต่ความเหงาซอน	อ้ายฮ่ำฮอนนับนิ้วคอยวัน

แต่เขาเหล่านี้ก็ไม่เคยที่จะลืมบ้านเกิดที่เป็นมาตุภูมิของตนเอง
เฉกเช่นเดียวกับแรงงานอีสานอพยพส่วนใหญ่ ที่หลายต่อหลายชีวิต
เมื่อเสร็จจากฤดูกาลทำนาก็มักจะมุ่งเข้าไปหางานทำที่กรุงเทพฯ ใน
จำนวนมากนี้ยังคงเป็นแรงงานไร้ฝีมือ ลักษณะงานเป็นงานหนัก งาน
ที่ส่วนใหญ่จึงเป็นกรรมกรก่อสร้าง พนักงานรักษาความปลอดภัย
(รปภ.) เป็นสาวโรงงาน เป็นพนักงานโรงแรม พนักงานเสิร์ฟ ขับรถ
รับจ้าง วนเวียนแต่แรงงานอีสานรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาบ้าง (ปวส.
ปริญญาตรี) กลุ่มคนเหล่านี้ยังมีโอกาสที่จะได้งานดีๆ ทำ เช่น เป็น
พนักงานในบริษัท งานในสำนักงาน เป็นต้น

การอพยพจากหมู่บ้านชนบทอีสานเข้ามาทำงานใน
กรุงเทพฯ เป็นปรากฏการณ์ที่ดำเนินมากกว่า ๓ ทศวรรษแล้ว ตั้งแต่ยุค
ทศวรรษ ๒๕๒๐ หลังสงครามเย็นยุติลงหมู่บ้านชนบทอีสานได้
กลายเป็นแหล่งส่งออกแรงงานที่สำคัญ โดยเฉพาะหลังฤดูกาลทำนา
มักจะมีแรงงานอพยพย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ (มากที่สุดเมื่อ
เปรียบเทียบกับทุกๆ ภาคของประเทศไทย) โดยเฉพาะแรงงานผู้ชายที่
เป็นวัยแรงงาน ชายอีสานส่วนใหญ่มักจะเข้ามาเป็นกรรมกรก่อสร้าง
ขับแท็กซี่ ขับรถรับจ้าง แต่ในปัจจุบันภาพดังกล่าวมีแนวโน้ม
เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะหลายๆ ครอบครัวเลือกที่จะประกอบอาชีพ
อยู่ที่หมู่บ้าน โดยเลือกทำเกษตรกรรมนอกฤดูกาลทำนา ในขณะที่
ครอบครัวผู้ไม่มีที่ดินทำกินก็รับจ้างอยู่ในภาคเกษตร

ส่วนแรงงานอีสานรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาก็เลือกที่จะทำงานใกล้บ้านหรือต่างจังหวัดแทนการไปขายแรงงานในกรุงเทพฯ เช่น อุตรธานี ขอนแก่น นครราชสีมา หรือบางทีก็มีลักษณะของการทำงานในเมืองแบบเข้าไปเป็นกลับ ปราบฏุกการณ์แรงงานอีสาน “ปฏิเสศกรุงเทพฯ” ที่เริ่มปรากฏขึ้นนี้เป็นผลจากราคาพืชผลทางการเกษตรสูงขึ้น ประกอบกับการกระจายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาตั้งอยู่ในภาคอีสานเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ยังคงต้องยอมรับว่ามีจำนวนไม่น้อยทีเดียวที่ยังนิยมเข้าสู่กรุงเทพฯ ซึ่งการเข้าไปทำงานในเมืองใหญ่ ได้ทำให้ชีวิตของชาวอีสานจากเรียบง่ายกลายเป็นชีวิตที่รีบเร่งสลับซับซ้อน แต่ทว่าคนอีสานเหล่านั้นก็ไม่เคยทอดอຍ ยอมแพ้ต่อโอกาส ประเด็นนี้อาจจะเป็นเพราะคุณลักษณะเฉพาะของคนอีสานที่ถูกหล่อหลอมและขัดเกลาให้ต้องบากบั่นอดทน

แรงงานอีสานที่เข้าไปทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ จึงต่างต้องดิ้นรนชวนชววย ในขณะที่เดียวกันก็ต้องใช้ชีวิตและปรับตัวไปกับแรงเหวียงทางเศรษฐกิจและความทันสมัย ชีวิตของแรงงานอีสานกลางกรุงจึงเป็นสิ่งที่สลับซับซ้อนและยอกย้อนไปมา บางครั้งแรงงานเหล่านั้นแสดงตัวตนเป็นคนชนบท บางครั้งเป็นคนเมือง (กรุงเทพฯ) บางครั้งพูดภาษาลาว-ไทยผสมปนเปกันไป บางครั้งพูดภาษาอังกฤษปนภาษาลาว อันเป็นไปตามเงื่อนไขพื้นที่ เวลา และสถานการณ์ เรียกได้ว่าเป็น

ชีวิตที่ทั้งกลมกลืนและแตกต่างในเวลาเดียวกัน ซึ่งนี่ก็คือการปรับตัว
ของคนอีสานให้ติดขบวนไปกับความทันสมัยวิถี

ถึงกระนั้นก็ตาม แม้ว่าพวกเขาจะมีชีวิตอยู่ในกลางกรุง
ท่ามกลางตึกใหญ่ๆ สูง แต่เขาเหล่านี้ก็ไม่ลืมความเป็น “ท้องถิ่น”
(local) พวกเขายังมีสำนึกและประสบการณ์ร่วมต่อท้องถิ่นที่พวกเขา
จากมา ในวันหยุดพักผ่อนแรงงานอีสานยังมีการพบปะสังสรรค์ นัด
หมายพบกันที่ร้านส้มตำสไตล์อีสาน ร้านลาบก้อยแบบดั้งเดิม เช่น
“ลาบยโส” “ลาบร้อยเอ็ด” “ลาบสรวงคาม” สิ่งเหล่านี้คือประสบการณ์
ร่วมในชีวิตประจำวันระหว่างแรงงานอีสานกับท้องถิ่น

ร้านอาหารแบบบ้านๆ ช้างวินมอเตอร์ไซด์รับจ้าง วินรถแท็กซี่
หรือหน้าโรงงานที่ตลาดลาบได้ด้วยกองทัพแรงงานอีสาน จึงเป็นเสมือน
ที่ร้อยรัดเอาคนอีสานที่อพยพมาจากหมู่บ้านให้เข้าหากัน อีกทั้งยังเป็น
สถานที่ที่เป็นพื้นที่ปฏิบัติการ “ท้องถิ่นนิยม” เล็กๆ ที่เชื่อมร้อยเอาคน
อีสานให้เข้ามาทักทอ แสดงออก บอกเล่าประสบการณ์ โดยเฉพาะ
การพูดคุยถึงความคาดหวังและความสำเร็จของลูกหลานที่กำลังเรียน
หนังสืออยู่ที่บ้าน การพูดถึงการส่งเงินกลับบ้าน การต่อเติมบ้านใหม่
การระดมทุน “ผ้าป่าสามัคคี” เพื่อนำไปค้ำจุนวัดวาอารามที่เป็น
สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

ชีวิตกลางกรุงของแรงงานอีสานคนหนึ่งๆ นอกจากเราจะ
เห็นความสลับซับซ้อนแล้ว สิ่งที่มากไปกว่านั้นก็คือการที่พวกเขาเข้า

มาเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นโลก/โลกาภิวัตน์ (global) ที่กำลังปะทะกับความเป็นท้องถิ่น (local) ในชีวิตประจำวันของแรงงานอีสานวันหนึ่งๆ พวกเขายังใช้ความเป็นโลกาภิวัตน์มาเชื่อมโยงร้อยรัดเอาคนอีสานเข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่ “ท้องถิ่นนิยม” ด้วย โดยการสร้างเป็นเครือข่ายทางสังคมในลักษณะ เฟซบุ๊ก (facebook) และไลน์กลุ่ม (line group) เพื่อที่จะบอกเล่าประสบการณ์และเรื่องราวเกี่ยวกับท้องถิ่นอีสาน โดยเฉพาะการอัฟโหลดหรือโพสต์รูปภาพอาหารท้องถิ่น ผักพื้นบ้านอีสาน เช่น แกงผักหวานใส่ไข่มดแดง คั่วแมงกิ้นูน ก้อยแฉ้ย ต้มหนองวัว แกงฮวก (ลูกช็อค) อ่อมกบ อ่อมหอย ก้อยกุ่ม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้คือ “ความทรงจำร่วม” กับคนในชุมชนหมู่บ้าน

ความทรงจำร่วมของแรงงานอพยพอีสานยังสะท้อนให้เห็นผ่านการใช้ชีวิตประจำวัน เช่น อาหาร เสื้อผ้า เพลง ดนตรี โดยเฉพาะแรงงานวัยรุ่นอีสานมักจะอยู่ท่ามกลางแสง สี และความศิวิไลซ์ อยู่กับกระแสความทันสมัยในเมือง แต่คนเหล่านี้ก็ยังฟังเพลงลูกทุ่งอีสานเมื่อยามเหงาและคิดถึงบ้าน เช่น ศิริพร อำไพพงษ์, ต่าย อรทัย, ไมค์ ภิรมย์พร, ไข่ พงศธร พวกเขายังมีคำมั่นสัญญากับนักร้องลูกทุ่งเหล่านี้ว่าในงานบุญผ้าป่าจะกลับไปนั่งชมที่หน้าเวที (หน้าฮ้าน) ยังมีสัญญา กับหลวงพ่อกับครูเก่าๆ ที่จะทำผ้าป่าสามัคคี และยังชื่นชอบเพลงลูกทุ่งอีสานสไตล์บ้านๆ อีกทั้งยังใส่เสื้อผู้แทนกลางกรุง (เสื้อ ส.ส. แจกให้เวลาหาเสียง) ยังสวมแบบสไตส์ “ผู้สาวบ้านนา” ดังเช่น

ฉะนั้นแล้ว สิ่งที่คุณเขียนพยายามที่จะยกตัวอย่างและสะท้อนภาพชีวิตแรงงานอีสานอพยพภายใต้หัวข้อนี้ จริงๆ แล้วคือความผูกพันของคนที่มีต่อท้องถิ่นหรือถิ่นฐานที่อยู่ของตนเอง เป็นความทรงจำและการมีประสบการณ์ชีวิตร่วมกัน ระหว่างคนที่อพยพออกจากถิ่นฐานที่อยู่กับคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งปรากฏการณ์ลักษณะนี้เรียกว่า “ท้องถิ่นนิยม” (localism) (พัฒนา กิติอาษา, ๒๕๔๖) และเป็นท้องถิ่นนิยมที่ปะทะประสานกับโลกหรือโลกาภิวัตน์ ชีวิตของแรงงานอีสานกลางกรุงจึงดำเนินไปในลักษณะสลับซับซ้อน ย้อนแย้ง มีทั้งความเป็นท้องถิ่นและความทันสมัยในคนๆ เดียว

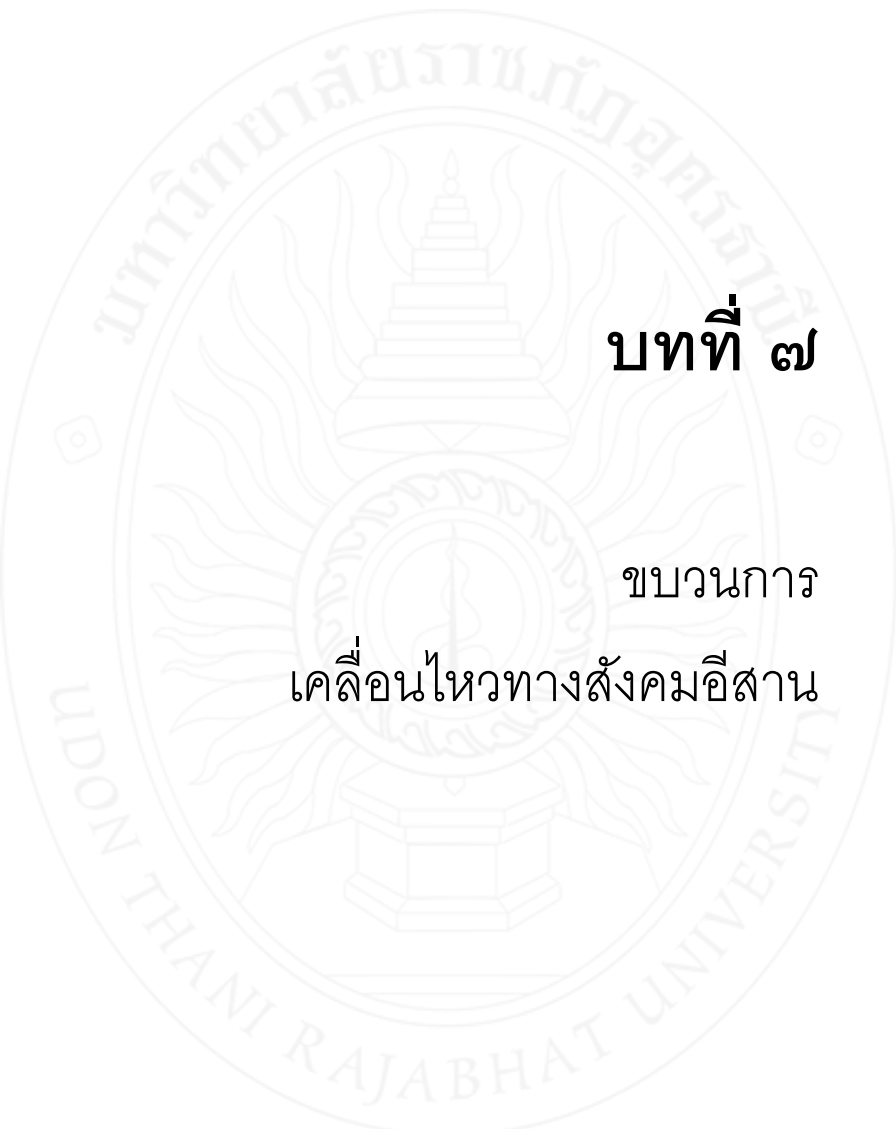
สรุป

กล่าวได้ว่า หลายๆ หัวข้อที่คุณเขียนยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสาน โดยสะท้อนให้เห็นว่าภูมิภาคอีสานได้เปลี่ยนแปลงตัวเองไปมาก ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิต และค่านิยมต่างๆ วันนี้จึงแทบไม่เห็นลักษณะของชาวชนบทอีสานที่มีลักษณะ “โง่ จน เจ็บ” อีกต่อไป และชีวิตของชาวชนบทอีสานก็เรียกได้ว่าเข้าไปสัมพันธ์กลมกลืนกับความทันสมัยอย่างไม่มีเส้นแบ่ง

แม้แต่สิ่งที่เราเคยนิยามคำว่า “เมือง” กับ “ชนบท” ให้เป็นเส้นแบ่งของผู้คน เศรษฐกิจ และสังคม ระหว่างคนในภูมิภาคก็ได้สลายลงไปจนแทบที่จะไม่เหลือร่องรอย วันที่ที่ชนบทอีสานคลาคล่ำไปด้วยความทันสมัย การประกอบอาชีพใหม่ๆ การทำมาหากินที่อยู่

นอกจากการทำเกษตรกรรม ธรรมเนียมใหม่ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก และคนในชนบทอีสานก็ได้กลายเป็นคนที่กลมกลืนไปกับโลก/โลกาภิวัตน์ ตื่นตัวต่อเรื่องราวที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆ กับกังวลความทันสมัย

แต่อย่างไรก็ตาม คนอีสานก็ยังเป็น “คนอีสาน” คือเป็นนักสู้ลูกข้าวเหนียวที่บากบั่น อดทน อยู่ได้กับทุกสถานการณ์ และที่สำคัญก็คือนักสู้ที่ไม่ลืมบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง โดยพวกเขายังมีสำนึก มีความทรงจำและประสบการณ์ร่วมกับชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ยังโหยหาท้องถิ่นและกลับไปสนับสนุนท้องถิ่น

บทที่ ๗

ขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน

อันที่จริงการเคลื่อนไหวของขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมอีสานแต่ละ
ขบวนการ “สำเร็จ” และ “ล้มเหลว”
แตกต่างกัน บางขบวนการประสบ
ความสำเร็จในระดับสัญลักษณ์เท่านั้น
บางขบวนการสามารถสร้างแรงกดดัน
ต่อรัฐบาล ขณะที่บางขบวนการกลับ
ต้องเผชิญกับความล้มเหลว

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ปรากฏความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวอีสานอยู่บ่อยครั้ง หากไล่เรียงตั้งแต่ประวัติศาสตร์เราอาจพบว่าการลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวในรูปแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มชาวอีสานมีให้เห็นอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด ตั้งแต่ยุคการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนถึงยุคการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย (ครึ่งใบ) ผ่านมาในยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน จนถึงในยุคปัจจุบัน

เพื่อให้เห็นภาพของการเคลื่อนไหวที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ในบทนี้ผู้เขียนจะนำเสนอถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างๆ ที่ปรากฏตัวขึ้นในภูมิภาคอีสาน และอธิบายให้เห็นว่าขบวนการเหล่านั้นเกิดและก่อตัวขึ้นจากเงื่อนไขและบริบทอะไร รวมถึงนำเสนอให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน ก่อนที่จะมีการยกตัวอย่างในที่สุดท้ายเพื่อให้

ผู้อ่านได้เข้าใจและเห็นภาพขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคืออะไร

๒ ทศวรรษที่ผ่านมาแวดวงวิชาการศึกษาทางสังคมวิทยา มีการศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากพอสมควร ในอดีตเรามักจะมองคนที่ลุกขึ้นมาทำการเคลื่อนไหวว่าเป็นพวก “บ้าคลั่ง” “ไร้เหตุผล” หรือมองว่าเป็นพฤติกรรมที่ขัดต่อหลัก “ศีลธรรม” ของสังคม ซึ่งเป็นมุมมองที่ส่อไปในทางลบ ฉะนั้นที่ผ่านมาเราจึงมักจะได้ยินคนที่กล่าวถึงกลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวทางสังคมว่า “มีอบ” (mob) หรือบ้างก็กล่าวหาว่าเป็นพวก “ป่วนเมือง” “ไม่ยอมรับกติกา”

แต่ก่อนหน้านั้นประมาณ ๑-๒ ศตวรรษ คนที่ลุกขึ้นมาทำการเคลื่อนไหวมักจะถูกนิยาม/ตีตราว่าเป็น “กบฏ” ซึ่งอันที่จริงหากย้อนศึกษาจากราชพงศาวดารจะพบว่า การเรียกขานผู้ที่มีแนวคิดต่อต้านรัฐว่ากบฏนั้นเกิดขึ้นมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเพทราชาเมื่อประมาณ ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, ๒๕๒๖) กลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาต่อต้านกับรัฐในความหมายครั้งนั้นคือผู้ที่ทำทลายอำนาจโดยมีเป้าหมายเพื่อการล้มล้างอำนาจหรือยึดอำนาจรัฐในบางส่วน

ในความหมายข้างต้นคนที่ได้ชื่อว่าเป็นกบฏจึงเป็นคนที่ถูกสรุปจากเหตุการณ์ที่พวกเขาลุกขึ้นมาเป็นปฏิปักษ์กับรัฐ ซึ่งในสังคมไทยรู้จักกันดี เช่น กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) โดยคณะ ร.

ศ. ๑๓๐ กบฏบวรเดช (พ.ศ. ๒๔๗๖) โดยคณะกู้บ้านกู้เมือง พลเอกพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดช เป็นหัวหน้า กบฏวังหลวง (พ.ศ. ๒๔๙๒) โดยนายปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำ รวมไปถึงกบฏผีบุญในภูมิภาคอีสาน (พ.ศ. ๒๔๔๔-๒๔๔๕) โดยผู้นำกบฏที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม

ทว่ามาในยุคหลัง นับตั้งแต่ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญที่รองรับสิทธิของประชาชน (พ.ศ. ๒๕๔๐) ซึ่งเปิดกว้างในเรื่องสิทธิของการชุมนุมและการเคลื่อนไหวทางสังคม ท่าทีที่ผู้คนมองกลุ่มคนที่เห็นต่างนับว่ามีความแตกต่างจากยุคก่อนหน้า คือ สังคมมีความเข้าใจว่ากลุ่มคนที่ลุกขึ้นมาและทำการเคลื่อนไหวต่าง “มีเหตุมีผล” มีวัตถุประสงค์และอุดมการณ์ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระดับสังคมที่พวกเขาเป็นอยู่ไปสู่สังคมที่ดีงาม เป็นสังคมที่มีแต่ความยุติธรรม

ฉะนั้นในการให้ความหมาย “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” ในระยะหลังจึงหมายถึง การรวมกลุ่มกระทำการทางสังคมของกลุ่มคน เพื่อทำให้เกิด “การเปลี่ยนแปลง” หรือ “ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง” ทางสังคมไปในทิศทางที่ต้องการ อันเป็นไปเพื่อการตอบสนองข้อเรียกร้องที่เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่มคนที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงมิใช่การรวมตัวกันของกลุ่มคนเพื่อกระทำการในลักษณะเฉพาะกิจหรือเป็นการทำงาน

ร่วมกันในองค์กร หน่วยงาน สถาบันต่างๆ ไป แต่มีลักษณะของการ
ผลักดันในประเด็นใดประเด็นหนึ่งของกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์และ
อุดมการณ์ร่วมกัน โดยเฉพาะความต้องการที่อยากจะเปลี่ยนแปลง
สังคมไปสู่สังคมที่ดีกว่าเดิมหรือเปลี่ยนแปลงไปสู่ทางเลือกใหม่ๆ

นิยามขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมตั้งแต่ยุคหลังเป็นต้น
มา จึงอาจสอดคล้องกับ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (๒๕๔๓) ที่ได้นิยาม
ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมว่า เป็นเรื่องของกรรวมกลุ่มเพื่อ
กระทำการรวมหมู่ (collective action)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมโดยทั่วๆ ไปจึงอาจมี
วัตถุประสงค์ของกลุ่มที่แตกต่างกัน เช่น กรณีขบวนการกบฏผีบุญ
อีสาน (พ.ศ.๒๔๔๔) ที่กลุ่มเคลื่อนไหวนำเอาอุดมการณ์พระศรีอารีย^๑

^๑ (๑) อุดมการณ์พระศรีอารียในสังคมอีสานเชื่อว่าเมื่อใกล้สิ้นพุทธกาล ๕,๐๐๐ ปี โลก
จากมีความเลวร้ายที่สะสมกันอย่างยาวนาน ผู้คนระส่ำระสาย บ้านเมืองตกอยู่ในภาวะ
มิดัสบุญ แต่เมื่อถึงพุทธกาล ๕,๐๐๐ ปี จะมีผู้มีบุญหรือผู้วิเศษมาปราบยุคเข็ญเป็น
ศาสดาองค์ใหม่ อันเป็นยุคแห่งความอุดมสมบูรณ์ บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข เต็มไปด้วย
ผู้มีบุญ (๒) ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียได้แพร่หลายในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา
นิกายเถรวาทหรือหินยาน เชื่อกันว่าศาสนาพุทธมีพระพุทธเจ้า ๕ องค์ ตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้าแล้ว ๔ องค์ และจะมาตรัสรู้ในอนาคตอีก ๑ องค์ ในปัจจุบันนี้เป็นยุคของ
พระพุทธเจ้าโคตมเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ องค์สุดท้ายคือ พระศรีอารียเมตไตรยซึ่งจะ
มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตหลังจากอายุของพระพุทธศาสนาปัจจุบันดำเนิน
ครบ ๕,๐๐๐ ปี (ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, ๒๕๒๗)

มาใช้เป็นประเด็นนำการเคลื่อนไหว โดยมีเป้าหมายเพื่อปลดปล่อย
ความเดือดร้อนให้แก่ชาวอีสาน อันเป็นผลจากการกดขี่ขูดรีดจาก
เศรษฐกิจการเมือง เพื่อไปสู่สังคมยูโทเปีย (Utopia) กรณีขบวนการ
สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน (พ.ศ.๒๕๓๐) ที่มีเป้าหมายเพื่อต่อสู้
ยับยั้งและยุติโครงการของรัฐ โดยเฉพาะปัญหาที่มาจากนโยบายของ
รัฐที่เกี่ยวกับป่าไม้และที่ดิน (ประวิทย์ นพรัตน์วรกร, ๒๕๔๑) กรณี
ของขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกย.อ.) (พ.ศ.
๒๕๓๕) ที่มีจุดมุ่งหมายในการคัดค้านต่อสู้กับนโยบายของรัฐที่มุ่ง
ทำลายเกษตรกรรายย่อย เพื่อนำเกษตรกรชาวอีสานไปสู่การดำรงอยู่
ของเกษตรกรรายย่อยในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรีและทัดเทียมกับกลุ่ม
อาชีพอื่นๆ (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, ๒๕๔๐) รวมถึงกรณีของ
ขบวนการสมัชชาคนจน (สคจ.) (พ.ศ.๒๕๓๘) ที่มีเป้าหมายในการ
แก้ไขปัญหาของชาวบ้านแต่ละกรณีปัญหาที่เข้าร่วมต่อสู้เรียกร้องใน
นามสมัชชาคนจน รวมถึงผลักดันให้เกิดการแก้ไขกฎหมายในระดับ
กฎหมายและนโยบายที่เป็นโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมต่อคนยากจน
(คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน, ๒๕๕๕)
ตลอดจนกรณีของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสาน (พ.ศ.
๒๕๔๘-ปัจจุบัน) ที่มีเป้าหมายเพื่อให้รัฐบาลยุติโครงการเหมืองแร่ที่
ส่งผลกระทบต่อชุมชน รวมถึงผลักดันให้เกิดการแก้ไขกฎหมายแร่เสีย
ใหม่ ตลอดจนการเยียวยาผลกระทบจากการดำเนินโครงการเหมืองแร่
(สุภีร์ สมอนา, ๒๕๕๖)

เงื่อนไขและบริบทของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานแต่ละขบวนการเกิดและเติบโตขึ้นในเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน อันเนื่องมาจากสภาพปัญหาและความเดือดร้อนของกลุ่มชาวอีสานที่แตกต่างกัน

เห็นได้จากกรณีของขบวนการกบฏผีบุญอีสาน การเกิดขึ้นของขบวนการมีสาเหตุมาจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ต้องการควบคุมอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จเหนือหัวเมืองอีสานและการกดขี่ขูดรีดการเก็บภาษี่วยท้องถิ่น

ในขณะที่การเกิดขึ้นของขบวนการสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน มีสาเหตุมาจากรัฐบาลออกนโยบายการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งรัฐบาลในขณะนั้นได้ดำเนินโครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมภาคอีสาน (คจก.)^๒

^๒ โครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้ราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม เกิดจากแนวคิดของกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) ประสานกับหน่วยงานอื่นๆ อีก ๖๔ หน่วย ได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๓๔ มีระยะเวลาดำเนินการ ๕ ปี (๒๕๓๔ - ๒๕๓๘) โดยโครงการดังกล่าวจะดำเนินการจัดที่ดินทำกินให้กับประชาชนผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมครอบคลุมทั่วประเทศ และกำหนดให้เป็นนโยบายของชาติ โดยให้เริ่มดำเนินการในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อน

ภายใต้แนวคิด “รัฐได้ป่าประชาได้ที” โดยให้ชาวบ้านที่ทำกินแต่เดิม และอยู่อาศัยในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ออกมาตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินใหม่ ในป่าสงวนเสื่อมโทรมกับชาวบ้านอีกกลุ่มที่อาศัยอยู่แล้ว โดยรัฐบาล จะเข้าไปจัดสรรที่ดินให้ใหม่ให้มีลักษณะกระจายไปถึงคนที่อพยพเข้ามาใหม่ กล่าวคือคือ การจัดสรรพื้นที่ทำกินให้เหลือน้อยลงและจำกัด การใช้ประโยชน์ (ไม่เกินครัวเรือน ๑๕ ไร่/ครอบครัว) โดยรัฐบาลหวัง นำพื้นที่ที่เหลือจากการจัดสรรมาให้เอกชนเช่าปลูกพืชเศรษฐกิจและ “ไม้โตเร็ว”^๓

ส่วนขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ซึ่งเป็น ขบวนการเคลื่อนไหวที่มีขนาดกว้างขวางทั้งในแง่พื้นที่ สมาชิก กรณี ปัญหา และเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวที่เดินขบวนเคลื่อนไหวเรียกร้องมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง ก็มีเงื่อนไขและบริบทของการเกิดที่แตกต่างจาก ขบวนการที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ โดยการเกิดขึ้นของขบวนการสมัชชา เกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน มีสาเหตุมาจากรัฐบาลออกกฎหมาย (พระราชบัญญัติสภาเกษตรกรแห่งชาติ) ที่มีเนื้อหาสาระกระทบต่อการ ดำรงอยู่ของเกษตรกรรายย่อย โดยเฉพาะกลุ่มชาวอีสานที่เป็น เกษตรกรที่จะไม่สามารถคงอาชีพนี้อีกต่อไป เนื่องจากนโยบายของ

^๓ พื้นที่ประมาณ ๙.๒ ล้านไร่ จะถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ มีกรมป่าเขาลี กรมสิทธิ์โดยมีนโยบายปลูกป่าเอง ๖๒๕,๐๐๐ ไร่ ส่วนที่เหลือกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์เป็นผู้พิจารณาให้เอกชนเช่าปลูกไม้โตเร็วและพืชเศรษฐกิจ

รัฐบาลเปิดกว้างให้กลุ่มทุนเกษตรกรรมเข้ามาจัดการควบคุมระบบการเกษตร และกวาดต้อนให้เกษตรกรรายย่อยชาวอีสานเข้าสู่การทำ การเกษตรระบบฟาร์ม

ในการทำงานเดียวกับขบวนการสมัชชาคนจน ซึ่งเป็นเครือข่ายของคนจนที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศ และแม้ว่ากลุ่มผู้เข้าร่วมขบวนการจะเป็นไปอย่างหลากหลาย ครอบคลุมกลุ่มคนในวงกว้างทุกภูมิภาค และมีประเด็นปัญหาเรียกร้องที่หลากหลาย แต่ฐานของปัญหาและศูนย์กลางการเคลื่อนไหวก็อยู่ที่ภาคอีสาน ฉะนั้น การเกิดขึ้นของขบวนการจึงเกี่ยวข้องกับปัญหาของคนจนอีสานเสียเป็นส่วนใหญ่ โดยเงื่อนไขของการเกิดขบวนการเป็นผลสืบเนื่องมาจากพัฒนาประเทศที่ไม่เอื้อต่อคนจน ขบวนการจึงมีการสร้างเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาขึ้น ซึ่งเป็นไปอย่างกว้างขวาง หลากหลายอาชีพ ครอบคลุมคนทุกกลุ่ม ตั้งแต่เกษตรกรผู้ประสบกับปัญหา ปัญญาชน นักพัฒนา ครู อาจารย์ในมหาวิทยาลัย นิสิตนักศึกษา

ในขณะที่ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสานเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของปัญหาที่รัฐบาลใช้นโยบายเปิดสัมปทานให้บริษัทเอกชนเข้ามาดำเนินกิจการเหมืองแร่ เพื่อรัฐบาลจะมีรายได้จากการจัดเก็บภาษี (ค่าภาคหลวงแร่) แต่นโยบายดังกล่าวก็ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวอีสานจำนวนมาก เนื่องจากต้องเผชิญกับปัญหาผลกระทบทางสุขภาพ การเจ็บป่วย การ

ทำการเกษตร โดยเฉพาะกรณีการทำเหมืองหลายๆ ประเภทในจังหวัด
เลย และเหมืองโปแตชที่จังหวัดอุดรธานี

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพิจารณาว่าขบวนการเคลื่อนไหวทาง
สังคมอีสานที่ปรากฏตัวขึ้นในแต่ละครั้ง หากพิจารณาตามข้อเรียกร้อง
ของขบวนการ ส่วนใหญ่มักจะมีสาเหตุจาก ๒ ประการสำคัญๆ คือ ๑)
การเคลื่อนไหวเกิดจากความต้องการที่จะออกจากความเดือดร้อน
(grievances) ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เช่น ใน
กรณีการเคลื่อนไหวของขบวนการสมัชชาชนวนาชาวไร่ภาคอีสาน
ขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ขบวนการเคลื่อนไหว
ต่อต้านเหมืองแร่อีสาน เป็นต้น และ ๒) เป็นการเคลื่อนไหวที่ต้องการ
ตอบสนองผลประโยชน์เฉพาะกลุ่ม คือ เป็นการกระทำการรวมหมู่ อัน
เป็นผลจากการเคลื่อนย้ายผลผลิตส่วนเกินของชาวนาอีสานเข้าสู่กลุ่ม
ผู้ปกครองและคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคม การเอาัดเอาเปรียบของชนชั้น
ปกครอง รัฐ และนโยบายรัฐ รวมถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นอัน
เนื่องมาจากการเอาัดเอาเปรียบต่างๆ เช่น กรณีการเคลื่อนไหวของ
ขบวนการกบฏผีบุญ

นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวทางสังคมของขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมอีสานที่ผ่านมา การเคลื่อนไหวก็ได้มีเฉพาะมิติ
ที่ต้องการให้เกิดการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ยังมีให้เกิด
การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างอีกด้วย เช่น ในกรณีของขบวนการ
เคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสาน (สุกรี สมนอนา, ๒๕๕๖) นอกจากจะ

เรียกร้องให้รัฐบาลรับผิดชอบและเยียวยาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการสัมปทานเหมืองแร่ ยังมีการเรียกร้องให้มีการแก้ไขและปรับปรุงกฎหมายให้เกิดความเป็นธรรม (justic) หรือในกรณีของขบวนการสมัชชาคนจน การเคลื่อนไหวก็มีมิติของข้อเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับท้องถิ่นและวิถีชีวิตของคนจนมากขึ้น

รูปแบบการเคลื่อนไหวต่อสู้

จากประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน ตั้งแต่ขบวนการกบฏผีบุญอีสาน ขบวนการสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน ขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน ขบวนการสมัชชาคนจน มาจนถึงขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสานในปัจจุบัน การเคลื่อนไหวของแต่ละขบวนการนับว่าได้เผชิญกับสถานการณ์และผ่านช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

ความแตกต่างของบริบทปัญหาและช่วงเวลาที่แตกต่างกันตรงนี้ ทำให้รูปแบบการเคลื่อนไหวต่อสู้ของแต่ละขบวนการแตกต่างกันไปด้วย และนอกจากบริบทปัญหาและเวลาดังที่กล่าวมาแล้ว รูปแบบการเคลื่อนไหวของแต่ละขบวนการยังขึ้นอยู่กับ “โครงสร้างโอกาสทางสังคม-การเมือง” อีกด้วย นั่นคือหากโครงสร้างโอกาสทางสังคม-การเมืองเปิดกว้าง มีบรรยากาศประชาธิปไตยก็มีแนวโน้มสูงที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานจะใช้ยุทธวิธี “ตามช่องทางระบบ

การเมืองปกติ”^๔ ในทางตรงกันข้ามหากโครงสร้างโอกาสทางการเมือง
สังคม-การเมืองปิด ขบวนการก็มักจะใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวอย่าง
อื่น เพื่อให้เกิดการก่อกวนและให้บรรลุถึงข้อเรียกร้อง

โครงสร้างโอกาสทางการเมืองจึงมีนัยสำคัญต่อ
รูปแบบการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน ในยุค
ที่สังคมมีบรรยากาศแบบประชาธิปไตยและเปิดกว้างทางด้าน
ความคิด สิทธิและเสรีภาพ เรามักจะพบว่าขบวนการเคลื่อนไหวทาง
สังคมอีสานต่างๆ เลือกว่าจะใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวตามช่องทาง
ระบบการเมืองปกติมากกว่าวิธีการ “ขัดขวางทำลายระบบปกติ”^๕
(disruptive tactics) เว้นแต่ขบวนการกบฏผีบุญอีสานที่ใช้รูปแบบการ
เคลื่อนไหวแบบ “ต่อต้านในชีวิตประจำวัน” (everyday forms of
peasant resistance) คือ การไม่ปฏิบัติตาม ไม่ร่วมมือกับรัฐ การ
หลบหนีเข้าป่า การหนีไปบวช

กรณีการเคลื่อนไหวดังกล่าว Koch (๑๙๘๑ ใน กนกศักดิ์
แก้วเทพ, ๒๕๓๐) ได้ให้ความคิดเห็นต่อรูปแบบการเคลื่อนไหวนี้ว่า
“ถึงแม้รูปแบบการต่อสู้ของพวกเขาไฟร์จะเป็นการหนีออกจากปัญหา

^๔ การยื่นหนังสือผ่านกลไกของระบบราชการ การผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมใน
รูปแบบคณะกรรมการแก้ไขปัญหา การต่อสู้ผ่านการใช้สิทธิตามกฎหมายและผ่าน
กระบวนการยุติธรรม

(การกดขี่ขูดรีด) และมีใช่เป็นการต่อสู้เพื่อทำลายระบบก็ตาม แต่รูปแบบการต่อสู้นี้ก็มีความหมายในแง่การแสดงจิตใ้ใจการต่อสู้ของพวกเขา โดยเฉพาะการหนีเข้าป่าถือว่ามีมีความสำคัญต่อการทำงานของระบบแรงงาน นั่นคือทำให้การผลิต (reproduction) ไม่อาจเป็นไปอย่างราบรื่น และอย่างน้อยที่สุดการที่ไพร่พลบนหนีนั่นก็แสดงถึงการปฏิเสธที่จะทำการผลิตซ้ำตามระบบเกณฑ์แรงงาน”

แต่อย่างไรก็ตาม โดยทั่วๆ ไปการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน นับตั้งแต่กรณีขบวนการกบฏผีบุญอีสาน ถูกปราบปรามจากรัฐอย่างรุนแรง ก็ได้ปรากฏว่าขบวนการใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวดังกล่าวมาเป็นยุทธวิธีในการกดดันและสร้างอำนาจต่อรองแต่ประการใด ประเด็นนี้อาจเป็นผลมาจากโครงสร้างโอกาสทางสังคม-การเมืองในระยะหลังที่ได้เปิดกว้างให้กับกลุ่มคนอีสานที่เดือดร้อนจากกรณีต่างๆ ได้ใช้การเคลื่อนไหวตามช่องทางระบบการเมืองปกติเป็นพื้นที่ในการแสดงออกและนำเสนอข้อเรียกร้อง

ถึงกระนั้นก็ตาม แม้โครงสร้างโอกาสทางสังคม-การเมืองได้กลายเป็นช่องทางให้ขบวนการต่างๆ มีพื้นที่ในการสะท้อนปัญหาและนำเสนอความต้องการของขบวนการ แต่หลายๆ กรณีที่ผ่านมาเรากลับพบว่าขบวนการก็ได้ใช้รูปแบบการเคลื่อนไหวตามช่องทางระบบการเมืองปกติเท่านั้น หากแต่มีการเลือกใช้วิธีการเคลื่อนไหวที่พวกเขาเห็นว่ามีประสิทธิภาพในการกดดันสูง ที่สามารถนำรัฐบาล

หรือผู้ที่เป็นต้นตอปัญหาลงมาสู่วงเจรจา เช่น การปิดถนน การชุมนุม
ล้อมทำเนียบรัฐบาล การปิดล้อมสถานที่ราชการ ฯลฯ

โดยเฉพาะกับกรณีปัญหาที่รัฐบาลเพิกเฉยไม่ใส่ใจ หรือ
เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่ออาชีพและปากท้องอย่างรุนแรง กรณี
ดังกล่าวขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานเคยสำแดงพลังแล้วใน
กรณีของขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน โดยการนัด
รวมตัวกันเดินเท้าเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลยอมเจรจา
และนำข้อเรียกร้องไปสู่การแก้ไขปัญหา หรือในกรณีขบวนการสมัชชา
คนจนที่เดินขบวนประท้วงรัฐบาลเพื่อให้มีการเปิดเวทีเจรจาและ
ดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นทางการ และรวมไปถึงกรณีของ
ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสานที่มีการชุมนุมปิดถนน
มิตรภาพเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๔ เพื่อเรียกร้องให้ผู้ว่าราชการจังหวัดลงมา
เจรจาย่างเสมอหน้า

นั่นแปลว่ารูปแบบของการเคลื่อนไหวต่อสู้ของขบวนการ
เคลื่อนไหวทางสังคมอีสานมีรูปแบบที่หลากหลาย ลื่นไหล
เปลี่ยนแปลงตามเงื่อนไขและสถานการณ์โดยมิได้ยึดรูปแบบใด
รูปแบบหนึ่งเป็นหลักตายตัว ทั้งนี้เนื่องจากบริบทและสถานการณ์ที่
เปลี่ยนแปลงไปด้วย ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งเนื่องจากขบวนการได้เรียนรู้
บทเรียนจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน
อื่นๆ ในอดีต ทำให้ขบวนการนำรูปแบบการเคลื่อนไหวมาปรับใช้กับ
สถานการณ์ที่ขบวนการของตนเองกำลังเผชิญ

ผลกระทบของการเคลื่อนไหว

ทุกๆ ครั้งที่เราให้ความสนใจเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม สิ่งหนึ่งที่เรามักจะมีความกังวลเกิดขึ้นเสมอเมื่อมีการกล่าวถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม คือ การเคลื่อนไหวของขบวนการได้ก่อให้เกิดผลที่เป็นความสำเร็จมากน้อยเพียงใด

การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานก็เช่นเดียวกัน ในความเป็นจริงเราอาจพบว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน เมื่อเกิดและเติบโตขึ้นก็ได้หมายความว่าทุกๆ ขบวนการได้นำความสำเร็จมาสู่คนอีสานที่เดือดร้อน หากแต่ยังเจือปนไปทั้งสิ่งๆ ที่เรียกว่าเป็นความ “สำเร็จ” (success) และเป็นความ “ล้มเหลว” (failure) ไปในตัว

ความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานในที่นี้ก็คือ การเคลื่อนไหวที่สามารถทำให้รัฐบาล เอกชน หรือผู้ที่เป็นต้นตอปัญหาต่างๆ ยอมที่จะเจรจาและตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของขบวนการ หรือไม่ก็กระจายผลประโยชน์ลงมาสู่ขบวนการตามข้อเรียกร้อง

ส่วนที่เห็นว่าเป็นความล้มเหลวก็คือ การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน ไม่สามารถนำกลุ่มเคลื่อนไหวไปถึงเป้าหมายหรืออุดมการณ์ของกลุ่ม โดยไม่สามารถที่จะกดดัน หรือกระทำการให้รัฐบาล เอกชน หรือผู้ที่เป็นต้นตอปัญหายอมรับและ

ตอบสนองต่อข้อเรียกร้องอย่างเป็นผลสำเร็จ ในกรณีนี้นอกจากจะไม่บรรลุตามข้อเรียกร้องแล้ว กลุ่มเคลื่อนไหวยังต้องเผชิญกับการถูกปราบปรามอย่างรุนแรง เช่น ถูกเจ้าหน้าที่รัฐหรือฝ่ายตรงข้ามกระทำรุนแรง ทุบตี ลอบทำร้าย หรือในบางกรณีรัฐ เอกชน หรือผู้ที่เป็นต้นตอปัญหาใช้ช่องทางศาลยุติธรรมฟ้องร้องดำเนินคดีกับแกนนำหรือสมาชิกขบวนการ จนทำให้คนเหล่านี้ต้องยุติบทบาทไปในที่สุด

อันที่จริงการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม อีสานแต่ละขบวนการ “สำเร็จ” และ “ล้มเหลว” แตกต่างกันไป บางขบวนการประสบความสำเร็จทางการเคลื่อนไหวในระดับสัญลักษณ์เท่านั้น คือสามารถดึงคนกลุ่มต่างๆ ให้มาสนใจ เห็นอกเห็นใจและรับรู้ถึงวิกฤตการณ์ปัญหาที่ขบวนการกำลังเผชิญ และบางขบวนการสามารถสร้างแรงกดดันต่อรัฐบาล เอกชน หรือผู้ที่เป็นต้นตอปัญหาให้หันมาเปิดการเจรจาและตอบสนองต่อข้อเรียกร้อง แต่ในขณะที่บางขบวนการกลับต้องเผชิญกับความล้มเหลว

ตัวอย่างที่เป็นความล้มเหลวตรงนี้เคยเกิดขึ้นมาแล้วกับกรณีของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสาน คือการเคลื่อนไหวของขบวนการที่ดำเนินมากกว่าทศวรรษเศษ ยังไม่สามารถที่จะทำให้รัฐบาลดำเนินการตามข้อเรียกร้องได้อย่างเป็นจริง ซึ่งนอกจากการเคลื่อนไหวของขบวนการจะไม่ประสบความสำเร็จตามประเด็นเรียกร้องแล้ว สมาชิกขบวนการยังต้องถูกเจ้าหน้าที่รัฐและ

ฝ่ายต่อต้านอื่นๆ ทำการต่อต้าน บางครั้งถูกลอบทำร้ายต่อชีวิตและร่างกาย หรือมีการฟ้องร้องดำเนินคดีกับแกนนำ

ประเด็นนี้เป็นผลกระทบทางลบต่อขบวนการและเป็นสาเหตุสำคัญที่กระทบต่อ “กระบวนการภายใน” ของขบวนการ โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวที่ขบวนการไม่สามารถฝ่าฟันอุปสรรคไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ ประกอบกับการสูญเสียแกนนำที่กล้าแกร่ง ในขณะที่บางคนมีคติติดตัว บางคนถูกทำร้าย สาเหตุดังกล่าวจึงทำให้ขบวนการขาดพลังในการเคลื่อนไหว

บทเรียนข้างต้นนี้คล้ายกับกรณีของขบวนการกบฏผีบุญอีสานซึ่งเคยเกิดขึ้นและผ่านมาแล้วกว่า ๑ ศตวรรษ ซึ่งท้ายที่สุดขบวนการก็ต้องยุติตัวเองลงไป เพราะถูกปราบปรามอย่างหนักจากรัฐบาลและชนชั้นปกครอง โดยที่ขบวนการก็มิได้รับการตอบสนองตามข้อเรียกร้องจากรัฐบาลแต่ประการใด

แต่อย่างไรก็ตามก็มีไม่ว่าทุกๆ ขบวนการจะประสบกับความล้มเหลวอย่าง ๒ กรณีข้างต้นเสมอไป กรณีขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานซึ่งก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อต่อต้านพระราชบัญญัติสภากรเกษตรแห่งชาติ ต่างสามารถกดดันให้รัฐบาลยินยอมยุติโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อคนยากไร้ (คจก.) ได้ หรือแม้แต่ขบวนการสมัชชาตนเองก็ดี ก็สามารถพูดได้ว่าเป็นขบวนการที่เคลื่อนไหวและประสบความสำเร็จ ซึ่งการเคลื่อนไหวที่

ยึดเยื่อของพวกเขาสามารถทำให้รัฐบาลยอมรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจากโครงการและนโยบายการพัฒนาในด้านต่างๆ อันเป็นไปตามข้อเรียกร้องของขบวนการ

นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างอื่นๆ อีก เช่น การเคลื่อนไหวของขบวนการคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูน (จังหวัดอุบลราชธานี) เขื่อนราษีไศล (จังหวัดศรีสะเกษ) กรณีทั้ง ๒ นี้แม้ว่าการตอบสนองจากฝ่ายรัฐบาลจะไม่สามารถเปิดประตูเชื่อมตามข้อเรียกร้อง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาจากการชุมนุมเคลื่อนไหวก็คือการบรรลุข้อเรียกร้องบางระดับที่กลุ่มชาวบ้านที่เดือดร้อนยอมรับได้ โดยที่รัฐบาลยินยอมให้มีคณะกรรมการการศึกษาผลกระทบและนำผลการศึกษามาพิจารณาตัดสินใจเชิงนโยบายในการบริหารจัดการเขื่อน

การพิจารณาถึงผลกระทบของการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานว่า “สำเร็จ” หรือ “ล้มเหลว” นั้นอาจพิจารณาได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะในบางกรณีการเคลื่อนไหวก็มิได้รับการตอบสนองตามข้อเรียกร้องทันที บางครั้งอาจมีผลในรัฐบาลต่อไปจากโครงสร้างโอกาสทางสังคม-การเมือง ตัวอย่างเช่นในกรณีของขบวนการสมัชชาคนจน ข้อเรียกร้องของขบวนการถูกกำหนดขึ้นในสมัยรัฐบาล นายบรรหาร ศิลปะอาชา แต่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาลสมัย พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หรือในบางข้อเรียกร้องได้รับการตอบสนองในสมัยรัฐบาล นายชวน หลีกภัย หรือบางข้อในสมัย นายทักษิณ ชินวัตร

ดังนั้นการมองถึงว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน เคลื่อนไหวเป็นผลสำเร็จหรือล้มเหลวนั้น อาจจะต้องพิจารณาจากแง่มุมต่างๆ อย่างถี่ถ้วน ทั้งนี้ ปรึกษา ปันตบแต่ง (๒๕๕๒) เสนอให้พิจารณาอยู่ ๒ ประการสำคัญๆ คือ

๑. การพิจารณาถึงความ “สำเร็จ” “ความล้มเหลว” ควรจะต้องให้ความสำคัญกับการพิจารณาการนิยามและการชี้วัดถึงความสำเร็จและความล้มเหลว เนื่องจากยังมีข้อถกเถียงที่ไม่ลงรอยอยู่มากว่าการนิยามความสำเร็จและความล้มเหลว จำเป็นจะต้องให้ใครเป็นผู้กำหนดนิยาม ระหว่าง “ผู้ศึกษา” ที่เป็นคนภายนอกองค์กร กับ “ผู้ที่อยู่ภายในขบวนการ” ซึ่งเป็นความต้องการอยู่แล้ว

๒. ผลสำเร็จของขบวนการยังสามารถเกิดขึ้นได้ในลักษณะของผลข้างเคียงที่ขบวนการมิได้ตั้งใจหรือไม่ใช่จุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ตั้งแต่ต้น รวมถึงผลที่เกิดขึ้นระหว่างการเคลื่อนไหวบางประการอาจไม่ได้มาจากการเคลื่อนไหวโดยตรงของขบวนการ

แต่ในกรณีการระบุถึงความ “สำเร็จ” หรือ “ล้มเหลว” สำหรับผู้เขียนแล้วอาจสามารถพิจารณาผ่านมิติของการตอบสนองต่อข้อเรียกร้องของขบวนการ รวมถึงอาจจะพิจารณาจากการกระจายผลประโยชน์ (ประเด็น/ข้อเรียกร้อง) ลงสู่กลุ่มผู้เคลื่อนไหวและการยอมรับในผลประโยชน์นั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการพูดถึงความ “สำเร็จ” หรือ “ล้มเหลว” จะเป็นสิ่งที่พูดได้ยากและถกเถียงกันไม่จบ แต่การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานในแต่ละครั้งก็ได้ทำให้เกิดมิติใหม่ สิ่งใหม่ๆ ขึ้นภายในขบวนการ โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวของขบวนการได้กลายเป็น“ห้องเรียนประชาธิปไตย” ที่ดี การเคลื่อนไหวของแต่ละขบวนการที่เคลื่อนไหวเป็นเวลาหลายๆ ปี ได้ทำให้ชาวบ้านอีสานที่ร่วมขบวนการได้เรียนรู้ถึงการใช้สิทธิของตนเอง ได้เรียนรู้ถึงกลไกประชาธิปไตย และทำให้เกิดการตื่นตัวทางการเมือง-สังคมอย่างกว้างขวาง

ปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการเคลื่อนไหว

ทุกๆ ครั้งที่เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยทั่วไป เรามักจะคิดว่าขบวนการจะต้องประสบความสำเร็จในการรักษาผลประโยชน์และนำความสำเร็จมาสู่กลุ่มเคลื่อนไหว หรือไม่อย่างน้อยที่สุดก็สร้างอำนาจต่อรองเพื่อที่จะปกป้องจากการถูกคุกคามจากอำนาจภายนอกอย่างเป็นทางการ

ในความเป็นจริงแล้วไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป บางครั้งเรา กลับพบว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีบทบาทหน้าที่ในการเคลื่อนไหวต้องเผชิญกับเงื่อนไข ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ มากมาย จนบางครั้งก็ไม่สามารถนำความสำเร็จมาสู่ขบวนการ และสำหรับในกรณีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานก็เช่นเดียวกัน การ

เคลื่อนไหวยังต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานเคลื่อนไหวไปสู่ระดับที่เป็นการปฏิเสธและตั้งคำถามกับโครงสร้าง

ปัญหาและอุปสรรคภายในขบวนการ

โดยทั่วไปทุกๆ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานมักจะประสบกับปัญหาและอุปสรรคในการเคลื่อนไหวไม่เหมือนกัน ในประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน ปัญหภายในขบวนการที่เผชิญมีให้เห็นตั้งแต่ ๑) ปัญหาของตัวผู้นำขบวนการ ๒) ปัญหาการขาดกระบวนการเรียนรู้ภายใน และขาดจิตสำนึกในการเคลื่อนไหวต่อสู้

ปัญหาเหล่านี้นำมาซึ่งความถดถอยของการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน จากประวัติศาสตร์ของการเคลื่อนไหวเรามักพบว่าเมื่อขบวนการเคลื่อนไหวไปได้ระยะหนึ่ง ขบวนการมักจะเผชิญกับสภาพปัญหาและอุปสรรคภายในขบวนการ โดยเฉพาะ

ประการแรก คือ ปัญหาของตัวผู้นำขบวนการ เรา มักจะพบอยู่เป็นประจำว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานที่ไม่สำเร็จหลายๆ ขบวนการ สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะผู้นำในการเคลื่อนไหวมีลักษณะนำการเคลื่อนไหวแบบ “ผู้นำเดี่ยว” (single leadership) มากกว่าการนำการเคลื่อนไหวแบบ “ผู้นำรวมหมู่” (collective leadership)

การนำการเคลื่อนไหวแบบผู้นำเดี่ยวมีผลต่อขบวนการเป็นอย่างมาก เนื่องจากผู้นำตกเป็นเป้าหมายของการปราบปรามจากฝ่ายตรงข้าม กรณีนี้เห็นได้ชัดเจนจากขบวนการกบฏผืนบุญอีสานที่การเคลื่อนไหวโดยใช้วิธีแบบผู้นำเดี่ยว และรวมศูนย์อำนาจในการตัดสินใจไว้ที่ผู้นำเพียงไม่กี่คน จนผู้นำในขณะนั้นถูกปราบปรามอย่างโหดเหี้ยมรุนแรง

นอกจากนี้การเคลื่อนไหวแบบผู้นำเดี่ยวยังมีปัญหาในการตัดสินใจ โดยเฉพาะการตัดสินใจของผู้นำเดี่ยวอาจมีปัญหาในการนำพาขบวนการ เพราะผู้นำขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานบางคนชอบวิธีการเคลื่อนไหวแบบถอนรากถอนโคน ไม่ประนีประนอม ผู้นำขบวนการลักษณะนี้นับว่ามีผลต่อการถดถอยของขบวนการโดยตรง เพราะมีความสับสนเสี่ยงต่อการละเมิดกฎหมาย และอาจตกอยู่ในสถานการณ์ที่รัฐสามารถที่จะตอบโต้ด้วยวิธีรุนแรงได้ทุกเมื่อ

ประการที่สอง คือ ปัญหาการขาดกระบวนการเรียนรู้ภายในและการขาดจิตสำนึกในการเคลื่อนไหวต่อสู้ การเคลื่อนไหวของหลายขบวนการที่ผ่านมา ผู้ร่วมขบวนการส่วนใหญ่มักเป็นชาวบ้านในชนบทอีสาน เป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีประสบการณ์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้เท่าใดนัก การเข้าร่วมขบวนการจึงมาจากแหล่งที่ผู้คนมีหลากหลาย และความหลากหลายที่ว่านี้ก็ขาดประสบการณ์และการเรียนรู้การเคลื่อนไหว โดยเฉพาะปฏิบัติการเคลื่อนไหวที่บางครั้งขบวนการได้ยกระดับขึ้นโดยเป็นการทำทนายและละเมิดกฎหมาย ใน

กรณีนี้รัฐเองก็มักจะยกระดับของการตอบโต้ตามขึ้นไปด้วย การยกระดับกดดันเช่นนี้ได้กลายเป็นจุดเปราะบางของการเคลื่อนไหวของหลายๆ ขบวนการ เนื่องจากสมาชิกขบวนการที่เป็นชนวนชาวไร่ที่ไม่เคยมีทักษะ ไม่เคยผ่านการจัดประสบการณ์ในการสร้างจิตสำนึกการต่อสู้ร่วม (insurgent consciousness) เมื่อสถานการณ์พัฒนาไปสู่ความรุนแรงสมาชิกขบวนการก็มักจะถูกจับกุม ถูกกวาดต้อน หรือถูกทำร้าย

ปัญหาและอุปสรรคภายนอกขบวนการ

ปัญหาและอุปสรรคภายนอกขบวนการที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานเผชิญมากที่สุดสำหรับทุกๆ ขบวนการก็คือการทำลายความชอบธรรมขบวนการ (discredit) หรือ “ป้ายสีกล่าวหา” เป็น “มือเบ็ดเงินใจโหด” หรือบ้างกล่าวหาว่าได้รับการสนับสนุนจากนักการเมือง เป็นมือเบ็ดที่มีนักการเมืองหนุนหลังบ้าง ยุทธวิธีเช่นนี้ล้วนแล้วแต่เป็นวิธีที่รัฐบาลใช้มาโดยตลอดเมื่อต้องเผชิญหน้ากับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน เพราะเป็นวิธีการตอบโต้ขบวนการที่ง่ายและค่อนข้างได้ผลดีในระดับสัญลักษณ์ ซึ่งสามารถปกป้องความชอบธรรมให้กับรัฐบาลได้

หลายๆ กรณีเราพบว่า รัฐบาลมักจะใช้สื่อสารมวลชนซึ่งเป็นกระบอกเสียงทั้งของตนเองและสื่อสารมวลชนอื่นๆ ประโคมข่าวทำลายความชอบธรรมของขบวนการ ในยุคที่สื่อสารมวลชนเข้าถึง

ประชาชนได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว รัฐบาลสามารถสร้างวาทกรรม “มีอับรับจ้าง” เพื่อลดจำนวนผู้ที่จะเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับกลุ่มสมาชิกขบวนการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานต่างๆ ยังต้องเผชิญหน้ากับ “ฝ่ายต่อต้าน”^๕ (counter movement) ที่รัฐบาลจงใจสร้างขึ้นเพื่อต่อต้านกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน และในบางสถานการณ์ฝ่ายต่อต้านที่รัฐบาลสร้างขึ้นมาอาจเป็นกลุ่มผู้สนับสนุนรัฐบาล หรือไม่ก็เป็นกลุ่มที่เห็นพ้องต้องกันกับรัฐบาล แต่ในขณะเดียวกันฝ่ายต่อต้านเหล่านี้ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบโต้และทำลายเป้าหมายของขบวนการ

ฝ่ายต่อต้านที่รัฐบาล เอกชน หรือผู้ที่เป็นต้นตอของปัญหาสร้างขึ้น ยังมีลักษณะของการก่อวินัยยุกลุ่มผู้ชุมนุมร่วมด้วย ทั้งนี้เพื่อหวังให้ขบวนการตอบโต้ด้วยอารมณ์ และเคลื่อนไหวไปสู่ความรุนแรงเพื่อรัฐบาลจะให้เหตุการณ์นั้นทำลายความชอบธรรม

การสลายความเป็นเอกภาพของขบวนการเคลื่อนไหว

^๕ เป็นขบวนการโต้กลับ (reactive movement) ซึ่งมีจุดหมายตรงกันข้ามกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมบุกเบิก (initiative movement) ทั้งนี้อาจมีลักษณะต่อต้านการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างของสังคม (social change) หรือเพื่อรักษาสถานะทางสังคมเดิม (status quo) ก็ได้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, ๒๕๕๒)

ทางสังคมอีสานโดยรัฐบาล มักจะใช้ ๒ วิธีนี้สลับกันไปมา บทเรียนในเรื่องนี้เห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยของการเคลื่อนไหวของสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน เมื่อครั้งการเดินทางทั่วประเทศปี พ.ศ. ๒๕๓๗ เมื่อขบวนการสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานเดินทางถึงจุดนัดพบที่ลำตะคอง จังหวัดนครราชสีมา เพื่อมุ่งหน้าเดินทางเข้าสู่กรุงเทพฯ รัฐบาลในขณะนั้นได้ปล่อยข่าวลือว่ากลุ่มผู้ชุมนุมได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมืองฝ่ายค้านเพื่อโค่นล้มรัฐบาล และในขณะนั้นก็มีการก่อวินาศกรรมผู้ชุมนุมโดยฝ่ายต่อต้านที่รัฐบาลสร้างขึ้น

เช่นเดียวกับกรณีขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ภาคอีสาน ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ บริษัทประกอบกิจการเหมืองแร่ซึ่งได้รับสัมปทานการทำเหมืองแร่จากรัฐบาล เมื่อครั้งเผชิญหน้ากับกลุ่มผู้ชุมนุมบริษัท ได้ปล่อยข่าวกล่าวหาผู้ชุมนุมว่าเป็นมือที่มีเงินจู่โจมอยู่เบื้องหลัง ก่อนที่จะระดมฝ่ายต่อต้านออกมากระทำรุนแรงต่อกลุ่มผู้ชุมนุมที่เป็นสมาชิกขบวนการ

การศึกษาของ สุภัทร์ สมอนา (๒๕๕๗) ที่ทำการศึกษา “อุปสรรคต่อความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสาน” ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าสาเหตุที่การเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสานไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายนั้น พบเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการบรรลุเป้าหมาย ๒ ปัจจัยหลักๆ คือ

๑) ปัจจัยภายในขบวนการ

มีสาเหตุมาจากข้อเรียกร้องขบวนการที่ยากแก่การตอบสนอง ซึ่งรัฐบาลไม่สามารถยอมรับ ปรับเปลี่ยน และยกเลิกได้ เนื่องจากเป็นนโยบายในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจประเทศ ประกอบกับยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวที่ใช้ยุทธวิธีตามช่องทางระบบการเมืองปกติ ซึ่งไม่ใช้ยุทธวิธีแบบจรรยาทำทนายซึ่งหน้า (direct action) ทำให้ไม่สามารถกดดันรัฐบาลและฝ่ายที่เป็นต้นตอปัญหาอื่นๆ ให้หันมาสนใจและตอบสนองต่อข้อเรียกร้องได้

๒) ปัจจัยภายนอกขบวนการ

มีสาเหตุมาจาก

๒.๑) รัฐบาลและผู้ที่เป็นต้นตอปัญหา มีการปรับตัวรับมือต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการ โดยเรียนรู้ที่จะรับมือกับขบวนการ และสามารถนำบทเรียนมากำหนดเป็นยุทธวิธีในการตอบโต้หรือยุติการเคลื่อนไหวอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การอาศัยกลไกรัฐลดความน่าเชื่อถือของขบวนการด้วยการสร้างทัศนคติเชิงลบต่อขบวนการ โดยการกล่าวหาเป็นมือรับจ้าง หรือมือเบ็ดเงินใจอยู่เบื้องหลัง หรือไม่ก็เป็นการสร้างกลุ่มต่อต้านขบวนการ (counter movement) ขึ้นมาตอบโต้การเคลื่อนไหวของขบวนการ เพื่อเป็นการรักษาเป้าหมายและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐบาลและทุนสัมปทาน รวมไปถึงการเข้ามาสนับสนุนทางสังคมกับชุมชนของ

รัฐบาลและบริษัทผู้รับสัมปทานโดยการบริจาคเงิน สิ่งของ หรือไม่ก็เป็นการจัดซื้อสาธารณูปโภคต่างๆ ให้กับชุมชนเพื่อหวังลดการต่อต้านของขบวนการลงไป

๒.๒) การขาดพลังสนับสนุนจากภายนอกขบวนการ โดยเฉพาะคนที่เป็นพลังของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างผู้มีการศึกษาสูง มีความรู้ มีหน้าที่การงานดี หรือเรียกว่า “กลุ่มคนชั้นกลางในเมือง” คนเหล่านี้ไม่ตอบสนองต่อปัญหาของชาวบ้านในท้องถิ่นเท่าที่ควร หรือแม้กระทั่งกลุ่มคนรุ่นใหม่อย่างนักศึกษาและปัญญาชนเองก็ห่างไกลจากปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้าน ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากประเด็นปัญหาเป็นประเด็นเฉพาะของชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งไกลจากความเดือดร้อนของตนเอง หรืออาจเป็นเพราะปัญหาความจำเป็นพื้นฐานในการยังชีพและมีค่านิยมแบบวัตถุนิยม

๒.๓) โครงสร้างโอกาสทางสังคม - การเมือง (social - political opportunity structure) หลังทศวรรษ ๒๕๔๐ ที่เอื้อต่อรัฐบาลและทุนสัมปทานให้สามารถดำเนินนโยบายและเร่งเร้าให้เกิดการลงทุนในภูมิภาค เช่น มาตรการในการส่งเสริมการลงทุนที่รัฐบาลให้สิทธิพิเศษต่างๆ การให้สัมปทานพิเศษแก่ทุนสัมปทาน โครงสร้างโอกาสที่เปิดกว้างกลับกลายเป็นว่าทำให้รัฐบาลและทุนสัมปทานผนึกกำลังกันอย่างแข็งแกร่งมากขึ้น

ตัวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสาน: กรณี ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสาน

ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสานคือใคร

ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสานหรือในนาม “กลุ่มคนรักบ้านเกิด” เป็นกลุ่มที่ก่อตัวจากผลพวงของนโยบายการพัฒนาประเทศ ที่รัฐบาลได้หันเหยุทธศาสตร์การพัฒนาจากเกษตรกรรมไปสู่อุตสาหกรรม โดยมุ่งหวังใช้ทรัพยากรแร่เป็นรากฐานสร้างความเจริญมั่งคั่งและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

เมื่อรัฐบาลได้ออกนโยบายการพัฒนาเหมืองแร่ และเร่งรื้อให้เกิดการลงทุนโครงเหมืองแร่ขนาดใหญ่ ทำให้ภูมิภาคต่างๆ กลายเป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ของการทำเหมืองแร่ “บ้านนาหนองบง” เป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่ถูกกำหนดเข้าเป็นส่วนหนึ่งในยุทธศาสตร์การทำเหมืองแร่ของประเทศ โดยรัฐบาลได้ให้สัมปทานแก่กลุ่มทุนเข้าประกอบกิจการเหมืองแร่ทองคำ แต่หลังจากการเปิดดำเนินการเหมืองได้ไม่นานในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน ตั้งแต่ต้นไม้เหี่ยวเฉาตาย ฝุ่นตามบ้านเรือนมีมากเกินปกติ ปลาตาย ชาวบ้านเป็นตุ่มคันตามผิวหนัง สิ่งแวดล้อมชุมชนเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว จนในที่สุดชาวบ้านไม่สามารถทนต่อสภาพความเดือดร้อนได้จึงรวมตัวกันในนาม “กลุ่มคนรักบ้านเกิด” และเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเหมืองแร่ทองคำ เริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๔๘ มาจนถึงปีปัจจุบัน

ทั้งนี้กลุ่มได้ใช้การเคลื่อนไหวในเวทีสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นที่แสดงความเป็นตัวตน เพื่อสะท้อนถึงระบบคุณค่าในการดำรงชีวิตที่ยังคงพึ่งทรัพยากรท้องถิ่นเป็นปัจจัยสำคัญ และคงไว้ซึ่งอำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง โดยมีการเรียกร้องที่สำคัญคือ ๑) คัดค้านกฎหมายแร่ที่ไม่เป็นธรรม ๒) คัดค้านการขยายประทานบัตรที่มีส่วนตัดตอนทำให้วิถีชีวิตของพวกเขากับทรัพยากรท้องถิ่นแยกขาดออกจากกัน และ ๓) เรียกร้องให้รัฐบาลแสดงความรับผิดชอบในการเยียวยาผลกระทบจากผลกระทบจากการดำเนินโครงการเหมืองแร่

รากเหง้าปัญหา

จากการศึกษาข้อมูลของกลุ่มคนรักบ้านเกิดมาตั้งแต่ปี ๒๕๔๘-๒๕๕๗ และการวิเคราะห์ข้อมูลทีกระทำขึ้นในระหว่างปี ๒๕๕๖-๒๕๕๗ ขบวนการได้ทำการวินิจฉัยกรณีปัญหาของโครงการเหมืองแร่ทองคำของรัฐบาลว่า ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นเกิดจากสาเหตุประการสำคัญๆ คือ

๑) ความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรแร่

โดยรัฐ

ความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรแร่โดยรัฐนั้น ขบวนการได้สื่อความหมายของความไม่เป็นธรรมผ่านปัญหากฎหมายแร่ (พ.ร.บ. แร่ ฉบับที่ ๕ พ.ศ.๒๕๔๕) ที่มีลักษณะลิดรอน

สิทธิทรัพยากรของพวกเขา และสัญญาสัมปทานเหมืองแร่ที่มีลักษณะเป็นการผูกขาดทรัพยากรแร่ระหว่างรัฐกับทุน

ในการศึกษาพบว่า ขบวนการได้วินิจฉัยว่ากฎหมายแร่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ที่ออกโดยรัฐบาลเป็นต้นตอสำคัญของปัญหาความเดือดร้อน ทั้งนี้ขบวนการมองเห็นถึงความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรแร่จากการที่รัฐใช้กฎหมายเข้าไปควบคุมทรัพยากรท้องถิ่น โดยที่รัฐมีอำนาจบริหารจัดการแต่เพียงผู้เดียว ปัญหาของกฎหมายแร่ที่ขบวนการได้วินิจฉัยคือ เห็นว่า “กฎหมายแร่ได้แยกแร่ที่เป็นส่วนหนึ่งในเนื้อดินหรือเนื้อเดียวกับที่ดินออกจากกัน ด้วยการออกกฎบังคับไม่ให้ผู้ใดสำรวจหรือทำเหมืองแร่ในที่ใดๆ ไม่ว่าที่แห่งนั้นจะเป็นสิทธิของบุคคลใดหรือไม่ก็ตาม เว้นแต่จะได้รับสัมปทานจากรัฐ” การบัญญัติเช่นนี้ทำให้ทรัพยากร “แร่เป็นของรัฐ” ในขณะที่ชาวบ้านต่างเชื่อว่าเป็นการกีดกันพวกตนออกจากการเป็นเจ้าของทรัพยากร

กฎหมายแร่สำหรับขบวนการจึงกลายเป็นเครื่องมือในการเข้าควบคุมทรัพยากรท้องถิ่น และนำมาซึ่งความไม่เป็นธรรมแก่ชาวบ้าน กฎหมายแร่ทำให้รัฐเข้าไปหรืออนุญาตให้กลุ่มทุนเข้าไปทำการสำรวจและทำเหมืองแร่ได้โดยชอบธรรม การใช้เครื่องมือทางกฎหมายในการเข้าไปควบคุมทรัพยากรของรัฐส่งผลให้ที่ดินกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองของชาวบ้านรวมทั้งที่สาธารณะต่างๆ ที่ชุมชนใช้พึ่งพาในการดำรงชีพหมดไป

นอกจากนี้ ขบวนการยังวินิจฉัยปัญหากรณีของโครงการเหมืองแร่ว่า เป็นปัญหาของสัญญาสัมปทานเหมืองแร่ด้วย ซึ่งเป็นผลจากการที่รัฐบาลแก้ไข พ.ร.บ. แร่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ด้วยการเพิ่มเติมมาตรา ๖ ทวิ สนับสนุนการทำเหมืองแร่ของกลุ่มทุนสัมปทาน โดยขบวนการมองว่าเป็นกรณีที่รัฐต้องการสนับสนุนกลุ่มทุนให้เข้าถึงทรัพยากรแร่ได้ง่ายดายขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องจากปัญหาการพัฒนาทรัพยากรแร่ที่ไม่สามารถขยายตัวได้เพิ่มขึ้นตามเป้าหมายทางอุตสาหกรรม ทำให้รัฐบาลเร่งผลักดันแก้ไข พ.ร.บ. แร่ พ.ศ. ๒๕๑๐ ด้วยการเพิ่มเติมมาตรา ๖ ทวิ เนื่องจากกฎหมายแร่ที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนั้นไม่อาจเร่งรัดการผลิตแร่ให้ได้ผล และอำนวยความสะดวกแก่ประเทศตามที่วางแผนไว้ จึงได้เพิ่มมาตรา ๖ ทวิ เพื่อเปิดโอกาสให้นักลงทุนทำ “สัญญาสัมปทานพิเศษ” กับรัฐได้ เนื่องจากสัมปทานปกติ ตามกฎหมายแร่ที่ใช้บังคับอยู่มีข้อจำกัดในเรื่องขนาดพื้นที่ อายุสัมปทาน คุณสมบัติของผู้ขอสัมปทาน หลักเกณฑ์ เงื่อนไขและวิธีการที่เป็นอุปสรรคต่อการลงทุนในพื้นที่ขนาดใหญ่

ขบวนการเห็นว่า สัญญาสัมปทานพิเศษที่รัฐบาลกำหนดขึ้นให้แก่กลุ่มทุนนั้น เป็นการผูกขาดการใช้ทรัพยากรแร่อย่างสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่นอกเหนือจากที่สัมปทานปกติได้อนุญาตไว้ กลุ่มทุนสามารถเข้าดำเนินการสำรวจและทำเหมืองต่อเนื้อโดยไม่จำเป็นต้องยื่นขออาชญาบัตรและประทานบัตรอีก กรณีนี้ถือเป็นการจับจองพื้นที่แหล่งแร่ล่วงหน้า ปัญหาที่ขบวนการเห็น

ว่ารัฐบาลเอื้อประโยชน์แก่กลุ่มทุน โดยสัญญาสัมปทานพิเศษที่ รัฐบาลกำหนดขึ้นนั้น นอกจากจะเป็นการจูงใจการลงทุนในทรัพยากร แร่ ยังเป็นหลักประกันแก่บริษัทเจ้าของโครงการที่ทำสัญญาว่าจะ ได้รับอาชญาบัตรและประทานบัตรอย่างแน่นอน ที่สำคัญสัญญา สัมปทานพิเศษไม่มีกำหนดวันสิ้นสุด ฉะนั้นไม่ว่าจะมีเหตุการณ์ใด เกิดขึ้นในพื้นที่ก็ตาม เช่น การเคลื่อนไหวคัดค้านของขบวนการ การ เรียกร้องให้ยุติโครงการ ฯลฯ สัญญาสัมปทานพิเศษที่ออกโดยรัฐก็จะ ยังคุ้มครองแหล่งแร่ นั้นไว้ให้กับกลุ่มทุนที่ทำสัญญา และสามารถจับ จองและใช้ประโยชน์พื้นที่โดยชอบธรรมจากสัญญาสัมปทานพิเศษ กรณีเช่นนี้จึงไม่เป็นธรรมต่อขบวนการ เพราะทรัพยากรท้องถิ่นที่ใช้ใน การดำรงชีพตกไปอยู่ในการควบคุมของกลุ่มทุนสัมปทาน

๒) นโยบายการพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต และชุมชน

นอกเหนือจากปัญหาความไม่เป็นธรรมในการ จัดการทรัพยากรแร่โดยรัฐ ขบวนการยังได้วินิจฉัยปัญหาความ เดือดร้อนที่เกิดขึ้นจากโครงการเหมืองแร่ว่า มีสาเหตุจากนโยบายการ พัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับสภาพชีวิตจริงของชาวบ้านในพื้นที่

จากการศึกษาสำรวจพบว่า ขบวนการได้วินิจฉัยว่า การที่รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศ โดยการนำเอา ทรัพยากรแร่ไปกำหนดเป็นทรัพยากรเป้าหมายในการสร้างความ เจริญทางเศรษฐกิจนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชุมชน

เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการนำทรัพยากรแร่ไปผนวกกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กรณีเช่นนี้ได้ทำให้เกิดการคุกคามขูดรีดทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทรัพยากรแร่จำนวนไม่น้อยถูกฝังงอหายไปเป็นทุนเศรษฐกิจ เห็นได้จากแผนพัฒนาฯ ทุกๆ ฉบับที่ยังคงมุ่งส่งเสริมและสนับสนุนการใช้ทรัพยากรแร่เพื่อเพิ่มมูลค่าการส่งออกผลิตภัณฑ์ที่ใช้แร่เป็นวัตถุดิบ การกระจายตลาดส่งออกสินค้าจากแร่ รวมถึงการเร่งรัดสำรวจหาแหล่งแร่ใหม่ๆ ในขณะที่ท้องถิ่นเองยังคงพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต

นโยบายการพัฒนาที่เน้นด้านอุตสาหกรรมมากกว่าเกษตรกรรมที่ลงมือชาวบ้านจึงกลายเป็นปมปัญหามากกว่าที่จะเอื้อต่อวิถีชีวิต ในขณะเดียวกันนโยบายที่รัฐบาลมุ่งส่งเสริมอันนี้กลับไปสนับสนุนกลุ่มผู้ให้กลุ่มทุนสัมปทานเติบโต รายงานของ กรมทรัพยากรธรณี (๒๕๔๓) พบว่า ในการทำเหมืองแร่ทองคำของบริษัททุ่งคำฯ บนภูทับฟ้าและภูซำป่าบอนเมื่อผ่านกระบวนการแต่งแร่คาดว่าจะได้ทองคำประมาณ ๕ ตัน คิดเป็นมูลค่าประมาณ ๑,๕๐๐ ล้านบาท โดยในปี ๒๕๕๐ บริษัทฯ ผลิตทองคำได้ ๐.๙๓ ตัน และปี ๒๕๕๑ สามารถผลิตได้สูงถึง ๑ ตัน ซึ่งนับเป็นปริมาณมาก แต่แม้จะมีมูลค่าจากการทำเหมืองแร่ทองคำเป็นจำนวนมาก สำหรับขบวนการกลับเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับวิถีการดำรงชีพ เพราะทรัพยากรของชุมชนที่สูญเสียไปนั้นไม่คุ้มค่าทางเศรษฐกิจ และสังคม และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่

นอกจากนี้ยังพบว่า นโยบายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและชุมชนอย่างมาก โครงการเหมืองแร่ทองคำของบริษัททุ่งคำ ที่ดำเนินการอยู่นั้นชาวบ้านต้องประสบกับการปนเปื้อนของแหล่งน้ำผิวดิน รวมถึงผลกระทบต่อไร่นา ผลกระทบต่อจำนวนปลาที่ลดลง ขบวนการวิวินิจฉัยว่า น้ำที่ปนเปื้อนสารเคมีตั้งแต่เป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุที่ทำให้เกิดการลดลงของผลผลิตในวงกว้าง จากรายงานของ ศูนย์ข้อมูลสิทธิมนุษยชนและสันติภาพภาคอีสาน (๒๕๕๑) หลังจากน้ำปนเปื้อนจากการเหมืองแร่ไหลลงสู่ลำห้วยและพื้นที่เกษตรกรรม ในปี พ.ศ.๒๕๕๒ ผลผลิตข้าวลดลงกว่า ๑ เท่าตัว ในทำนองเดียวกันกับปลาในท้องถื่นซึ่งเป็นอาหารหลักที่สำคัญของชาวบ้านได้ตายลงในอัตราที่ผิดปกติ ส่วนป่าชุมชนประมาณ ๙๐๐ ไร่ ซึ่งเคยเป็นแหล่งผัก สมุนไพร เป็นไม้ใช้สอย และเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติของชุมชนก็ลดลงไปด้วย ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตและชุมชนจึงถือว่ารัฐบาลล้มเหลวในการใช้นโยบายการพัฒนา

๓) การสมคบคิดร่วมมือกันระหว่างรัฐกับทุน

การประสานผลประโยชน์กันระหว่างรัฐบาลกับทุนสัมปทาน เป็นสิ่งที่ขบวนการมองว่าเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อพวกเขาในพื้นที่ นับตั้งแต่ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์การทำเหมืองแร่ ชาวบ้านและขบวนการก็ได้เริ่มรับรู้ถึงความเดือดร้อนที่ตามมา

ขบวนการได้ทำการวินิจฉัยว่า การรวมตัวกันและ
ผนึกกำลังอย่างแข็งแกร่งของรัฐบาลและทุนสัมปทาน เป็นต้นต่อ
ปัญหาที่นำความเดือดร้อนมาสู่พวกเขา โดยเชื่อว่ารัฐได้พยายามทำ
ทุกวิถีทางเพื่อให้เกิดการลงทุน และพยายามสนับสนุนให้เอกชนทั้งใน
และนอกประเทศลงทุนด้านอุตสาหกรรมเหมืองแร่ให้ขยายเติบโต ทั้งนี้
ก็เพื่อให้เป็นไปตามยุทธศาสตร์ที่รัฐบาลได้กำหนดเอาไว้

การผนึกกำลังอย่างแข็งแกร่งระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับ
ฝ่ายทุนที่ขบวนการวินิจฉัยว่าเป็นปัญหาก็คือ กรณีของกฎหมาย
ประกอบการทำเหมืองแร่ เช่น พ.ร.บ. สภาการเหมืองแร่ พ.ศ. ๒๕๒๖
ขบวนการเห็นว่าเป็นกฎหมายที่ถูกออกแบบมาเพื่อให้กลุ่มทุน
สัมปทานเหมืองแร่ผนึกรวมเข้ากับอำนาจรัฐอย่างเข้มแข็ง เนื่องจากได้
ให้สิทธิแก่กลุ่มทุนสัมปทานเหมืองแร่เข้าไปเป็น “คณะกรรมการ
ร่วมกับภาครัฐ” โดยให้มีอำนาจหน้าที่ในการเสนอแนะ ให้ความเห็น
และให้คำปรึกษาในด้านการประกอบอุตสาหกรรมเหมืองแร่ รวมไปถึง
การออกนโยบายอุตสาหกรรมเหมืองแร่ร่วมกับรัฐ ความสัมพันธ์
ระหว่างรัฐบาลกับทุนสัมปทานในรูปแบบองค์กร “สภาการเหมืองแร่”
จึงเป็นสิ่งที่ขบวนการมองว่าเป็นการสมคบคิดเอื้อประโยชน์ต่อกัน
โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้รัฐออกมาตรการหรือนโยบายส่งเสริมและ
พัฒนาอุตสาหกรรมเหมืองแร่ที่เป็นประโยชน์กับกลุ่มทุนสัมปทาน เช่น
การได้สิทธิในการสำรวจและทำเหมืองแร่ระยะยาว (สัมปทานพิเศษ)
การออกมาตรการส่งเสริมการลงทุนด้วยการงดเว้นหรือลดหย่อนภาษี

ต่างๆ (BOI) การส่งเสริม สนับสนุน การศึกษา การค้นคว้า การวิจัย และการทดลองเกี่ยวกับอุตสาหกรรมแร่ เพื่อเป็นประโยชน์ให้กับนัก กลุ่มทุนในการต่อยอดขอสัมปทานสำรวจและทำเหมืองแร่

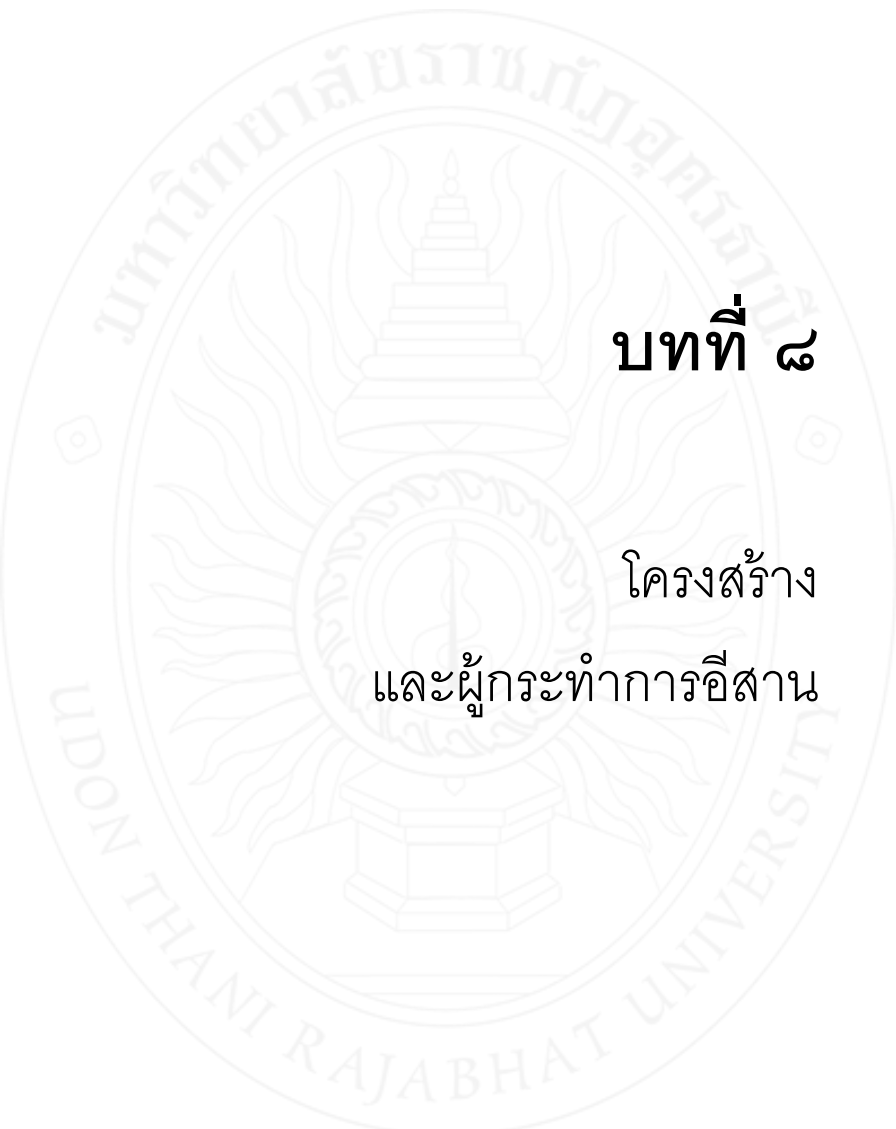
ปัญหาการสมคบคิดระหว่างรัฐบาลกับทุนสัมปทาน จึงกลายเป็นความเดือดร้อนของชาวบ้าน นอกจากนี้ขบวนการยัง สะท้อนปัญหาผ่านบทลงโทษทางกฎหมายที่มีลักษณะอ่อนแอ และไม่สามารถลงโทษผู้ประกอบการเหมืองแร่ที่กระทำผิดได้ในบางกรณี เห็น ได้จากกรณีที่เกิดขึ้นกับพื้นที่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่ชาวบ้านได้จัดการ เรียกร้องสิทธิทางน้ำไปยังรัฐบาลในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยมีการจัด ชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัดเลย เพื่อเรียกร้องให้ทางจังหวัดแก้ไข ปัญหาจากน้ำปนเปื้อน และในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ชาวบ้านได้ยื่นหนังสือ ต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เพื่อร้องเรียนกรณีที่ชาวบ้าน ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชน การเรียกร้องเกี่ยวกับปัญหาที่ เกิดขึ้น แม้เป็นกรณีที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบทั้งทางสุขภาพ การ ละเมิดสิทธิชุมชน และการละเมิดสิทธิทำกิน แต่รัฐบาลก็ล้มเหลวใน การเอาผิดหรือลงโทษกับบริษัทๆ ที่เป็นผู้ก่อปัญหา บทลงโทษที่มี สภาพอ่อนแอ ขาดความชัดเจน สำหรับขบวนการนอกจากจะมองว่า เป็นความล้มเหลวของรัฐบาลที่ไม่สามารถบังคับให้กลุ่มทุนแสดง ความรับผิดชอบต่อปัญหาผลกระทบ ยังถือเป็นการสมคบคิดร่วมมือ กันระหว่างรัฐบาลกับทุนสัมปทานอีกด้วย

สรุป

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานเป็นการรวมกลุ่มกระทำกรทางสังคมของชาวอีสานเพื่อตอบโต้ คัดค้าน หรือปฏิเสธต่อการเปลี่ยนแปลงจากการกระทำของรัฐบาล เอกชน/ทุน หรือผู้ที่เป็นตัวตอปัญหา

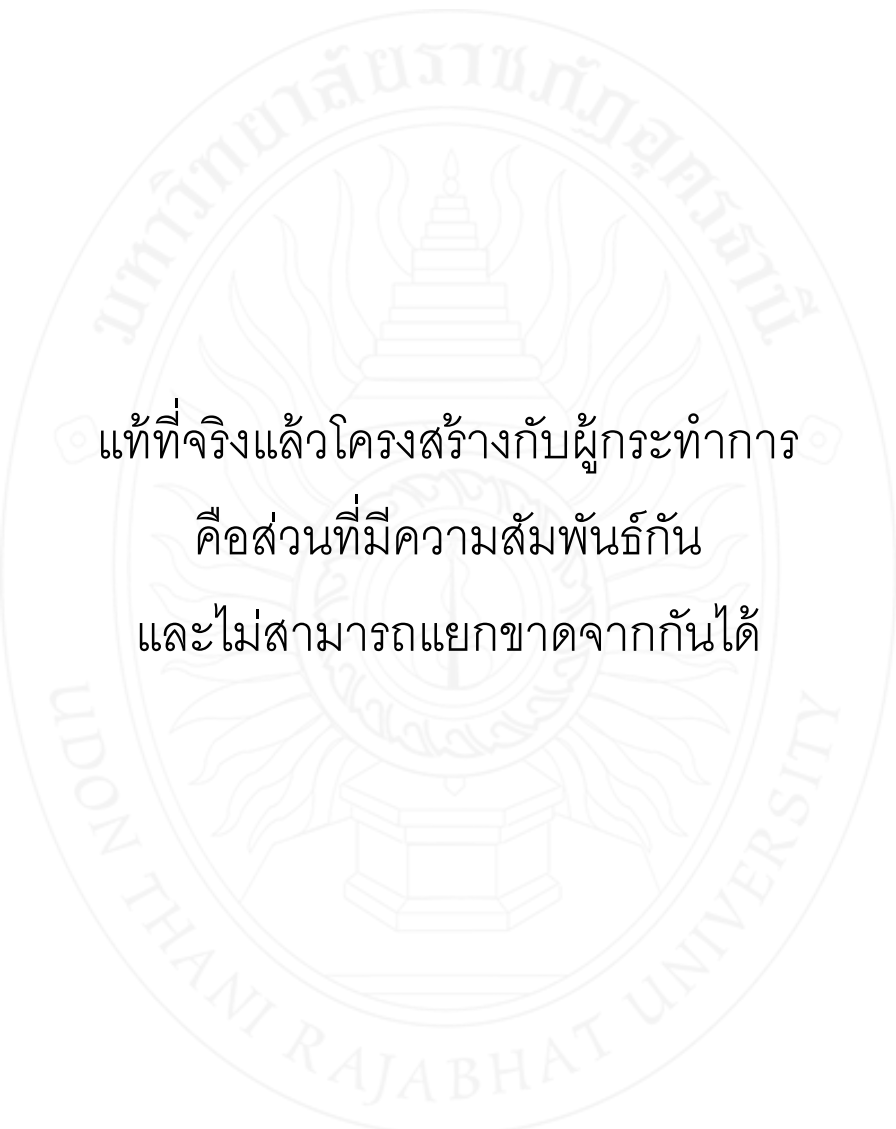
ในอดีตผู้ที่เป็นคูกรณีปัญหาของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานมักจะเป็นชนชั้นปกครอง แต่ในยุคประชาธิปไตยเบ่งบาน คูกรณีปัญหาคือรัฐบาลทหาร และในยุคปัจจุบันมักเป็นรัฐบาลซึ่งเป็นรัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้ง และกลุ่มทุนสัมปทาน โดยแต่ละขบวนการมีวัตถุประสงค์ในการเคลื่อนไหวที่แตกต่างกัน อีกทั้งก็มีรูปแบบของการเคลื่อนไหวที่เป็นไปอย่างหลากหลาย คือมีทั้งวิธีการเคลื่อนไหวตามช่องทางระบบการเมืองปกติ และวิธีการขัดขวางทำทายระบบปกติ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของปัญหาและสถานการณ์

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอีสานที่ผ่านมา การเคลื่อนไหวมีทั้งประสบความสำเร็จและล้มเหลว โดยความสำเร็จและความล้มเหลวเกิดขึ้นจากทั้งปัจจัยภายในและภายนอกขบวนการ ซึ่งความสำเร็จที่ว่านี้คือการเคลื่อนไหวที่ทำให้รัฐบาล ทุนสัมปทาน หรือผู้ที่เป็นตัวตอปัญหาตอบสนองต่อข้อเรียกร้อง แต่ที่ไม่สำเร็จก็คือข้อเสนอของขบวนการถูกปฏิเสธ อีกทั้งยังต้องถูกปราบปรามจากฝ่ายต่อต้านอย่างรุนแรง

บทที่ ๘

โครงสร้าง
และผู้กระทำการอีสาน

The background features a large, faint watermark of the Udon Thani Rajabhat University logo. The logo is circular and contains a central image of a stupa (a tiered Buddhist monument) with flames rising from its base. The Thai text "มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี" is written along the top inner edge of the circle, and "UDON THANI RAJABHAT UNIVERSITY" is written along the bottom inner edge.

แท้ที่จริงแล้วโครงสร้างกับผู้กระทำการ
คือส่วนที่มีความสัมพันธ์กัน
และไม่สามารถแยกขาดจากกันได้

เมื่อก่อนเราเคยเข้าใจว่าโครงสร้างก็อยู่เฉพาะแต่โครงสร้าง มีหน้าที่บีบบังคับให้คนปฏิบัติตาม หากผู้ใดฝ่าฝืนและไม่ปฏิบัติตามก็ มักจะถูกลงโทษจากโครงสร้าง “โครงสร้าง” จึงมีสถานภาพเป็นทั้ง “อำนาจ” และการ “บีบบังคับ” อยู่ในตัวอย่างอัตโนมัติ ส่วนผู้กระทำการก็มีสถานะเป็นแต่เพียงส่วนที่อยู่นอกเหนือจากโครงสร้าง มีหน้าที่ ปฏิบัติตามโครงสร้าง ตามบรรทัดฐานและกฎระเบียบที่โครงสร้างได้ วางเอาไว้ การมองความสัมพันธ์ของโครงสร้าง-ผู้กระทำการใน ลักษณะนี้เราจึงเห็นโครงสร้างแยกขาดกันกับผู้กระทำการ แต่ความ เป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะโดยแท้ที่จริงแล้วโครงสร้างกับผู้กระทำการ คือส่วนที่มีความสัมพันธ์กันและไม่สามารถแยกขาดจากกันได้

เพื่อให้เข้าใจเนื้อหาที่ผู้เขียนพยายามสร้างความเข้าใจ ใน บทนี้จึงเป็นการกล่าวถึงโครงสร้างและผู้กระทำการอีสานว่า คนอีสาน ได้เข้าไปปฏิสัมพันธ์กับโครงสร้างอย่างไร พวกเขาปฏิบัติภารกิจกับ โครงสร้างที่กำลังกำหนดพวกเขาอยู่อย่างไร และโครงสร้างเหล่านั้นรับ

ใช้คนอิสานอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอกย้ำให้เห็นถึง “อำนาจ” และ “ตัวตน” คนอิสานในมิติต่างๆ แต่ก่อนที่จะได้ทำความเข้าใจดังกล่าว ในส่วนแรกผู้เขียนจะได้นำเสนอเกี่ยวกับข้อเสนอหรือมโนทัศน์ทาง ทฤษฎีสังคมวิทยาที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นการปูพื้นไปสู่การทำความเข้าใจ “โครงสร้างและผู้กระทำกรอิสาน”

ถ้าไม่ใช่เรื่องโครงสร้างก็เป็นเรื่องผู้กระทำกร

ตามจารีตของวิธีคิดทางสังคมวิทยาที่มีมาแต่เดิมนั้น เรา มักจะแบ่งโลกทางทฤษฎีสังคมวิทยาออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ถ้าไม่ใช่กลุ่ม ที่อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์โดยแนวคิด “โครงสร้าง-การหน้าที่นิยม” (structure functional theory) ก็มักจะเป็นกลุ่มแนวคิด “ผู้กระทำกร นิยม” หรือกลุ่มแนวคิด “ปรากฏการณ์นิยม” (phenomenology) ทั้งนี้ กลุ่มแนวคิดโครงสร้างนิยม มักจะให้ความสำคัญกับบทบาทโครงสร้าง สังคมในการกำหนดบทบาท หน้าที่ และเจตจำนงของปัจเจก ดังเช่น แนวคิดโครงสร้าง-การหน้าที่นิยมที่เน้นบทบาทของโครงสร้างสังคมใน การกำหนดหน้าที่ของสมาชิกในสังคมเพื่อรักษาเสถียรภาพของสังคม^๑

^๑ Durkheim ให้เหตุผลว่า ๑) สังคมมีความสำคัญเหนือกว่าปัจเจกบุคคล สังคมเป็น มากกว่าผลรวมของการกระทำของปัจเจกบุคคล โดยที่สังคมมีความมั่นคงถาวร มี เอกภาพ ในลักษณะเดียวกันกับโครงสร้างต่างๆ ในสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และ ๒) โครงสร้างสังคม เป็นตัวกำหนดการกระทำกิจกรรมของคนเราในฐานะปัจเจกบุคคล (Durkheim, ๑๙๘๒)

ในขณะที่แนวคิดมาร์กซ์ซิสต์ (marxism) เน้นการกำหนดของโครงสร้างเศรษฐกิจที่มีบทบาทหลักในการควบคุมโครงสร้างสังคมส่วนอื่นๆ อีกทั้งยังมองว่าความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนสังคม

ส่วนอีกกลุ่มแนวคิดที่เน้นปัจเจกผู้กระทำ การ กลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับบทบาทผู้กระทำ การในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีเจตจำนงเสรีในการกระทำทางสังคมที่อยู่เหนือการกำหนดโดยโครงสร้างสังคม ได้แก่ แนวคิดปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (symbolic interaction) ซึ่งเชื่อว่ามนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างมีแบบแผน มีความรู้และมีเหตุผลในการกระทำต่อโลกและสังคมที่เขาเป็นอยู่อย่างสร้างสรรค์

การมองสังคมตามจารีตทางทฤษฎีในลักษณะ “ถ้าไม่เป็นเรื่องโครงสร้างก็เป็นเรื่องของผู้กระทำ การ” หรือเป็นสีดำ-ขาว ทำให้ประสบปัญหาอย่างมากในการอธิบายสังคม โดยเฉพาะในโลกที่เรากำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันซึ่งไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “สุดขั้ว” “โครงสร้างกำหนด” “ปัจเจกผู้กระทำ การกำหนด” หรือแบบ “individual-society” กล่าวง่ายๆ ก็คือไม่มีลักษณะที่เป็นแบบคู่ตรงข้ามหรือ “ทวิลักษณ์นิยม” (dualism)

ปัญหาทางทฤษฎีข้างต้นจึงไม่แปลกแต่ประการใดที่นักสังคมวิทยารุ่นหลัง (กลุ่มนักคิดหลังสมัยใหม่ กลุ่มนักคิดนีโอมาร์กซ์

ซิสต์) พยายามสลายข้อวัฏษฏีและหาทางออกทางเพื่อไม่ให้ติดกับดัก ในการมองสังคมว่าเป็นเรื่องของโครงสร้างหรือผู้กระทำการแต่เพียง อันหนึ่งอันใด แต่พยายามแก้ปัญหาออกมาเป็นแนวคิด มโนทัศน์ ใหม่ ๆ แบบสี่เทาๆ เทาที่บๆ หรือเทาจางๆ ซึ่งไม่ใช่สีดำ-ขาว อย่างที่เรา เคยมองเห็นมา ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือกลุ่มแนวคิดที่ปฏิเสธวิถีคิด แบบทวิลักษณ์นิยม เช่น แนวคิดหลังสมัยใหม่ (postmodernism) แนวคิด “structuration” ของ Giddens (๑๙๙๑) หรือที่ เอก ตั้งทรัพย์ วัฒนา (๒๕๕๐ อ้างใน ศิริพรรณ นกสวน และเอก ตั้งทรัพย์วัฒนา, ๒๕๕๑) แปลเป็นภาษาไทยว่า “ทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้างความสัมพันธ์ ทางสังคม”

โครงสร้างและผู้กระทำการในทัศนะของกิดเดนส์

กิดเดนส์ (Giddens) ได้อธิบายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ ระหว่าง “โครงสร้าง” (structure) กับ “ผู้กระทำการ” (agency) หรือ การกระทำ (action) โดยมองความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่าง โครงสร้างสังคมกับปัจเจกผู้กระทำการ (บุคคล/ปัจเจกบุคคล กลุ่ม บุคคล) ในแง่มุมที่แตกต่างจากความเชื่อดั้งเดิมของนักสังคมวิทยายุค ก่อนที่เชื่อว่าโครงสร้างมิได้ครอบงำและกำหนดการกระทำของมนุษย์ หรือมนุษย์/ปัจเจกผู้กระทำการมิได้เป็นแต่เพียงฝ่ายเดียวที่ถูกกระทำ จากองค์ประกอบของโครงสร้าง

ทั้งนี้ กิดเดนส์ ได้เริ่มงานศึกษานี้อย่างจริงจังในปี ค.ศ. ๑๙๗๖ เรื่อง “กฎเกณฑ์ใหม่ของวิธีการทางสังคมวิทยา” (New Rules of Sociological Method) (Giddens, ๑๙๗๖) ก่อนที่จะพบข้อสรุป และเสนอให้นักสังคมวิทยาเปลี่ยนความสนใจจากข้อเท็จจริงทางสังคม (social facts) แบบที่ เดอร์ไคม์ (Durkhem) เคยเสนอเอาไว้ และมาสนใจตัวมนุษย์ที่มีกิจกรรมในการผลิตรูปแบบต่างๆ ในสังคมแทน

กิดเดนส์ ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนว่าการทำความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและวัตถุนั้นมีอาจที่จะใช้มุมมองแบบทวิลักษณ์ แต่ควรที่จะออกจากกับดักความคิดตรึงนี้และมุ่งความสนใจไปที่การกระทำระหว่างกันในลักษณะของ “structuration” ที่ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกผู้กระทำกับโครงสร้างสังคมซึ่งมีลักษณะเป็นการ “กำหนด-ถูกกระทำต่อกันและกัน”

ฉะนั้น โครงสร้างและผู้กระทำที่ กิดเดนส์ นำเสนอเอาไว้จึงแตกต่างจากมุมมองทางสังคมวิทยาเดิมซึ่งไม่มีลักษณะที่โครงสร้างเป็น “ผู้กระทำ” (subjectivity) และมนุษย์มีลักษณะเป็น “ผู้ถูกกระทำ” (objectivity) แบบเส้นตรงหรือแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ความสัมพันธ์และการกระทำทางสังคมมีลักษณะย้อนแย้งกันไปมาระหว่างโครงสร้างสังคมกับปัจเจกผู้กระทำ

สำหรับ กิดเดนส์ แล้วเขามองโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมซับซ้อนและลุ่มลึกกว่านักสังคมวิทยายุคก่อน เขาเห็นว่าทั้งโครงสร้างและมนุษย์ต่างก็มีลักษณะเป็นผู้ “กระทำ” และมีลักษณะเป็นผู้ “ถูกกระทำ” ไปพร้อมๆ กัน กล่าวคือ ต่างฝ่ายต่างกระทำย้อนไปย้อนมาในลักษณะที่เป็นวิภาษวิธี (dialectic) คือ บั๊จเจกบุคคลสร้างกฎเกณฑ์กติกาขึ้นมา กฎเกณฑ์เหล่านั้นก็กลับมาบังคับควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ และมนุษย์เองก็พยายามที่จะหาวิธีปรับเปลี่ยนโครงสร้างอันนั้นไปเรื่อยๆ ซึ่งโครงสร้างที่เกิดขึ้นใหม่ก็มีทั้งลักษณะที่กลับมาบังคับควบคุมและรับใช้มนุษย์เช่นเดิม ซึ่งในกรณีดังกล่าว บั๊จเจกบุคคลก็เป็นทั้งผู้ที่สร้างโครงสร้างและถูกกระทำจากโครงสร้าง และในเวลาเดียวกันโครงสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นมาก็ทำหน้าที่บังคับควบคุมและรับใช้มนุษย์ในเวลาเดียวกัน ปรัชญาการณที่เกิดขึ้นในการทำงาน กิดเดนส์ เรียกว่า “duality” (Giddens, ๑๙๘๕)

“duality” ตามทัศนะของ กิดเดนส์ ก็คือภาวะที่มีการกระทำและถูกกระทำไปในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ โครงสร้างจะกระทำต่อมนุษย์ให้เป็นตัวแทนในการผลิตซ้ำโครงสร้าง แต่ในขณะเดียวกันมนุษย์ก็ใช้โครงสร้างนั้นเป็นเครื่องมือในกระบวนการสื่อสารในสังคม

โครงสร้างและตัวแทนจึงมีโซ่สิ่งที่ยึดขาดออกจากกันแบบคู่ตรงข้าม (dualism) หากแต่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ด้วยกันและมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับผู้กระทำการหรือการกระทำของมนุษย์ ซึ่งในลักษณะดังกล่าวจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ และสำหรับ

มนุษย์ที่เป็นปัจเจกบุคคลเองก็มีอำนาจและเสรีภาพที่จะแสดงตัวตน ออกมาภายใต้โครงสร้างของสังคม และในขณะเดียวกันปัจเจกบุคคล ยังสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมให้ดีขึ้นได้ด้วย ไม่มี โครงสร้างหรือปัจเจกเพียงฝ่ายเดียวที่ทรงอำนาจ แต่ทั้งสองส่วนต้อง ดำรงอยู่ด้วยกัน (เชษฐา พวงหัตถ์, ๒๕๔๘) ฉะนั้นแล้วโครงสร้าง สังคมกับมนุษย์ผู้กระทำการจึงถูกผูกเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่นผ่าน กระบวนการที่เรียกว่า “structuration” (Giddens, ๑๙๗๙) คือมนุษย์ เป็นผู้สร้างโครงสร้าง (สังคม) แล้วโครงสร้างก็กลับมาควบคุมมนุษย์

คำว่า “โครงสร้างสังคม” ตามที่ กิดเดนส์ ได้พูดเอาไว้ เป็นได้ทั้งกลไกโครงสร้าง ระเบียบ กฎเกณฑ์ กระบวนการหล่อหลอม ทางสังคม การแบ่งช่วงชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม สถาบันทางสังคม และเครือข่ายทางสังคม (ชนิตา ชิตบัณชิตย์ และพรทิพย์ เนติภรณ์กุล, ๒๕๕๔) ซึ่งมีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ถูก กำหนดขึ้นมาจากคนในสังคมเพื่อนำมาใช้กำหนดการกระทำของคน ในสังคม

ส่วน “ผู้กระทำการ” ตามทัศนะของ กิดเดนส์ แล้ว หมายถึง ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่กระทำการโดยใช้โครงสร้างเป็น เครื่องมือในกระบวนการสื่อสารและเป็นตัวแทนในการผลิตซ้ำ โครงสร้าง หรือกล่าวในทำนองที่เข้าใจง่ายก็คือ “ศักยภาพของปัจเจก ในการปฏิบัติตนอย่างเป็นอิสระภายใต้เจตจำนงเสรีของตนเอง” (ชนิตา ชิตบัณชิตย์ และพรทิพย์ เนติภรณ์กุล, ๒๕๕๔)

ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้กระทำการอีสาน: มิติของ กิดเดนส์

“อำนาจ” (power) เป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจของนักสังคมวิทยาอย่างยาวนาน เพราะเป็นแนวคิดที่สำคัญที่ช่วยให้คนเราเข้าใจการทำงานของระบบสังคม รวมไปถึงโครงสร้างความคิดของปัจเจก ขณะเดียวกันก็เป็นแนวคิดที่นักวิชาการมีความคิดเห็นแตกต่างกันมากที่สุดความคิดหนึ่ง ฉะนั้นจึงทำให้มีการศึกษาและตีความอำนาจกันอยู่ตลอดเวลา เพื่อนำไปใช้ในการทำความเข้าใจและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม

กิดเดนส์ เป็นนักทฤษฎีท่านหนึ่งที่กำลังกล่าวถึงอำนาจไว้ โดยมองอำนาจแตกต่างจากนักทฤษฎีคนอื่นๆ อย่าง มาร์กซ์,^๒ เวเบอร์^๓ และ ฟูก็อดส์^๔ โดยมองอำนาจในมิติของการปฏิสัมพันธ์ของโครงสร้างสังคม (structure) กับปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความสามารถในการคิด วิเคราะห์ และตัดสินใจกระทำ (agency)

^๒ มองอำนาจจากพื้นฐาน “ความสัมพันธ์ทางการผลิต” (relations of production) รายละเอียดเพิ่มเติมใน Marx and Engels (๑๙๖๘)

^๓ มองอำนาจว่าเป็น “สถานภาพในความสัมพันธ์ทางสังคม” รายละเอียดเพิ่มเติมใน Weber (๑๙๗๘)

^๔ มองอำนาจที่เชื่อมโยงกับ “ความรู้” และ “ความจริง” รายละเอียดเพิ่มเติมใน Foucault (๑๙๘๐)

Giddens (๑๙๘๔) เสนอว่า อำนาจมีลักษณะเป็นคุณสมบัติเชิงโครงสร้าง ๒ ด้าน คือ ด้านหนึ่งเป็น “ความสามารถ” ของตัวแทนอำนาจที่จะก่อให้เกิดผลที่มีความแตกต่างไปจากสภาพเดิม ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็น “สมบัติ” (ทรัพยากร) ของโครงสร้างสังคม ทั้งนี้ กิดเดนส์ เห็นว่าโครงสร้างสังคมไม่ได้เป็นข้อจำกัดและอุปสรรคที่กำหนดการกระทำของปัจเจก แต่กลับส่งเสริมด้วยการจัดหาทรัพยากรที่ปัจเจกสามารถหยิบฉวยมาใช้ประโยชน์ในการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในสังคม ขณะเดียวกันการกระทำก็ไม่ได้เป็นสิ่งสะท้อนออกถึงเฉพาะความต้องการของปัจเจกเท่านั้น แต่ยังช่วยให้เกิดการผลัดซ้ำของโครงสร้างสังคมที่เป็นบริบทให้เกิดการกระทำของปัจเจก

ตามทัศนะข้างต้นของ กิดเดนส์ ปัจเจกและโครงสร้างล้วนแล้วแต่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในสังคม และในทัศนะนี้ “อำนาจ” ถือว่าเป็นทรัพยากรประเภทหนึ่งที่ผูกติดอยู่กับโครงสร้างและปัจเจก ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างอำนาจ “อำนาจ” จึงมีอยู่ทั้งในโครงสร้างสังคมซึ่งดำรงอยู่แน่นอนกับโครงสร้าง และเกาะเกี่ยวอยู่กับปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างสังคม

ฉะนั้นเมื่อเรามองอำนาจผ่านข้อเสนอของ กิดเดนส์ เราจะเข้าใจในอำนาจว่ามีอยู่ “อย่างไร” เกาะเกี่ยวอยู่กับ “อะไร” ในทางสังคม อย่างไรก็ตามอำนาจในทัศนะของ กิดเดนส์ ก็มีได้มีลักษณะของการแยกชั่วคราวแต่อย่างไร กล่าวคือไม่มีอำนาจใดของโครงสร้างหรือ

ปัจเจกบุคคลที่อำนาจอยู่เดี่ยวๆ เบ็ดเสร็จเด็ดขาดเหนือคนอื่นที่ไร้อำนาจ แม้แต่คนที่เรามองว่า “ไร้อำนาจ” เมื่อเขาตกอยู่ในสภาวะจนตรอก ปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคลยังสามารถที่จะพลิกผันดุลอำนาจและเปลี่ยนแปลงสภาวะการณ์จากผู้ที่มีอำนาจมาเป็นผู้ที่มีอำนาจด้วยทรัพยากรที่มีอยู่ในมือ (แม้เพียงแค่มือเดียวก็ตาม)

ปรากฏการณ์พลิกดุลอำนาจในลักษณะนี้เป็นผลจากการเข้าไปปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจกับเงื่อนไขต่างๆ ทางสังคม ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดุลอำนาจของโครงสร้างและปัจเจกผู้กระทำการ กิดเดนส์ เรียกสิ่งนี้ว่า “วิภาษวิธีในการควบคุม” (dialectic of control)

ลักษณะของการ “พลิกดุลอำนาจ” หรือ “วิภาษวิธีในการควบคุม” ในภาษาของ กิดเดนส์ ยังสะท้อนให้เห็นจากหลายๆ กรณีที่ภาคอีสาน ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่สุดก็คือกรณีของ “ยายไฮชันจันทา” เป็นกรณีที่ยายไฮได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนห้วยละห้าในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งถูกกระทำจากโครงสร้าง (โครงการสร้างเขื่อน) ของรัฐบาล จนน้ำท่วมนาและไม่สามารถทำกินในที่ดินของตนเองได้ ซึ่งเป็นข่าวโด่งดังไปทั่วประเทศ

กรณีนี้ดูเหมือนว่ายายไฮจะกลายเป็นคนไร้อำนาจสิ้นเนื้อประดาตัวและต้องยอมจำนนต่อพลังอำนาจของรัฐบาล เนื่องจากอำนาจที่อยู่ในโครงสร้างของรัฐในขณะนั้นได้กดบังคับให้ยายไฮต้องหมดอำนาจในที่ดินทำกินโดยปริยาย จนยายไฮต้อง

กลายเป็นคนไม่มีอำนาจใดๆ แต่ยายไฮก็สามารถใช้ความสามารถ (ประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถในการต่อสู้) พลิกผันอำนาจของตนเอง โดยเข้าไปปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐบาลด้วยวิธีการต่อสู้ในชีวิตประจำวัน โดยนำเอาทรัพยากรที่เป็นเครื่องมือในการดำรงชีพ เช่น จอบ เสียม คราด ไถ มาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองทางอำนาจ

ยายไฮต่อสู้เชิงสัญลักษณ์โดยใช้เสียมซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในมือเพียงน้อยนิดทำการขุดพังสันเขื่อน เพื่อให้รัฐบาลปรับเปลี่ยนดุลอำนาจเสียใหม่ จนในที่สุดการเข้าไปปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของยายไฮกับรัฐบาลซึ่งเป็นผู้แทนการใช้และผลิตซ้ำอำนาจของโครงสร้างรัฐบาลของ นายทักษิณ ชินวัตร ต้องยอมคืนที่ดินทำกิน ไร่ นา พร้อมกับจ่ายค่าชดเชยให้กับยายไฮและลูกหลาน

ยายไฮและลูกหลานใช้เครื่องมือดำรงชีพ จอบ เสียม ค้อน ทูบสันเขื่อนเพื่อประท้วงรัฐบาล

กรณีนี้แม้ว่ารัฐบาลจะไม่สามารถทบทวนเงื่อนไขห้าทัง โดยทันที แต่การต่อสู้ของยายไฮโดยอาศัยทรัพยากรที่มีเพียงน้อยนิด รัฐบาลก็ต้องยอมปรับเปลี่ยนดุลอำนาจดำเนินตามข้อเรียกร้องของ ยายไฮ ด้วยการเปิดเงื่อนไขเพื่อคืนสิทธิ (อำนาจ) ในที่ดินทำกินให้แก่ ยายไฮ

กรณียายไฮที่ผู้เขียนยกขึ้นเพื่อเป็นตัวอย่างสนับสนุน ข้อเสนอของ กิดเดนส์ นี้ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าปัจเจกผู้กระทำการไม่เคยไร้เสียซึ่งอำนาจ และในสนามปฏิบัติการทางสังคมหนึ่งๆ เราอาจเห็นว่าผู้คนตกอยู่ในสภาวะด้อยอำนาจ หมดสิ้นหนทาง และบางครั้ง ต้องยอมถูกกดบังคับจากโครงสร้าง แต่ในความเป็นจริงแล้วไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป ในบางสถานการณ์แม้ดูว่าพวกเขาเหล่านั้นจะอยู่ใน ภาวะด้อยอำนาจ เสมือนหนึ่งว่าจนตรอกไร้ซึ่งหนทาง แต่เขาเหล่านั้นกลับ ใช้ความสามารถในการพลิกผันอำนาจ สร้างอำนาจให้ตนเองในการ ปรับเปลี่ยนและจัดดุลอำนาจ

อย่างไรก็ตาม การเข้าไปปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อทำการ เปลี่ยนแปลงตามเจตจำนงแห่งอำนาจของตน อาจมีให้เห็นตั้งแต่การ ต่อสู้ในชีวิตประจำวัน การสร้างอำนาจผ่านกระบวนการวาทกรรม การ ต่อสู้ต่างๆ ไปจนถึงการรวมตัวกันเคลื่อนไหวในรูปแบบขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) ซึ่งการสร้างสรรค์อำนาจใน ลักษณะของการเข้าไปปฏิสัมพันธ์แบบนี้ แท้จริงแล้วก็คือ “อำนาจ” อีกรูปแบบหนึ่งของปัจเจกผู้กระทำการที่สำแดงต่อโครงสร้าง ซึ่งใน

ปัจจุบันเราอาจเห็นอยู่ในหลายๆ กรณีในภาคอีสานและเราอาจจะเรียกอำนาจเช่นนี้ว่า “อำนาจชุมชน” (local power)

กรณีที่ชุมชนในฐานะผู้กระทำการมีอำนาจ เช่น กรณีชาวบ้านในชุมชนแห่งหนึ่งในภาคอีสานใช้บทเรียน ประสบการณ์ชีวิต (การถูกข่มขู่ การบีบบังคับ)จากการเป็นหนี้เงินกู้ยืมในระบบ รวมกลุ่มกันเป็นสหกรณ์ชุมชนซื้อหนี้จากสมาชิกซึ่งเป็นหนี้เงินกู้ยืมในระบบ โดยให้สมาชิกผู้เป็นหนี้มาเป็นหนี้สหกรณ์แทน โดยเสียดอกเบี้ยในราคาต่ำกว่าของนายทุน จนในขณะนี้สหกรณ์สามารถขยายจำนวนสมาชิกไปกว่า ๕๐๐ คน ครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบลโพธิ์ทอง อำเภอโพธิ์ตาก จังหวัดหนองคาย (สุگیر สมอนา, ๒๕๕๗) ซึ่งสามารถทำให้ชาวบ้านทั้งหมดปลดหนี้จากการเป็นลูกหนี้ของนายทุนเงินกู้ยืมในระบบ

กรณีนี้หากมองในมิติของการเป็นผู้กระทำการตามทัศนะของ กิดเดนส์ จะเห็นได้ว่า แม้แต่ทุนนิยมเองก็ไม่สามารถมีอำนาจครอบงำ ควบคุมผู้เป็นปัจเจกที่อยู่ใต้โครงสร้างอำนาจได้โดยเบ็ดเสร็จเด็ดขาด กรณีนี้ชาวบ้านเองไม่ได้ถูกครอบงำ ถูกขูดรีดจากนายทุนฝ่ายเดียวได้ง่ายๆ และก็มีได้มีลักษณะที่ตกอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจของนายทุนเงินกู้ยืมในระบบอย่างเฉื่อยชา แต่ได้พยายามดิ้นรนปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการเข้าไปปฏิสัมพันธ์ ต่อรอง และพลิกคูลอำนาจ จนอำนาจของนายทุนต้องถูกท้าทายและถูกปรับเปลี่ยนจากอำนาจของชาวบ้านตัวเล็กๆ ที่ดูไร้อำนาจ

โครงสร้างและผู้กระทำการ: มิติชาวไร่อ้อยอีสาน

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่มีการปลูกอ้อยมากที่สุดในประเทศไทย รายงานพื้นที่การปลูกอ้อยของประเทศไทยปีการผลิต ๒๕๕๗/๒๕๕๘ พบว่า ภาคอีสานมีการปลูกอ้อยมากเป็นอันดับหนึ่งของทั่วทุกภาค รวมถึงมีเกษตรกรที่อยู่ในภาคการผลิตนี้สูงที่สุดในขณะเดียวกันก็เป็นภูมิภาคที่มีรถบรรทุกอ้อยเกินน้ำหนักวิ่งอยู่บนถนนทางหลวงมากที่สุดและเกิดอุบัติเหตุบ่อยที่สุด

คำถามก็คือ “ทำไม” ชาวไร่อ้อยอีสานถึงสามารถนำรถบรรทุกอ้อยน้ำหนักเกินออกมาวิ่งบนถนนทางหลวงโดยที่ตำรวจไม่จับกุม ทั้งๆ ที่เป็นความผิดตามกฎหมายและเป็นความเสี่ยงของผู้ใช้รถใช้ถนน กรณีนี้หากพูดในภาษากฎหมาย การกระทำการนี้ถือเป็นการละเมิดต่อกฎหมายอย่างชัดเจน แต่ในภาษาสังคมวิทยาสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ยังมีอะไรที่ซับซ้อนไปกว่านั้น

กรณีรถบรรทุกอ้อยน้ำหนักเกินวิ่งบนท้องถนนแต่ไม่ถูกจับนั้น จริงๆ แล้วเราสร้างกฎเกณฑ์กันขึ้นมาว่า “ห้ามไม่ให้รถบรรทุกน้ำหนักเกินวิ่งบนถนน” เพื่อเป็นการรักษาพื้นผิวจราจรและประหยัดงบประมาณในการซ่อมบำรุงถนน ซึ่งกฎเกณฑ์อันนี้ก็ได้กลายมาเป็นกฎหมายที่สำคัญของโครงสร้างสังคมที่ทุกๆ คนที่ใช้รถใช้ถนนต้องปฏิบัติตามโดยห้ามผู้ใดฝ่าฝืนและละเมิด

กฎหมายที่พวกเราสร้างกันขึ้นมาแล้วยังมีอำนาจบังคับให้สถาบันตำรวจ กรมขนส่งทางบก ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้ใช้โครงสร้างมีหน้าที่ดูแลควบคุมผู้ใช้รถใช้ถนนให้ปฏิบัติตาม (ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่กรมขนส่งทางบก ผู้แทนการใช้โครงสร้างนี้ ก็ถูกกฎหมายเดียวกันนี้ควบคุมบังคับให้ต้องปฏิบัติตามเหมือนคนทั่วไป)

สำหรับชาวไร่อ้อยอีสาน กฎหมายที่ “ห้ามรถบรรทุกน้ำหนักเกินวิ่งบนถนน” ได้กลับมาบังคับควบคุมพวกเขาไม่ให้ “บรรทุกน้ำหนักเกิน” ในกรณีนี้ชาวไร่อ้อยอีสานซึ่งถูกกฎหมายเข้ามาควบคุมกระทำการ ถือว่ากฎหมายอื่นนี้ทำให้พวกเขาเดือดร้อนอย่างหนัก เนื่องจากบรรทุกอ้อยเข้าสู่โรงงานได้ครั้งละน้อย ซึ่งไม่คุ้มทุนต่อเที่ยวขนส่ง ประกอบกับระยะทางไกลซึ่งหากบรรทุกน้ำหนักเกินจะทำให้ชาวไร่อ้อยคุ้มต่อต้นทุนในการขนส่ง

เช่นเดียวกับฝ่ายโรงงานอ้อยและน้ำตาลซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายทุน ทุกๆ แห่งก็ถูกกระทบจากกฎหมายที่ “ห้ามบรรทุกน้ำหนักเกิน” เช่นกัน เนื่องจากกฎหมายนี้ทำให้โรงงานได้รับอ้อยจากชาวไร่อ้อยอีสานได้ครั้งละน้อย ซึ่งไม่เพียงพอต่อการหีบอ้อยและทำให้เกิดปัญหาการขาดความต่อเนื่องในการหีบอ้อย

ความเดือดร้อนของชาวไร่อ้อยอีสานและโรงงานอันนี้นำมาซึ่งการเจรจาต่อรองเพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้าง (กฎหมาย) กับเจ้าหน้าที่

ตำรวจ เจ้าหน้าที่ขนส่งทางบก ซึ่งเป็นตัวแทนผู้ใช้โครงสร้างและมีหน้าที่บังคับควบคุมและใช้กฎหมาย โดยให้มีการผ่อนปรน งดเว้นกฎเกณฑ์ในระหว่างเหตุการณ์ภัย (พหุศึภคยยน-มึนาคม)

การเข้าไปปฏิสัมพันธ์ของชาวไร่ฮ้อยอีสานและโรงงานฯ เพื่อให้ทำให้เกิดผ่อนปรน งดเว้นกฎเกณฑ์ถือเป็นการเข้าไปปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้กระทำการต่อโครงสร้างซึ่งมีเจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่ขนส่งทางบกเป็นตัวแทนผู้ใช้โครงสร้างและผลิตซ้ำโครงสร้าง การปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวต่างเป็นการต่อรองอำนาจของฝ่ายต่างๆ ซึ่งแต่ละฝ่ายมีโครงสร้างความคิด มีวัตถุประสงค์ในการใช้กฎเกณฑ์ที่แตกต่างกัน

จึงไม่แปลกแต่ประการใดที่ในภาคอีสานจะมีสมาคมชาวไร่ฮ้อย สถาบันชาวไร่ฮ้อยอีสานเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและมากมาย เรียกได้ว่าครบทุกๆ โรงงาน การมีสถาบันของชาวไร่ฮ้อยอีสานเหล่านี้มิได้มีไว้เพียงเพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชาวไร่ฮ้อยอีสานกับโรงงานฮ้อยและน้ำตาลเท่านั้น แต่ยังเป็นโครงสร้าง (ใหม่) อีกโครงสร้างหนึ่งที่ชาวไร่ฮ้อยกับโรงงานร่วมกันก่อตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นกลไกการต่อรองระหว่างโครงสร้างกฎหมาย/กฎเกณฑ์ “ห้ามรถบรรทุกน้ำหนักเกิน”

สมาคมชาวไร่ฮ้อย หรือสถาบันชาวไร่ฮ้อยอีสาน ซึ่งเป็นโครงสร้างที่ถูกสร้างขึ้นใหม่โดยเป็นผลจากการเข้ามาปฏิสัมพันธ์

ของผู้กระทำการที่เป็นชาวไร่ช้อยและโรงงาน ย่อมมีกฎเกณฑ์กฎระเบียบของสถาบันที่บังคับควบคุมให้ชาวไร่ช้อยต้องปฏิบัติตามโดยที่ชาวไร่ช้อยและโรงงานฯ จำเป็นต้องส่งผู้แทนของตนเองเข้าไปทำหน้าที่เป็นตัวแทนผลิตซ้ำโครงสร้างนี้ โดยบังคับควบคุมเกษตรกรชาวไร่ช้อยอีสานให้เข้าเป็นสมาชิก และต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสถาบัน เช่น ยอมให้สมาคมชาวไร่ช้อยหักเงินจากการขายช้อยเพื่อชดเชยค่าซ่อมแซมถนน ยอมให้มีการหักค่าความเสี่ยงอุบัติเหตุบนท้องถนน ยอมให้มีการเรียกเก็บเงินค่าบำรุงสมาคม ฯลฯ

ขณะเดียวกันสมาคมชาวไร่ช้อย “โครงสร้าง” (structure) (ใหม่) ที่ “ผู้กระทำการ” (agency) ที่เป็นชาวไร่ช้อยและโรงงานสร้างขึ้นก็ถูกกระทำจากชาวไร่ช้อยและโรงงาน ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นกลไกในการเจรจาต่อรองประโยชน์กับโครงสร้าง/กฎเกณฑ์ (เดิม) (ห้ามบรรทุกน้ำหนักเกิน) ที่พวกเขาเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อการขนส่งช้อย โดยเจรจากับตำรวจ กรมขนส่งทางบก ตัวแทนผู้ใช้โครงสร้างให้สามารถผ่อนปรน งดเว้นการจับกุม/ปรับรถบรรทุกช้อยที่มีน้ำหนักเกิน

ฉะนั้นเราจึงไม่ควรสงสัยไปว่า ทำไม? เราจึงเห็นรถบรรทุกช้อยในภาคอีสานบรรทุกช้อยเกือบร้อยๆ ตัน/คัน ออกมาวิ่งบนถนนมิตรภาพสายอีสานกันอย่างจ้าละหวั่น โดยที่ตำรวจไม่จับ/ปรับ ในขณะที่รถประเภทอื่นๆ เช่น รถบรรทุกอิฐ หิน รถบรรทุกสิ่งของอุปโภคบริโภค ฯลฯ ที่ไม่ใช่รถบรรทุกช้อยยังต้องถูกลงโทษจากกฎหมาย/กฎเกณฑ์

ปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นผลจากการเข้าไปปฏิสัมพันธ์ของ
คนกลุ่มต่างๆ ซึ่งสร้างกลไกการต่อรองเชิงสถาบัน/โครงสร้างขึ้นมา
เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
อำนาจ ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้เองสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์
ระหว่าง “โครงสร้าง” และ “ผู้กระทำการ”

กรอบการวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของ
กิดเดนส์ จึงมองไปไกลและลุ่มลึกไปกว่าการจะตัดสินว่าอะไร “ถูก/
ผิด” “ใช่/ไม่ใช่” โดยเฉพาะกรณี “โครงสร้างและผู้กระทำการในมิติ
ชาวไร่ฮ้อยอีสาน” ที่ผู้เขียนยกขึ้นมาเพื่อเป็นตัวอย่างสะท้อน
โครงสร้าง-ผู้กระทำการในอีสาน ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งที่ช่วยให้เรา
มองเห็นภาพได้ชัดเจนว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับปัจเจก
ผู้กระทำรานั้น เป็นสิ่งที่มีอาจวิเคราะห์แยกจากกันได้ และกรณีของ
ภาคอีสานเองในส่วนของโครงสร้างก็มีใช้ว่ากฎหมาย/กฎเกณฑ์ทุก
อย่างจะสามารถกำหนดกฎเกณฑ์การกระทำต่างๆ ของคนอีสานได้
และคนอีสานเองก็มีได้ตกเป็นผู้ถูกกระทำจากโครงสร้างหรือกฎเกณฑ์
ต่างๆ เสมอไป (ในกรณีอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน) แต่ทั้งโครงสร้างและ
ปัจเจกผู้กระทำร้ออีสานต่างก็มีทั้งลักษณะเป็นทั้งผู้กระทำและ
ผู้ถูกกระทำไปพร้อมๆ กัน (duality)

สรุป

โครงสร้างและผู้กระทำการอีสานที่ผู้เขียนได้ยกขึ้นมาหลายๆ กรณี เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการมองความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นสิ่งที่ไม่สามารถที่จะกระทำโดยแยกจากกันได้ ทั้งในลักษณะของการแบ่งขั้วระหว่างความเป็นอัตตวิสัย (subjectivity) และความเป็นภววิสัย (objectivity) ระหว่างปัจเจก (individual) และสังคม (society) หรือระหว่างโครงสร้าง (structure) และผู้กระทำการ (agency)

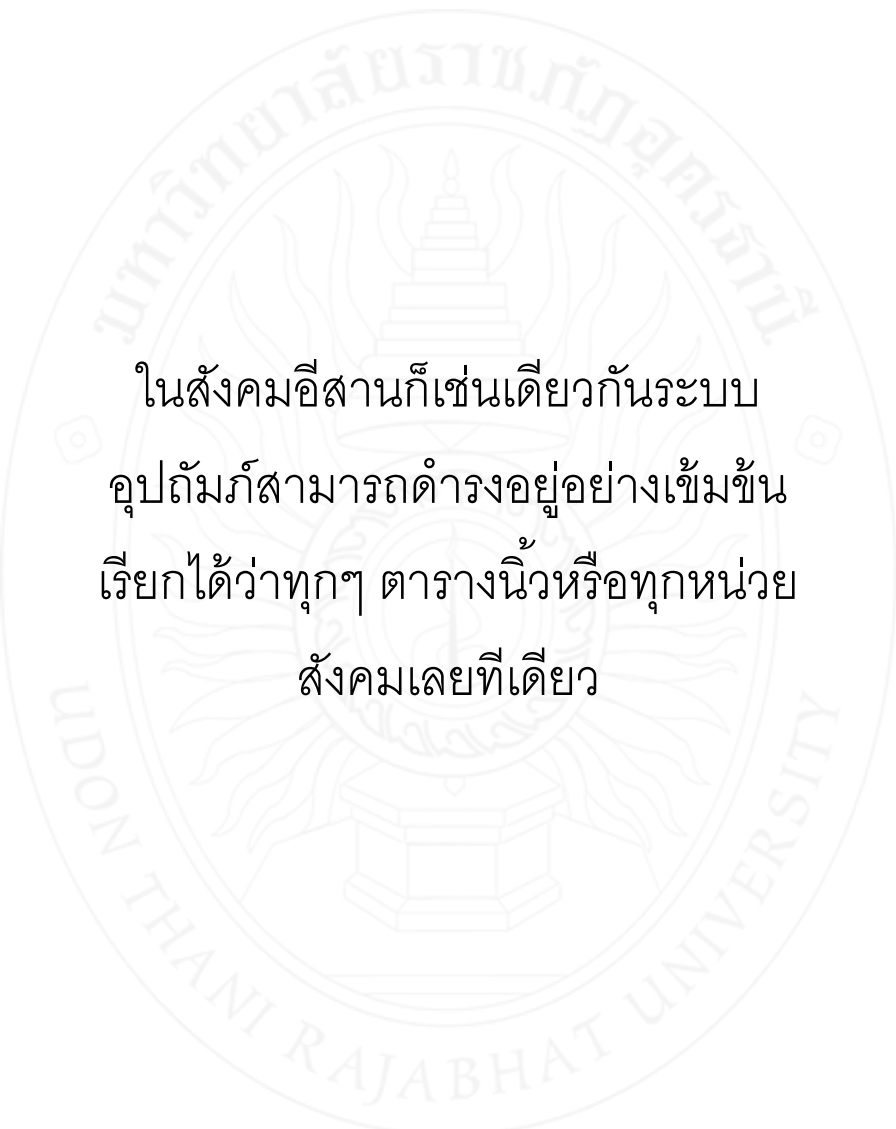
การวิเคราะห์สังคมโดยใช้กรอบการวิเคราะห์แบบ “structuration” นับว่าได้ช่วยคลี่คลายภาพของภูมิภาคและผู้คนที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานได้เป็นอย่างมาก เนื่องจากได้ช่วยให้เรามองเห็นคนอีสานได้อย่างมีตัวตนมากขึ้น โดยเฉพาะความเข้าใจที่ว่าคนอีสานมิได้ตกเป็นเบี้ยล่างหรือผู้ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ยังมีลักษณะที่เป็นทั้งผู้กระทำและผู้ถูกกระทำไปพร้อมๆ กัน

ในบางสถานการณ์แม้ดูว่าคนอีสานจะจนตรอกหมดหนทาง แต่ท่ามกลางภาวะวิกฤติพวกเขาก็ยังสามารถที่จะเข้าไปปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจโดยใช้ความรู้ ทักษะ ประสพการณ์ ที่ผ่านการสั่งสมมา ทำการพลิกดุลอำนาจกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจและท้าทายอำนาจได้

บทที่ ๙

ระบบอุปถัมภ์ในอีสาน

ในสังคมอีสานก็เช่นเดียวกันระบบ
อุปถัมภ์สามารถดำรงอยู่อย่างเข้มข้น
เรียกได้ว่าทุกๆ ตารางนิ้วหรือทุกหน่วย
สังคมเลยทีเดียวน

ระบบอุปถัมภ์ในสังคมอีสานเป็นปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่มานานแล้ว หากมองอย่างผิวเผินอาจเห็นว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ทางสังคมธรรมดาๆ ซึ่งไม่น่าจะส่งอิทธิพลอะไรต่อผู้คนและสังคม แต่สำหรับสายตาของนักสังคมวิทยา “ระบบอุปถัมภ์” ถือเป็นระบบที่นำมาสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม (social inequity) ในสังคมอีสานก็เช่นเดียวกันระบบอุปถัมภ์สามารถดำรงอยู่อย่างเข้มข้น เรียกได้ว่าทุกๆ ตารางนิ้วหรือทุกหน่วยสังคมเลยทีเดียว ตั้งแต่สังคมของนักการเมือง ข้าราชการ พ่อค้าวาณิช จนถึงเกษตรกรชาวไร่ชาวนา แต่ก่อนที่จะได้ทราบถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมอีสาน จำเป็นที่ผู้เขียนจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์พอสังเขป

แนวคิดระบบอุปถัมภ์

แนวคิดระบบอุปถัมภ์เป็นแนวคิดที่ได้รับการพัฒนาขึ้นโดย ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (๑๙๗๕) นักมานุษยวิทยา รุ่นบุกเบิกของวงการ

มานุษยวิทยาไทย แนวคิดนี้ถูกพัฒนาขึ้นเพื่ออธิบายปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมที่มีโครงสร้างทางสังคมแบบชนชั้น และมีศักดิ์นาเป็นเครื่องกำหนดสถานภาพ^๑ (status) ทางสังคมของบุคคล

ก่อนหน้านี้ในวงการสังคมศาสตร์ได้อาศัยกรอบการวิเคราะห์สังคมแบบ “โครงสร้างหลวม” (loosely structure model) ของ John F. Embree (๑๙๖๙) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันในการอธิบาย การมองผ่านกรอบการวิเคราะห์โครงสร้างหลวมในสายตาของเอ็มเบรี ทำให้เห็นภาพว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่ “เฉื่อยชา ขาดระเบียบวินัย ไม่มีกฎเกณฑ์” จนนำมาซึ่งการถกเถียงและการหากรอบการวิเคราะห์ใหม่ๆ เพื่อใช้ในการทำความเข้าใจสังคมไทยที่เหมาะสม ดังนั้นท่ามกลางการถกเถียงในการแสวงหาคำอธิบายใหม่ๆ เกี่ยวกับสังคมไทย แนวคิดระบบอุปถัมภ์จึงแทรกตัวขึ้นมาท่ามกลางความต้องการในการอธิบายสังคมในขณะนั้น

^๑ คำว่าสถานภาพในวิชาสังคมวิทยามีความหมาย ๒ อย่าง คือ ๑) ตำแหน่งของบุคคลในระบบสังคม เช่น เป็นลูก พ่อ แม่ ครู พระ ฯลฯ ความหมายนี้แสดงว่าบุคคลเป็นใคร ซึ่งจะเชื่อมโยงกับคำว่าบทบาท (role) ที่หมายถึงว่าบุคคลนั้นควรทำอะไรเมื่ออยู่ในตำแหน่งหรือสถานภาพนั้น ๒) ตำแหน่งของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในลำดับชั้นทางสังคม ความหมายนี้แสดงถึงเกียรติและศักดิ์ศรี การที่บุคคลหรือกลุ่มจะถูกกำหนดให้อยู่ในลำดับชั้นใด เป็นไปตามเกณฑ์ทางกฎหมาย การเมือง หรือวัฒนธรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๙)

แต่ถึงกระนั้นการวิเคราะห์สังคมโดยใช้แนวคิดระบบ
อุปถัมภ์ถือว่ายังอยู่ภายใต้ร่มเงาของสำนักโครงสร้างหน้าที่นิยม
(structural functionalism) เช่นเดียวกับกลุ่มโครงสร้างหลวม ซึ่งมอง
ว่าสังคมประกอบด้วยสถาบันและองค์กรทางสังคมซึ่งมีหน้าที่เกื้อหนุน
ซึ่งกันและกัน สมมุติฐานเช่นนี้จึงทำให้เรามองไม่เห็นความขัดแย้งของ
ระบบและความขัดแย้งทางชนชั้น (class conflict) อีกทั้งยังมองไม่
เห็นการเอาเปรียบ (exploitation) ระหว่างชนชั้นที่ฝ่ายหนึ่งเป็น
เจ้าของปัจจัยการผลิตและอีกฝ่ายหนึ่งไม่มีปัจจัยการผลิตตาม
ความหมายของ มาร์กซ์

ม.ร.ว.อดิน ซึ่งเห็นว่าสังคมไทยมีโครงสร้างสังคมแบบ
ชนชั้น โครงสร้างสังคมนี้มีส่วนสำคัญต่อการกำหนดสถานภาพ
(social status) และความสูง-ต่ำของคน โดยสถานภาพของคนที่มีความ
แตกต่างกัน เป็นเงื่อนไขที่นำมาซึ่งการปฏิสัมพันธ์ในการ
แลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่ไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ ผู้ที่มีสถานภาพ
ทางสังคมมียศศักดิ์สูงกว่าย่อมที่จะมีทรัพยากรมีอำนาจและบารมี
มากกว่าผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมต่ำ ในขณะที่คนที่มีความสูงทาง
สังคมต่ำย่อมที่จะขาดแคลนทรัพยากร และเขาเหล่านั้นจะต้องพึ่งพิง
ทรัพยากรจากผู้ที่ครอบครองทรัพยากรหรือผู้ที่มีสถานภาพทางสังคม
สูงกว่า

ในมุมมองของ ม.ร.ว.อดิน แปลความหมายของผู้ที่มี
สถานภาพทางสังคมสูงกว่า “ผู้อุปถัมภ์” (patron) ผู้ที่มีสถานภาพทาง

สังคมคำว่า “ผู้ได้อุปถัมภ์” (client) ซึ่งแน่นอนว่าผู้อุปถัมภ์ย่อมมี ทรัพยากรที่เพียงพอต่อการสงเคราะห์แจกจ่ายแก่ผู้ที่ด้อยทรัพยากร ในขณะที่ผู้ที่ด้อยทรัพยากรและขาดแคลนทรัพยากรอยู่แล้ว (ซึ่งมีมาก กับผู้อุปถัมภ์) ย่อมต้องการทรัพยากรที่ตนเองขาดแคลน ซึ่งโดย พื้นฐานของการแลกเปลี่ยนแล้วถือเป็นธรรมดาที่คนๆ หนึ่งจะขาด แคลนทรัพยากรที่ตนเองต้องการใช้ประโยชน์ แล้วยิ่งหากมีใครนำสิ่งที่ ตนเองต้องการมาให้ยอมที่จะต้องทำให้เกิดความพึงพอใจ เกิดเป็น พันธะทางจิตใจที่อยากจะตอบแทน ซึ่งในขณะที่ปฏิสัมพันธ์เชิงการ แลกเปลี่ยนระหว่าง 2 ฝ่ายเกิดขึ้น แน่แน่นอนว่าฝ่ายที่ให้ทรัพยากรย่อมมี ความคาดหวังจากผู้รับที่จะตอบแทนบุญคุณ ปฏิสัมพันธ์เชิงการ แลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในท่านองนี้ ม.ร.ว.อคิน เห็นว่าเป็นพื้นฐานที่ นำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์

ระบบอุปถัมภ์คืออะไร

หากไม่นับรวมงานศึกษาของเหล่าเมธีทางสังคมศาสตร์ ตะวันตก บุคคลแรกที่กล่าวถึงระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทยคือ ม.ร.ว.อคิน ระพีพัฒน์ โดยได้นิยามความหมายของระบบอุปถัมภ์ตาม โครงสร้างสังคมไทยที่เน้นความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยกล่าวว่า “ระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่ไม่ เท่าเทียมกัน” (Akin Rabibhadana, ๑๙๗๕) ตามความหมายนี้ ม.ร.ว. อคิน เสนอว่าปฏิสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนระหว่าง ๒ ฝ่ายที่ ไม่เท่าเทียมกันมีรากฐานมาจาก ๑) ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ของสังคมไทยในเรื่อง “บุญ-กรรม” โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่เกิดมามีอำนาจ มีวาสนา มียศศักดิ์สูง สังคมไทยเชื่อว่าเป็นผลมาจากการทำกรรมดีไว้ตั้งแต่กาลก่อน คนที่มีอำนาจวาสนามีเงินทองจึงเป็นผลจากการสะสมความดี และ ๒) ค่านิยมของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านิยมในการเคารพนับถือเชื่อฟังผู้มียศศักดิ์สูงกว่า สังคมไทยมีค่านิยมในการนับถือผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมสูงกว่าตนเอง และให้การเชื่อฟังนอบน้อมต่อผู้ใหญ่ การกระทำของผู้ใหญ่ถือว่าดีแล้ว ชอบแล้ว ซึ่งผู้น้อยจำเป็นที่จะต้องประพฤติตนคล้อยตาม ซึ่งทั้งสองประการนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ถือว่าเป็นพื้นฐานของความไม่เสมอภาคและเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำมาซึ่งระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

เมธีทางสังคมศาสตร์อีกท่านหนึ่งที่มองระบบอุปถัมภ์เป็นความไม่เสมอภาคคือ อธิรัฐ บุญมี (๒๕๓๒) ซึ่งนิยามจาก สกอตต์ (Scott) ในหนังสือเรื่อง “Patron-Client Politics and Political Chang in Southeast” ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างคนในสังคมที่มีฐานะบทบาทต่างกัน โดยคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมสูงกว่า (ผู้อุปถัมภ์) จะใช้อิทธิพลและสิ่งที่ตนมีอยู่คุ้มครอง ให้ผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างแก่ผู้ที่มีฐานะต่ำกว่า (ผู้ถูกอุปถัมภ์) ซึ่งก็ต้องตอบแทนด้วยการให้ความจงรักภักดีแบบช่วยเหลือตอบแทน รวมถึงการอุทิศตนรับใช้ผู้อุปถัมภ์

หรือในทัศนะของ ชัยนันทน์ วรรณนะภุติ (๒๕๓๖) ที่นิยามระบบอุปถัมภ์ว่าเป็น “ความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์”

ภายใต้สมมติฐานการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่ไม่เสมอภาคกัน ม.ร.ว. อคิน ชี้ว่า สังคมไทยก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ แบ่งชนชั้นสังคมออกเป็น ๒ ชนชั้น คือ ๑) ชนชั้นปกครอง ประกอบไปด้วย เจ้า และนาย และ ๒) ชนชั้นที่ถูกปกครอง ประกอบด้วย โพร่ และทาส การกำหนดสถานภาพของคนสูง-ต่ำเช่นนี้ นำมาซึ่งการยอมรับในสถานภาพทางสังคมที่แตกต่าง กล่าวคือ สังคมยอมรับโดยปริยายว่า “เจ้านาย” ซึ่งมียศศักดิ์สูงกว่าและมีหน้าที่คุ้มครองอันตรายป้องกันกรวดซีริงแกในกรณีต่างๆ สามารถที่จะได้ประโยชน์ที่เป็นหยาดเหงื่อแรงกายจากโพร่ในการทำงานให้กับตนได้ในขณะเดียวกัน “โพร่” ซึ่งมียศศักดิ์น้อยกว่าที่ต้องการได้รับการคุ้มครองจากการเกณฑ์แรงงาน การเก็บส่วยที่ไม่เป็นธรรมจากรัฐ ก็ต้องการอุทิศหยาดเหงื่อแรงกายของตนเองทำงานให้กับนายเพื่อให้ได้รับการคุ้มครองและการถูกกดขี่จากรัฐ

ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเช่นนี้ ม.ร.ว. อคิน มองว่าเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่ไม่เท่าเทียมกัน หรือในภาษาของ ชยันต์ เรียกว่า “ความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์” ฉะนั้นระบบที่ไม่เท่าเทียมกันก็ดีหรือความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ก็ดี สิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดของระบบอุปถัมภ์ และสังคมเองก็ยอมรับในความแตกต่างของสถานภาพทางสังคมแบบนี้

ในประเด็นการยอมรับความแตกต่างในสภาพทางสังคม นั้น ม.ร.ว. อคิน เสนอว่าเป็นผลมาจากรากฐานความเชื่อทาง พระพุทธศาสนาของสังคมไทยในเรื่อง “กรรม” ที่กำหนดความแตกต่างของคนแต่ละคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่เกิดมามีอำนาจ มี วิชา มียศศักดิ์สูง บุคคลเหล่านี้สังคมเชื่อว่าเป็นผลมาจากการทำ กรรมดีไว้ตั้งแต่กาลก่อน ตรงกันข้ามกับผู้ที่ไร้ซึ่งอำนาจ มียศศักดิ์ต่ำ สังคมเชื่อว่าเป็นผลมาจากการที่ไม่มีการสั่งสมบุญญาธิการหรือไม่มีการทำกรรมดีตั้งแต่ชาติปางก่อน ระบบความเชื่อในสังคมไทยที่มีอยู่ เช่นนี้ทำให้สังคมยอมรับในความแตกต่างระหว่างกัน และถือว่ามี ภัยสำคัญต่อการมีและดำรงอยู่ของระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

หากพิจารณาจากมุมมองของ ม.ร.ว. อคิน อาจกล่าวได้ว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่ไม่เสมอภาค มี ลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้งระหว่าง ๒ ฝ่าย คือ “ผู้อุปถัมภ์” ในฐานะที่เป็นเจ้าของทรัพยากรซึ่งมีอยู่อย่างจำกัดแต่เป็นที่ต้องการ ของคนทั่วไป และ “ผู้ใต้การอุปถัมภ์” ผู้ที่ขาดแคลนทรัพยากรและ กำลังต้องการทรัพยากรที่ขาดแคลนนั้นจากผู้อุปถัมภ์ ภายใต้ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนี้ผู้อุปถัมภ์ถือว่าเป็นฝ่ายที่มีส่วน ได้เปรียบผู้ใต้การอุปถัมภ์ เนื่องจากมีทรัพยากรและมีอำนาจในการ ต่อรองสูงกว่า ส่วนผู้รับการอุปถัมภ์มักตกอยู่ในฝ่ายที่เสียเปรียบจาก ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบนี้ เพราะทรัพยากรที่ขาดแคลนและเป็นที่

ต้องการของตนเองมีอยู่และถูกครอบครองโดยผู้อุปถัมภ์ เช่น ข้าวของ
เงินตรา ความมั่นคงปลอดภัย การปกป้องค้ำจุน เป็นต้น

โดยปกติแล้วผู้อุปถัมภ์ในสังคมชนบทมักจะเป็นผู้มีอำนาจ
มีบารมี หรือเป็นผู้ที่ควบคุมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตต่างๆ โดยผู้
อุปถัมภ์เหล่านี้ อาจเป็น เจ้าของที่ดิน นายทุน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน
ข้าราชการท้องถิ่น ฯลฯ โดยพวกเขาเป็นผู้ควบคุมฐานทรัพยากร
สำคัญอยู่ ๓ ประเภท (ธีรยุทธ บุญมี, ๒๕๓๒) ได้แก่ ๑) การควบคุม
กรรมสิทธิ์ในปัจจัยต่างๆ เช่น ที่ดิน เงิน เครื่องจักร รถไถ รถแมคโค
โรจสี ฯลฯ ๒) ควบคุมความรู้เฉพาะหรือทักษะบางอย่าง เช่น
ทนายความ ปัญญาชน ครู แพทย์ หมอผี และ ๓) ผู้ควบคุมอำนาจ
หน้าที่บางด้าน (public authority) เช่น อยู่ในตำแหน่งกำนัน
ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้จัดการสหกรณ์ออม
ทรัพย์ เป็นต้น

ส่วนผู้ได้อุปถัมภ์ โดยทั่วไปมักจะหมายถึงคนยากจน หรือ
ชาวบ้านทั่วไปในชนบท มักขาดเสียซึ่งทรัพยากรต่างๆ เช่น ไม่มีที่ดิน
ทำกิน ไม่มีเงิน ขาดหลักประกันและความมั่นคงทางเศรษฐกิจและ
สังคม ดังนั้นเมื่อคราวจำเป็นที่คนเหล่านี้ต้องมีหรือต้องการใช้
ทรัพยากร เช่น เช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตร ซื้อปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช
ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ หรืออุปกรณ์การเกษตรที่จำเป็น เช่น ต้องการ
รถไถ รถบรรทุก ฯลฯ รวมถึงความจำเป็นในเรื่องการฝากลูกเข้า
โรงเรียน ฝากเข้าทำงาน หรือการต้องการเงินก้อนเพื่อตัดผ่นหนี้สิน

ซึ่งความต้องการเหล่านี้จะบรรลุได้ก็ต่อเมื่อได้รับการช่วยเหลือจากผู้อุปถัมภ์ เช่น ขอยืมเงิน ขอให้ช่วยฝากลูกเข้าทำงาน ขอให้ช่วยคุ้มครองความปลอดภัย ฯลฯ

เมื่อผู้อุปถัมภ์ให้ความช่วยเหลือคุ้มครองแก่ผู้ได้อุปถัมภ์ แต่ผู้ได้อุปถัมภ์กลับไม่มีทรัพยากรใดๆ ที่จะนำไปทดแทนแก่ผู้อุปถัมภ์ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนที่สมน้ำสมเนื้อ นอกเสียจากความจงรักภักดี และแรงงานของตน การรับความช่วยเหลือจากผู้อุปถัมภ์จึงทำให้รู้สึก ว่าตนเองเป็นหนี้บุญคุณ โดยเฉพาะกับคนอีสานที่ได้รับการหล่อหลอมให้เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม หรือการทดแทนบุญคุณกับผู้ที่ให้การช่วยเหลือในยามเดือดร้อน ซึ่งถือว่าเป็นพันธะทางใจที่จะต้องหาโอกาสและทำทุกวิถีทางเพื่อตอบแทนบุญคุณกับผู้ที่เคยให้การช่วยเหลือ ลักษณะแบบนี้ทำให้กลายเป็น “ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ ซึ่งถือเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นในระดับเดียวกัน กล่าวคือ ผู้อุปถัมภ์ในฐานะที่อยู่ระดับบนสามารถใช้อำนาจทั้งทางตรงและทางอ้อมเหนือผู้ได้อุปถัมภ์ ทางตรงก็ตั้งแต่การสั่งการด้วยวาจา การกำหนดให้ทำตาม ทางอ้อมตั้งแต่การจ้างหรือให้ค่าตอบแทนแรงงานในราคาถูก การรับซื้อผลผลิตในราคาต่ำกว่าราคาทั่วไป เป็นต้น

ทั้งนี้ ลักษณะในการทดแทนบุญคุณของผู้ได้อุปถัมภ์อาจมีให้เห็นจาก ๕ รูปแบบ สมศักดิ์ สัมศักดิ์ธรรม (๒๕๕๔) ได้แก่ ๑) การตอบแทนในรูปแบบแรงงาน เช่น ไปช่วยสร้างบ้าน เกี้ยวข้าว ไถนา สร้าง

ถนน ฯลฯ ๒) การตอบแทนในรูปสิ่งของ เช่น นำสิ่งของหรือของกำนัล
ต่างๆ ที่ดูมีคุณค่า (เสื้อผ้าราคาแพงมีเย็บห่อ แหวน นาฬิกา ฯลฯ) มา
มอบให้กับผู้อุปถัมภ์ ๓) การตอบแทนเชิงพิธีกรรม ด้วยการแสดงออก
ถึงความจงรักภักดี เช่น การใช้โอกาสในวันสำคัญรดน้ำดำหัว/คารวะผู้
อุปถัมภ์ การเข้าร่วมถวายพรในโอกาสครบรอบวันเกิด หรือไปร่วมงาน
และช่วยงานในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ผู้อุปถัมภ์จัดขึ้น ๔) การ
ตอบแทนด้วยการคุ้มครองความปลอดภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อผู้
อุปถัมภ์เป็นนักเลง มีศัตรูมาก ผู้ใต้อุปถัมภ์อาจสมัครใจเป็นลูกน้อง
ทำหน้าที่ปกป้องอันตรายแก่ผู้อุปถัมภ์ และ ๕) ตอบแทนในทาง
การเมือง เช่น เป็นหัวคะแนน ช่วยรณรงค์หาเสียงในการเลือกตั้ง ฯลฯ

ปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในพื้นที่การเมืองอีสาน

ภาคอีสานเป็นภูมิภาคที่ได้ชื่อว่ามีขนาดใหญ่และมีจำนวน
ประชากรมากที่สุดของประเทศไทย ภายในภูมิภาคอุดมไปด้วย
ทรัพยากรที่มีคุณค่ามากมาย ไม่ว่าจะเป็นน้ำ ป่า ที่ดิน เหมือนแ่ง แต่
ทว่าภูมิภาคที่มีเนื้อที่กว้างใหญ่ในเชิงกายภาพแต่กลับมีความหมาย
ในทางการเมืองเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะภาคอีสานสามารถมีจำนวน
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ทั้ง ส.ส.แบบแบ่งเขตและแบบบัญชี
รายชื่อมากกว่าภูมิภาคอื่นๆ ฉะนั้นการเลือกตั้งในแต่ละครั้งพื้นที่ภาค
อีสานจึงกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการแข่งขันทางการเมือง

กล่าวกันว่า ส.ส. หรือพรรคการเมืองใดหากสามารถครองใจคนอีสานจนได้รับการเลือกเข้าไปเป็นผู้แทนในสภา ส.ส. หรือพรรคการเมืองนั้นก็มีโอกาสสูงที่จะได้ร่วมกับพรรคอื่นในการจัดตั้งเป็นรัฐบาล หรือหากแม้ไม่ได้ร่วมพรรครัฐบาลก็มีอำนาจต่อรองทางการเมืองค่อนข้างสูง เรียกได้ว่าเฉพาะตัว ส.ส. หรือพรรคการเมืองอีสานถือว่าเป็นตัวแปรที่สำคัญทางการเมืองมาทุกยุคทุกสมัย ฉะนั้นพื้นที่ภาคอีสานจึงถือว่ามีนัยสำคัญต่อทางการเมืองอย่างไม่มีทางปฏิเสธ

อะไรที่ทำให้สรุปได้เช่นนั้น ที่ผ่านมามีการพูดถึงกันมากเกี่ยวกับการแสดงหน้าที่ทางการเมืองของคนอีสาน ในยุคทศวรรษ ๒๕๐๐ คนอีสานได้รับการดูถูกดูแคลนถึงการทำหน้าที่ทางการเมือง (ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง) ว่ายังมีลักษณะ “ขาดการมีส่วนร่วมทางการเมือง” สามารถซื้อได้ด้วยเงิน ซึ่งเป็นนัยยะที่สื่อความหมายไปในทางลบ

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นถือว่าเป็นข้อเท็จจริงทางสังคมที่รับรู้กันโดยทั่วไป การทำหน้าที่ทางการเมืองของคนอีสานมีเพียง ๔ วินาทีเท่านั้น (ในคูหาเลือกตั้ง) การมอบอำนาจผ่านคูหาการเลือกตั้ง ๔ วินาทีซึ่งมีลักษณะเป็นการอธิบายถึงการมีส่วนร่วมทางการเมือง ในความหมายนี้คนอีสานถือว่าตนเองได้ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์แบบต่อจากนั้นก็เป็นที่หน้าของผู้แทนราษฎรที่ตนเลือกเข้าไปจะไปทำหน้าที่พัฒนาภูมิภาคอีสาน

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดูผิวเผินอาจมองว่าเป็นความสัมพันธ์ “เชิงหน้าที่” เท่านั้น คือต่างคนต่างเข้ามาทำหน้าที่ของตนเองบนพื้นที่ทางการเมือง คือ “ส.ส.มีสิทธิสมัครก็ลงสมัครเลือกตั้ง ส่วนประชาชนมีหน้าที่เลือกก็ไปเลือกตามกฎหมายที่กำหนด” เมื่อหมดหน้าที่แล้วก็ถือว่าเลิกแล้วต่อกัน ไม่ได้ข้องเกี่ยวกับสัมพันธ์กันอีกต่อไป คนอีสานก็กลับไปทำมาหากินตามวิถีของตนเอง ส่วน ส.ส. ก็เข้าไปทำหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร โดยมิได้ให้ความสำคัญกับประชาธิปไตยหลังเลือกตั้งเท่าใดนัก

ในความเป็นจริง ส.ส. กับคนอีสานในปริมณฑลทางการเมืองมีปฏิสัมพันธ์กันภายใต้ “ระบบอุปถัมภ์” มานานแล้ว โดยมีให้ความสัมพันธ์ในเชิงหน้าที่อย่างที่เราเข้าใจกัน หากแต่เป็นความสัมพันธ์เชิงการอุปถัมภ์ที่อีกฝ่ายหนึ่งมีอำนาจ มีเงิน มีบารมี กับอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งไม่มีอะไรเลย ขาดซึ่งทรัพยากรต่างๆ อย่าง

แน่นอนที่คนอีสานที่ไม่มีทรัพยากรแต่มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากร (เงิน อำนาจ โอกาส สิ่งของ การได้รับการคุ้มครอง) ซึ่งเป็นทรัพยากรที่ตนเองขาดแคลน และเมื่อมีนักการเมืองนำเข้ามาให้ เขาเหล่านั้นก็ต้องรับ เพราะการรับในสิ่งที่ตนเองกำลังขาดแคลนสามารถเป็นสิ่งทดแทนสิ่งที่พวกเขา กำลังขาดได้ ไม่ว่าจะ เป็นเงินที่ ส.ส. นำมาให้เป็นค่าจัดการงานศพสมาชิกในครอบครัว การจัดรถรับส่งพาลูก ญาติไปโรงพยาบาล การออกหน้าให้การช่วยเหลือทางคดีที่ไม่ได้รับความยุติธรรม ฯลฯ

ฉะนั้น การให้สิ่งเหล่านี้กับชาวอิสาน (ผู้ขาดแคลน) โดยการให้สามารถทำให้พวกเขาบรรลุถึงความต้องการในสิ่งที่กำลังขาดแคลนได้ การอุปถัมภ์ในลักษณะนี้สำหรับชาวอิสานจึงถือเป็นบุญคุณอันใหญ่หลวงที่จะต้องตอบแทน

การตอบแทนบุญคุณ^๒ ของคนอิสานแก่นักการเมืองมีให้เห็นตั้งแต่การให้คะแนนเสียงในการเลือกตั้ง การชักชวนและหว่านล้อมให้เครือข่ายสนับสนุนนักการเมือง การเป็นหัวคะแนน ไปจนถึงการให้ความสวามิภักดิ์ในรูปแบบต่างๆ พันธะทางใจที่เกิดขึ้นระหว่างนักการเมือง (ผู้อุปถัมภ์) กับชาวอิสาน (ผู้ใต้การอุปถัมภ์) จึงไม่มีที่สิ้นสุด

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ยังเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในปริมณฑลการเมืองระดับท้องถิ่นอีกด้วย ผู้รับเหมาก่อสร้าง เจ้าแกวไร่ข้าวหอม มันสำปะหลัง เจ้าของกิจการร้านค้าในชุมชน คนเหล่านี้ยังสามารถที่จะสวมบทบาทเข้าไปเป็นนักการเมืองในระดับท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยได้รับการสนับสนุนที่ดีจากผู้ใต้อุปถัมภ์ หรือระดมผู้ใต้อุปถัมภ์ออกมาสนับสนุนและทะเลาะแย่งเสียงเลือกตั้งให้อย่างท่วมท้นโดยปราศจากข้อสงสัย

^๒ คนอิสานเชื่อในเรื่องบุญกรรม เมื่อมีผู้ให้แล้วจะต้องหาโอกาสตอบแทน

นี่คือระบบอุปถัมภ์ที่ยังรากลึกในสังคมอีสาน และก็มีใ้ประเด็นที่แปลกแต่ประการใดที่พวกเขาเหล่านั้นจะยอมอยู่ใต้การอุปถัมภ์ เพราะการอยู่ใต้การอุปถัมภ์สามารถทำให้พวกเขามีตัวตนมากขึ้น การติดสอยห้อยตามนักการเมืองที่มีอำนาจสามารถทำให้ได้รับการยอมรับจากสังคม หรือแม้กระทั่งการอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ก็เช่นเดียวกัน ก็สามารถทำให้มีระดับชีวิตที่พออยู่ได้ในระดับหนึ่งสามารถทำให้ได้รับโอกาสในสิ่งที่ตนเองไม่เคยได้ ทำให้ตนเองรู้สึกหวัดเทียมกับคนอื่นในสังคมเฉกเช่นเดียวกันกับคนที่มีโอกาสเหลือล้น เช่น คนรวยในเมือง พ่อค้าวาณิช ข้าราชการ นักการเมือง ทหาร ตำรวจ

ภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นอยู่ เราเองต้องยอมรับกันว่าชาวอีสานผู้ยากจนในชนบทพวกเขาไม่เคยได้รับโอกาส แม้แต่หยิบมือเดียว ไม่เคยได้รับโอกาสจากการกระจายทรัพยากรหรือความเป็นธรรมใดๆ ต่างจากคนรวยในเมืองที่มีทรัพยากรมากเหลือล้น มีเงิน มีโอกาสทางสังคมที่ดีกว่า คนรวยเหล่านี้สามารถซื้อสินค้าในราคาแพงโดยไม่ต้องกั๊กนี้ยืมสิน คนรวยในเมืองไม่ต้องปฏิสัมพันธ์ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ เพราะมีมากล้นอยู่แล้ว คนรวยสามารถใช้เงินที่ตนเองมีอยู่ตอบสนองของความต้องการอย่างไม่เดือดร้อน

คนรวยในเมืองยังสามารถส่งลูกหลานเข้าเรียนในโรงเรียนดีๆ ดังๆ สามารถใช้เงินและทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่จัดการกับปัญหาของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้อง “พึ่งพิง” ผู้อื่น ไม่ต้องพึ่ง

นักการเมือง เจื้อนไขเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ “ความไม่เท่าเทียม” (Inequity) ซึ่งเกิดขึ้นจากการกระจายทรัพยากรที่ไม่ทั่วถึง ทำให้ทรัพยากรกระจุกตัวและเกิดประโยชน์เฉพาะกลุ่มเท่านั้น แต่สำหรับคนชนบทอีสานส่วนใหญ่พวกเขาถือว่า “ทรัพยากร” ยังเป็นสิ่งขาดแคลน เมื่อต้องการได้ทรัพยากรเหล่านั้นมาจึงจำเป็นต้องพึ่งพิงผู้อื่น ไม่ว่าจะในทางเศรษฐกิจและในทางสังคม

แล้วยิ่งในบริบทปัจจุบัน ภาคอีสานได้เคลื่อนตัวเองเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่แบบเต็มตัว รูปแบบเศรษฐกิจใหม่ที่มีลักษณะมุ่งแสวงหากำไรเป็นที่ตั้ง ยิ่งจะทำให้คนจนในชนบทอีสานเข้าไม่ถึงโอกาสในทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่จะมีผลในทางที่ดีกับคนรวยที่รวยอยู่แล้ว เพราะคนเหล่านี้มีโอกาสและมีทรัพยากร ส่วนคนจนในชนบทอีสานกลับยิ่งจะห่างไกลโอกาส สิ่งเหล่านี้กลายเป็นช่องว่างทางสังคมและกลายเป็นเงื่อนไขที่ไปเพิ่มความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้สูงขึ้น

ช่องว่างของความเหลื่อมล้ำที่มากขึ้นจากระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ ผู้เขียนเห็นว่าจะทำให้เกิดการเร่งร้าวของระบบอุปถัมภ์ในสังคมอีสานให้หนักหนาสาหัสเข้าไปใหญ่ เพราะคนจนคนด้อยโอกาสในชนบทอีสานที่เข้าไม่ถึงและขาดทรัพยากรอยู่แล้ว ยิ่งจะต้องแสวงหาทรัพยากรที่ขาดแคลนจากผู้ที่มีทรัพยากร มีอำนาจ มีบารมี ประเด็นตรงนี้ยิ่งจะก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงและนำมาซึ่งความไม่เท่าเทียมกัน

ทัศนคติข้างต้นนี้อาจดูขัดแย้งกับ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (๒๕๕๔) ที่สรุปว่า “ภายใต้การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ระบบอุปถัมภ์อาจเสื่อมสลายลงอย่างรวดเร็ว” บทสรุปนี้อาจไม่สอดคล้องกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมอีสานนัก เพราะระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมใหม่ที่เข้ามามีอิทธิพลต่อผู้คนและชุมชนอีสานดำเนินไปอย่างไม่เสมอภาค คือยังมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ในระดับรายได้ มีการกระจายทรัพยากรที่เป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง เรียกว่า “รวยกระจุก จนกระจาย” โดยยังไม่สามารถตอบสนองต่อสิ่งที่คนอีสานขาดแคลนได้ พวกเขาเองยังหาเช้ากินค่ำ “ปากกัดตีนถีบ” หลายครอบครัวมีลักษณะ “ซักหน้าไม่ถึงหลัง” พุดง่าย ๆ คือยังไม่สามารถยืนอยู่ด้วยตัวของเขาเองได้ ประเด็นนี้เองที่มีอาจสนับสนุนกับข้อสรุปของ สมศักดิ์

ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่มีอุดมการณ์หลัก “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” จึงจะไม่ได้ทำให้ระบบอุปถัมภ์สลายตัวลงไป แต่จะทำให้เป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การเกิดระบบอุปถัมภ์ได้ในที่สุด และยังผลให้ระบบอุปถัมภ์ดำรงอยู่อย่างเข้มข้นในสังคมชนบทอีสาน

ปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในชีวิตแรงงานอีสาน

นอกจากระบบอุปถัมภ์จะเกิดขึ้นในพื้นที่ทางการเมืองแล้ว ในพื้นที่เศรษฐกิจระบบอุปถัมภ์ยังเกิดขึ้นและปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด

การปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ผ่านพื้นที่ทางเศรษฐกิจระหว่าง
ผู้อุปถัมภ์ซึ่งเป็นผู้ที่ควบคุมกรรมสิทธิ์ในปัจจัยต่างๆ เช่น ที่ดิน เงิน
เครื่องจักรการเกษตร รถไถ รถบรรทุก ฯลฯ กับผู้ที่ขาดเสียซึ่งทรัพยากร
ต่างๆ อย่างผู้ได้อุปถัมภ์ เราอาจพบเห็นได้ในหลายๆ กรณี แต่ที่ดู
เด่นชัดมากที่สุดสำหรับสังคมชนบทอีสานก็คือ กรณีระหว่าง “เถ้าแก่”
(พ่อค้า/นายทุน) กับ “ชาวบ้าน” โดยเฉพาะชาวบ้านชนบทอีสานที่เป็น
ผู้ใช้แรงงาน

บุคคลเหล่านี้เป็นแรงงานหลักที่ยังคงปักหลักทำมาหากิน
อยู่ในหมู่บ้านชนบท ซึ่งบางครอบครัว/บางคนเคยผ่านการทำงานที่
กรุงเทพฯ บางครอบครัว/บางคนไม่เคยผ่านประสบการณ์นอกชุมชน
แต่กลายมาเป็นแรงงานหลักในระบบเกษตรกรรม อันเนื่องมาจาก
ปัญหาความยากจน การเข้าไม่ถึงโอกาส และการขาดแคลน
ทรัพยากร (ที่ดิน เงิน เครื่องจักรการเกษตร ฯลฯ)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาที่ห่วงโซ่ของการผลิต
(เกษตรกรรม) แม้จะพบว่ายังมีแรงงานที่อยู่ในภาคการเกษตร แต่
แรงงานส่วนใหญ่ก็มีใช้หนุ่มสาวที่เป็นวัยแรงงานหลักจริงๆ แต่เป็นผู้ที่
มีอายุ มีครอบครัว ซึ่งไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้
จากหลายๆ หมู่บ้านในชนบทอีสาน แรงงานตัดอ้อย แรงงานขุดมัน
สำปะหลัง แรงงานที่ทำนา ยังคงเป็นผู้มีอายุ หลายรายมีอายุเลย ๔๐
ปี ๕๐ ปีไปแล้ว

ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในลักษณะดังกล่าว ไม่เพียงแต่จะกระทบต่อภาคการเกษตรเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบรรดาเจ้าแก้ว/นายทุนต่างๆ ที่ยังคงมีความจำเป็นในการใช้แรงงานเหล่านี้อยู่ โดยเฉพาะในภาคการผลิตที่ยังคงต้องมีคนงานชั่วคราว คนควบคุมเครื่องจักร คนงานในไร่ ฯลฯ แรงงานเหล่านี้ยังคงมีความจำเป็นและถือเป็นฟันเฟืองอันแรกที่หมุนเศรษฐกิจให้กับเจ้าแก้ว/นายทุน

ในสถานการณ์ของการขาดแรงงานหลักเช่นนี้ ดูเหมือนว่าจะก่อให้เกิดปัญหากับตัวเจ้าแก้ว/นายทุนไม่ใช่น้อย ฉะนั้นจึงไม่แปลกว่าสถานการณ์แบบนี้มักจะเห็นภาพของเจ้าแก้ว/นายทุนเป็นฝ่ายเริ่มต้น “ทอดสะพาน” ไปหาชาวบ้าน และเริ่มเห็นความพยายามทุกๆ วิถีทางที่เจ้าแก้วจะรักษาระบบเศรษฐกิจของตนเอง เมื่อแรงงานเป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ ซึ่งจำเป็นต้องรักษาไว้ให้ดีที่สุด เจ้าแก้ว/นายทุนบางรายถึงกลับเปลี่ยนแปลงท่าทีสวมนหัวใจพระ หยิบยื่นให้การช่วยเหลือชาวบ้านที่ขาดแคลนและต้องการใช้ทรัพยากร ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการสร้างหมุดยึดในการรักษาแรงงานนี้เอาไว้ รวมถึงเป็นการลดความเสี่ยงให้กับเศรษฐกิจของเจ้าแก้ว/นายทุนเอง

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเจ้าแก้ว/นายทุนกับแรงงานชนบทอีสาน โดยนายทุนเป็นผู้ทอดปฏิสัมพันธ์ถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในเวลานี้ ซึ่งแต่เดิมเราเคยเข้าใจว่าแรงงานชนบทอีสานเมื่อขาดแคลนทรัพยากร หรือมีความต้องการทรัพยากร พวกเขามักจะเป็นฝ่ายที่เข้าไปหาหรือวิ่งขอความช่วยเหลือจากเจ้าแก้ว/นายทุน ภายใต้ความสัมพันธ์

เชิงอุปถัมภ์แบบนี้ผู้ได้อุปถัมภ์มักจะตกเป็นเบี้ยล่างเสมอ กล่าวคือ ต้องถูกเอารัดเอาเปรียบภายใต้ข้ออ้าง “บุญคุณต้องทดแทน” การอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ผู้อุปถัมภ์เป็น “นายหัว” ผู้ได้อุปถัมภ์เป็น “เบี้ยล่าง” ผู้อุปถัมภ์จะถูกทำให้อ่อนแอลงเรื่อยๆ จนในที่สุดก็จะมีอำนาจใดๆ หรือไม่สามารถต่อรองใดๆ ได้ และต้องทำทุกอย่างเพื่อแสดงถึงการยินยอมสวามิภักดิ์ต่อผู้อุปถัมภ์

แต่จากสภาวะการณ์ปัจจุบัน ในยุคที่แรงงานในชนบทขาดแคลนและหายากขึ้น “แรงงาน” ยังเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่เจ้าแก่/นายทุนต้องการมากที่สุด ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการรักษากลไก/ระบบเศรษฐกิจของตนเอง เจ้าแก่/นายทุนจึงยังคงต้องการที่จะรักษา “ระบบอุปถัมภ์” นี้เอาไว้ ตรงนี้กลายเป็นว่านายทุนเป็นผู้คอยหยิบยื่นทอดความช่วยเหลือ ภายใต้ความสัมพันธ์แบบนี้แม้แรงงานจะอยู่ในฐานะเบี้ยล่างก็จริง แต่ก็เป็นผู้ได้อุปถัมภ์ที่มีได้ “เสียสิ้นทุกสิ่งอย่าง” ภายใต้ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ยังพวกเขายังคงกลายเป็นผู้มีอำนาจและมีอำนาจในการต่อรองมากขึ้น

กรณีตัวอย่างที่แสดงถึงอำนาจที่มีมากขึ้นของแรงงานชนบทอีสาน เช่น การได้ค่าจ้างเท่าเทียมกับค่าจ้างปกติของแรงงานทั่วไป เงินยืมปลอดดอกเบี้ย หรือแม้กระทั่งการเข้าไปสนับสนุนและเป็นเจ้าภาพจัดงานเลี้ยงตามประเพณีให้กับผู้ได้อุปถัมภ์ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นเงื่อนไขใหม่ที่เจ้าแก่/นายทุนเป็นผู้หยิบยื่นให้กับแรงงาน (ผู้ได้อุปถัมภ์)

สรุป

ระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน และถือเป็นแนวคิดที่สำคัญแนวคิดหนึ่งที่ใช้ในการอธิบายปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนที่มีความสถานะภาพที่แตกต่างกันโดยเฉพาะในสังคมไทย

ระบบอุปถัมภ์ที่ดำรงอยู่ในสังคมอีสานมาอย่างยาวนานนั้น มิใช่ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีลักษณะเป็นการกดขี่ขูดรีดเลยเสียทีเดียว แต่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันและเอื้อประโยชน์ต่อกันระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ใต้อุปถัมภ์ และระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในสังคมอีสานยังมีหลักความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเรื่องบุญกรรมเป็นบ้ำหลอมสำคัญที่ทำให้ระบบอุปถัมภ์ยังคงดำรงอยู่

แต่ในสภาวะที่แรงงานภาคชนบทขาดแคลนอย่างหนักในปัจจุบัน ระบบอุปถัมภ์ยังคงเป็นระบบที่บรรดาเจ้าแ่/นายทุนต้องการใช้มากที่สุด ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นหมุดยึดแรงงานเพื่อช่วยรักษาระบบเศรษฐกิจของเจ้าแ่/นายทุน ฉะนั้นปฏิสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในระยะหลังนี้จึงมีลักษณะที่แตกต่างจากในอดีต โดยเฉพาะผู้ใต้อุปถัมภ์มักจะมีอำนาจต่อรองกับผู้อุปถัมภ์มากขึ้น

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (๒๕๒๖). รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติการเคลื่อนไหว
ของชาวนาไทยในอดีต-ปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- _____. (๒๕๓๐). สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์
การเมืองว่าด้วยชาวนายุคใหม่. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กรมทรัพย์สินทางปัญญา. (๒๕๔๓). ๑๐๘ ปี เศรษฐกิจแร่สู่สหสวรรคใหม่. กรุงเทพฯ:
กรมทรัพย์สินทางปัญญา.
- กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). (๒๕๕๔). จินตนาการใหม่ทางสังคม
วิทยา. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กาญจนา แก้วเทพ. (๒๕๔๑). การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์: แนวคิด
และตัวอย่าง. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิวาน. (๒๕๕๓). สายธารแห่งนักคิดทฤษฎี
เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการสื่อสารศึกษา. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสาน. (๒๕๕๕).
รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องการพัฒนากระบวนการเรียนรู้
เพื่อสร้างสุขภาวะและสังคมอีสานที่เป็นธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- คำพูน บุญทวี. (๒๕๑๙). ลูกอีสาน. กรุงเทพฯ: บรรณานิกิจ.
- จักรกฤษณ์ นรินดีผดุงการ. (๒๕๒๗). สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- จักรทิพย์ นาถสุภา. (๒๕๓๗). วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทาง
สังคม. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จักรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์. (๒๕๒๗). ประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ และพรทิพย์ เนติภาวัตินกุล, (บรรณาธิการ). (๒๕๕๔). มอง

คนสะท้อนโครงสร้าง. กรุงเทพฯ: มีสเตอร์ก็อปปี.

ชาร์ล เอฟ คายส์. (๒๕๒๗). **ผู้มีบุญ**. ในความเชื่อพระศรีอารียและกบฏผู้มีบุญใน

สังคมไทย. แปลโดย วาสุณี ไอสถารมย์. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

เชษฐา พวงหัตถ์. (๒๕๔๘). **โครงสร้าง ผู้กระทำการ**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน

คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ดาร์วิน เมตตาริกานนท์. (๒๕๔๖). **การเมืองสองฝั่งโขง งานค้นคว้าวิจัย**

ระดับปริญญาเอกของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเรื่อง การรวมกลุ่ม

ทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๙๔. กรุงเทพฯ: มติชน.

_____. (๒๕๔๘). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. ขอนแก่น: คลังนานาวิทยา.

ดาร์วิน เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (๒๕๒๙). **รายงานการ**

วิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและ

วัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: ศึกษากรณีหมู่บ้านป่าหนาด: ขอนแก่น:

มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ดาวิน อินทร์เหมื่อน. (๒๕๕๓). จากชวานาสู่ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง ความ

เปลี่ยนแปลงของชนบทอีสาน. **วารสารฟ้าเดียวกัน**. ๘ (๒).

เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (๒๕๔๖). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ธิดา สาระยา. (๒๕๔๖). **อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ**.

กรุงเทพฯ: มติชน.

ธีรชัย บุญมารธรรม. (๒๕๒๘). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ.**

๒๓๓๖-๒๕๔๐. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธีรยุทธ บุญมี. (๒๕๓๒). “ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย”. ใน **สังคมและวัฒนธรรม**

ไทย. เอกสารการสนชดวิชาสังคมและวัฒนธรรมไทย หน่วยที่ ๑-๗,

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

นลินี ตันธนินิตย์. (๒๕๓๙). **ทางเลือกและศักยภาพชาวอีสาน**. ใน เอกสาร

ประกอบการสัมมนา. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (๒๕๕๒). **กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎี**

ขบวนการทางสังคม. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮเนริค เบิลด์ สำนักงานภูมิภาค
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

ประวิทย์ นพรัตน์วารากร. (๒๕๔๑). **ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาชาวไร่เพื่อ**

สิทธิในที่ดินทำกิน การศึกษาภาพรวมและกรณีกลุ่มป่าดงลาน.
วิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (๒๕๔๓). **ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใช้กับสังคมไทย**

ได้จริงหรือไม่. ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ). **ลุกขึ้นสู้**.
กรุงเทพฯ: เอดิสันเพลสโปรดักส์.

พฤษ์ เกาถวิล. (๒๕๕๕). **อีสานใหม่: ความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาใน**

รอบทศวรรษ. บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการระดับชาติ อุบล
วัฒนธรม ครั้งที่ ๒ จัดโดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ๒๗-๒๙ มกราคม.

พัฒนา กิติอาษา. (๒๕๔๖). **ท้องถิ่นนิยม**. กรุงเทพฯ: กองทุนอินทร์-สมเพ็การวิจัย

ทางมานุษยวิทยา.

_____ . (๒๕๕๗). **สู่วิถีอีสานใหม่**. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

ไพฑูรย์ มีกุล. (๒๕๓๒). **เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน**.

มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มณีมีย์ ทองอยู่. (๒๕๔๖). **การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาอีสาน: กรณี**

ชาวนากลุ่มน้ำพอง. กรุงเทพฯ: สว่างสรรค์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๙). **พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับ**

ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.

วิทยุर्थ จำรัสพันธุ์, สุวิทยุर्थ ธีรศาศวัต และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์.

(๒๕๓๔). รายงานการวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคม
วัฒนธรรม และการพัฒนาทางการเมืองในประเทศไทยในช่วง
๑๙๕๐-๑๙๙๐: กรณีศึกษาภาคอีสาน. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและ
พัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ. (๒๕๕๓). **สังคมทางเลือก: แนวคิดเพื่อการ
เปลี่ยนแปลงสู่สังคมที่พึงปรารถนา.** ขอนแก่น: พิมพ์พัฒนา.

ศูนย์ข้อมูลสิทธิมนุษยชนและสันติภาพภาคอีสาน. (๒๕๕๑). **เสียงจากคน
ชายขอบ สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย.** [ม.ป.ท.: ม.ป.ท].

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (๒๕๔๐). **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กร
ชาวบ้าน.** ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข และคณะ. (๒๕๓๐). รายงานการวิจัยเรื่อง การ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมใน
ชุมชนบ้านเขอ บ้านไทยดำ และบ้านไทยลาว: การศึกษา
เปรียบเทียบเฉพาะกรณี. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมศักดิ์ สามีศรีธรรม. (๒๕๕๔). **การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ.** กรุงเทพฯ :
มาฆฉลองคุณ ซีเอสบี.

สุگیر สมอนา. (๒๕๕๔). **วิถีไทยพื้นถิ่นอุดรธานี.** อุดรธานี: สำนักวิชาศึกษาทั่วไป
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

_____. (๒๕๕๖). **ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ทองคำ.**

สมุทรปราการ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

_____. (๒๕๕๗). **รายงานการประเมินผลโครงการพื้นที่ต้นแบบด้านการ
จัดการทรัพยากร.** สถาบันวิจัยและพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏ
อุดรธานี.

_____ . (๒๕๕๗). “อุปสรรคต่อความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้าน
เหมืองแร่อีสาน.” วารสารลุ่มน้ำโขง, ๑๐(๒): ๑๐๗-๑๒๙.

สุเกสินี สุภธีระ และมัทนา สามารถ. (๒๕๒๘). **กรณีศึกษาประวัติศาสตร์
หมู่บ้าน: กรณีศึกษากันจิว**: ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุเทพ สุนทรภักดิ์. (๒๕๑๑). **สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**.
กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____ . (๒๕๔๘). **หมู่บ้านอีสานยุคสงครามเย็น สังคมวิทยาของ
หมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และคณะ. (๒๕๒๘). **รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์
เศรษฐกิจลุ่มน้ำชีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๕๒๕**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สุวิทย์ ธีรศาสตร์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (๒๕๒๙). **การเปลี่ยนแปลงทาง
เศรษฐกิจ การเมือง สังคมวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: กรณีบ้าน
โนนตะแบก**. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (ม.ป.ป.). **ความเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นเมืองของชนบท:
กระบวนการเคลื่อนไหวไปสู่ประชาธิปไตย. วารสารมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์**. ๖ (๒).

อภิชาติ สถิตนิรามัย, นิติ ภควัฒร์พันธุ์ และยุक्ति มุกดาวิจิตร. (๒๕๕๕).

ทบทวนภูมิทัศน์การเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๕๔). **ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร**.
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ฉบับพิเศษ (๑).

_____ . (๒๕๕๕). **คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์: จากวาทกรรม
ของอัตบุคคล ถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา**. เชียงใหม่:
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา. (๒๕๕๐). Agency and Social Structuration มนุษย์และ
โครงสร้างทางสังคม. ในสิริพรรณ นกสวน และเอก ตั้งทรัพย์วัฒนา
(บรรณาธิการ). **คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุราลักษณ์ สีธิรูปุตร. (๒๕๒๖). **มณฑลอีสานประจักษ์ในทาง
ประวัติศาสตร์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Akin Rabibhadana. (๑๙๗๕). "Clientship and Class Structure in the Early
Bangkok Period". In *Change and Persistence in Thai Society*,
edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch. Cornell
University Press, Ithaca and London.

Bourdieu, Pierre. (๑๙๘๔). *Distinction: A Social Critique of the Judgement
of Taste*. Massachusetts: Harvard University Press.

Durkheim, Emile. (๑๙๘๒). *The Rules of Sociological Method*. London:
Macmillan.

Foucault, Michael. (๑๙๘๐). *Power Knowledge: Selected Interviews and
Other Writings ๑๙๗๒-๑๙๗๗*. New York: Harvester Wheatsheaf.

Giddens, Anthony. (๑๙๗๖). *New Rules of Sociological Method*. London:
Hutchinson.

_____. (๑๙๗๙). *Central Problems in Social Theory*. London:
Macmillan.

_____. (๑๙๘๔). *The Constitution of Society: Outline the Theory of
Structuration*. Cambridge: Polity Press.

Holl, Stuart. (๑๙๗๗). *Representation: Cultural Representations and
Signifying Practices*. London: SAGE.

- John F. Embree. (1965) "Thailand a Loosely Structured Social System". In **Loosely Structured Social System**, edited by H.D. Evers. New Haven, Conn : Yale University S-E Asia Studies.
- Kearney, Michael. (1986). **Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective**. Colorado: Westview Press.
- Lefebvre, Henri. (1991). **The Production of Space**. Oxford: Blackwell.
- Locke Karen. (2006). **Grounded Theory in Management Research**. London: Sage.
- Marx, Karl & Frederik, Engels. (1848). **The Communist Manifesto**. New York: Monthly Review Press.
- Narumon Thabchumpon and Mccargo Doncan. (2016). "Urbanized Villagers in the 2010 Thai Redshirt Protests", **Asian Survey**. 56 (3).
- Ratana Boonmathya. (1998). **Peasant Resistance and Ideology: A Case of Thai Peasantry during 1970s – 1980s**. M.A. thesis, Institute of Social Studies, The Hague. The Netherlands.
- Rigg, Jonathan. (2006). **More than the Soil: Rural Change in Southeast Asia**. London: Pearson Education Limited.
- Weber, Max. (1985). **Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology**. Berkeley: University of California Press.
- Woods, Michael. (2006). "Approaching the Rural". **Rural**. London and New York: Routledge.

ดัชนี

ก

การรวมหมู่ (collective behavior) ๑๕, ๔๖, ๗๕

กบฏผีบุญอีसान ๔๖, ๑๔๒, ๑๔๔, ๑๔๘-๑๕๐, ๑๕๔, ๑๕๙

การครอบงำ (domination) ๕๖, ๘๙

การกดขี่ (oppression) ๑๕, ๕๖, ๖๙

การผลิตซ้ำ (reconstruction) ๘๐

กระบวนการทำให้กลายเป็นอื่น ๘๓

การครอบครองความเป็นเจ้า (hegemony) ๘๔-๘๖, ๘๙

กระบวนการผลิตซ้ำ (reproduction) ๘๙

การกระทำระหว่างกัน (structuration) ๖๖, ๑๘๑

การเอาวัดเอาเปรียบ (exploitation) ๖๙, ๑๗๒, ๒๐๑

กฎเกณฑ์ ๖๘, ๑๘๑-๑๘๓, ๑๙๐-๑๙๔, ๒๑๐

ข

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) ๑๓๙-๑๔๒, ๑๔๔, ๑๗๔-๑๖๕, ๑๗๔, ๑๘๙

ขัดขวางทำลายระบบปกติ (disruptive tactics) ๑๔๙, ๑๗๔

ข้อเท็จจริงทางสังคม (social facts) ๑๘๒, ๒๐๙

ค

โครงสร้างส่วนล่าง (substructure) ๓๕, ๑๑๒

ความสัมพันธ์หญิงชาย (gender relations) ๓๘

โครงสร้างส่วนบน (superstructure) ๓๒, ๓๕, ๑๑๒

คิงกิ้งเมื่องกึ่งชนบท ๑๑๗

ความเป็นธรรม (justice) ๑๔๘

โครงสร้างโอกาสทางสังคม-
การเมือง (social-political
opportunity structure) ๑๔๘-
๑๕๐, ๑๕๕

โครงสร้าง-การหน้าที่นิยม
(structure functional theory)
๑๗๘

ความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม
(social inequity) ๑๙๙

โครงสร้างหลวม (loosely
structure model) ๒๐๐, ๒๐๑

ความขัดแย้งทางชนชั้น (class
conflict) ๑๗๙, ๒๐๑

โครงสร้างความคิด ๑๘๔, ๑๙๒
คนชายขอบ ๓๔, ๓๖, ๓๘, ๕๖,
๙๐

ง

ง่ จิน เจี๊เปี ๗๖, ๘๐, ๙๖, ๑๐๐,
๑๐๒, ๑๑๓, ๑๓๕

จ

เจตจำนงอิสระ (freewill) ๓๗

จิตใต้สำนึก (unconscious) ๔๒

จิตสำนึกที่ผิดพลาด (false
consciousness) ๖๙, ๙๐, ๙๑,
๙๓, ๙๕

จิตสำนึกที่ถูกต้อง (true
consciousness) ๖๙, ๙๕

จิตสำนึกการต่อสู้ร่วม
(insurgent consciousness)
๑๖๐

ช

ชนบท (rural) ๘๔, ๘๕, ๑๐๕,

๑๐๘, ๑๑๔-๑๑๙, ๑๒๑, ๑๒๔,
๑๒๘, ๑๓๑, ๑๓๕, ๒๐๖, ๒๑๒,
๒๑๕, ๒๑๗, ๒๑๘

ชนชั้น (class) ๓๑, ๓๒, ๓๕, ๖๓,
๘๘, ๑๐๘-๑๑๓, ๑๑๕, ๑๒๕, ๑๒๖,
๑๗๙, ๒๐๐, ๒๐๑, ๒๐๔

ชนชั้นกลางใหม่ ๑๐๘, ๑๑๒-
๑๑๗, ๑๑๙, ๑๒๑

ชีวิตประจำวัน (everyday life)
๑๒๐-๑๒๓, ๑๒๕, ๑๒๖, ๑๓๒,
๑๓๓, ๑๔๙

ด

ต่อต้านในชีวิตประจำวัน
(everyday forms of peasant
resistance) ๗๕, ๑๔๗

ปฏิฐานนิยม (positivism) ๕๔,
๖๗, ๖๙
ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ ๑๘๔,
๑๘๖-๑๘๘, ๑๙๒, ๑๙๕, ๒๐๐,
๒๐๗, ๒๑๘

ท

ท้องถิ่นนิยม (localism) ๓๔, ๓๖,
๑๒๘, ๑๓๒, ๑๓๓, ๑๓๕

ทฤษฎีสตรีนิยม (feminism) ๓๔,
๓๙

ทวิลักษณ์นิยม (dualism) ๖๘,
๘๔, ๑๗๙, ๑๘๐

ทฤษฎีสังคมเชิงวิพากษ์ ๖๘

ผ

ผู้นำเดี่ยว (single leadership)
๑๕๘, ๑๕๙

ผู้นำรวมหมู่ (collective
leadership) ๑๕๘

ผู้กระทำการ (agency) ๔๒, ๔๔,
๔๗, ๖๖, ๑๗๗-๑๘๐, ๑๙๕

ผู้อุปถัมภ์ (patron) ๒๐๑-๒๐๘,
๒๑๑, ๒๑๕, ๒๑๗, ๒๑๗

น

แนวความคิดวัฒนธรรม (cultural
studies) ๓๔, ๓๙

ผ

ฝ่ายต่อต้าน (counter
movement) ๑๕๔, ๑๖๑, ๑๖๒

บ

แบบวิถีการผลิต (mode of
production) ๓๕

พ

เพศสภาพ (gender) ๓๖

ป

ประสบการณ์นิยม
(empiricism) ๕๔, ๖๗

พื้นที่สาธารณะ (public
sphere) ๕๗-๕๙

ภ

ภาวะข้ามชาติ

(transnationalism) ๓๖

ภาวะความทันสมัย

(modernity) ๙๙, ๑๐๐, ๑๐๓-

๑๐๕, ๑๐๗, ๑๑๗, ๑๒๐, ๑๒๒,

๑๒๗, ๑๒๘

ภาพแทนความจริง

(representation) ๘๐-๘๓, ๘๕,

๙๖

ม

เมือง (urban) ๑๑๗

มายาคติ (myth) ๙๕

ย

ยูโทเปีย (utopia) ๑๔๓

ยุทธวิธีแบบจรรยาบรรณที่ท้าทายซึ่ง

หน้า (direct action) ๑๖๓

ร

รสนิยม (taste) ๗๘-๑๐๐, ๑๐๙,

๑๒๑-๑๒๗, ๑๓๖

ว

วาทกรรม (discourse) ๓๖, ๓๙,

๕๓, ๕๗, ๖๐, ๖๑, ๖๓, ๖๔, ๘๐,

๘๑, ๙๐, ๑๖๑, ๑๘๘

วิภาษวิธี (dialectic) ๓๑, ๙๑-

๙๓, ๑๘๒, ๑๘๖

วิถีการผลิตใหม่ ๑๐๒, ๑๐๔

วิภาษวิธีในการควบคุม

(dialectic of control) ๑๘๖

ส

สถานภาพ (status) ๖๓, ๙๔, ๙๕,

๑๑๑, ๑๘๔, ๒๐๐-๒๐๕, ๒๑๘

ห

หลากหลายวิถีหลากหลายลีลา (life style)

๑๑๓

อ

อัตลักษณ์ (identity) ๓๔, ๓๖,

๑๐๑

อุดมการณ์พระศรีอาริย์ ๑๔๒

อำนาจ (power) ๖๒-๖๕, ๖๘

อุปถัมภ์ (client) ๑๙๙-๒๑๘

เกี่ยวกับผู้เขียน

สุภีร์ สมอนา มีภูมิลำเนาที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาสังคมวิทยา จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น มีความสนใจและเชี่ยวชาญในประเด็น ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม สังคมชนบท มีผลงานวิชาการ เช่น กรอบการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (๒๕๕๔) วิถีไทยพื้นถิ่นอุดรธานี (๒๕๕๔) สังคมวิทยาอีสาน (๒๕๕๙) และบทความวิจัย เช่น กระบวนการสร้างกรอบความคิดของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่ทองคำ (๒๕๕๕) อุปสรรคต่อความสำเร็จของขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านเหมืองแร่อีสาน (๒๕๕๗) ความเป็นพลเมืองของนักเรียนในโครงการโรงเรียนพลเมืองสถาบันพระปกเกล้า (๒๕๕๙) อีสานในมานุษยชาติ (๒๕๕๙)

เคยได้รับประกาศเกียรติคุณยกย่องเป็น “ศิษย์เก่าเกียรติยศ” ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ และประกาศเกียรติคุณยกย่องเป็น “ศิษย์เก่าแห่งความภาคภูมิใจ” ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ ปัจจุบันเป็นผู้ทรงคุณวุฒิถาวรของผลงานวิชาการและตรวจบทความก่อนตีพิมพ์วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี เป็นผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความสำหรับตีพิมพ์ในวารสารพื้นถิ่นโขง ซี มูล และดำรงตำแหน่งวิชาการเป็นผู้ช่วยศาสตราจารย์ (สาขาสังคมวิทยา) ประจำสาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา คณะบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

[ภาพของคนอีสานที่เป็นคนรับใช้ที่ถูกฉายออกสู่จอแก้ว ที่ผลิตซ้ำ
กับคนดู จึงไม่ใช่ละครธรรมดาๆ ที่สร้างความบันเทิงกับผู้ชม
หากแต่เป็น “ความคิด” ที่คนอื่นฝากมาให้กับเรา ทำให้เราเข้าใจ
ว่าคนอีสานคือคนรับใช้ คนในเมืองคือเจ้านาย ทั้งๆ ที่คนอีสานมิได้
เกิดมาเพื่อเป็นเบี้ยล่างให้กับใครเสมอไป และโดยธรรมชาติของ
การเกิดเป็น “คน” คนอีสานสามารถเป็นอะไรก็ได้ ตั้งแต่นักปราชญ์
ราชบัณฑิต คุณหญิง คุณนาย รัฐมนตรี นักการเมือง ตำรวจ ทหาร
ไปจนถึงกรรมกรก่อสร้าง คนรับใช้ แต่ประวัติศาสตร์ความคิดตาม
ความเป็นจริงทางธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกนำเสนอ และไม่ได้ถูก
สร้างให้เป็นเรื่องเล่าขานผ่าน “จิตสำนึกที่ถูกต้อง”]